

8888 6666 5555

9.6

8888 6666 5555

891.99

5.71

ARMENIAN LIBRARY
401 SHAWMUT AVE.

NOV 22 1925

APR 27 1930

AUG 10 1930

891.39

U-71

19 NOV 2011

508

ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ՅՈՅՁԵՔ



Գրեց

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ



ՊՕՍԹԻՆ

ԱՌԼԱՆԴԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

380 Atlantic Avenue

1907



Ն Ե Ի Ե Բ Ե Ն

Յուզման, տեսիլքներու և տենչանքներու խանդոտ շրջան մըն է Պատանեկան կեանքը: Մասնաւոր հաճոյքով ու գուրգուրանքով մըն է որ այս գրքոյկին մէջ կ'ամփոփեմ մարգարէական այդ շրջանի մէջ արտադրած կարգ մը գրութիւններս: Այսպիսի գրքոյկի մը գոյութեան իրաւունքը չկայանար այնչափ իր գրական արժանիքին կամ իրմով արտայայտուած խորհուրդներուն մէջ, որչափ կը կայանայ այն նշմարներուն մէջ զոր ընթերցողին կ'ընծայէ պատանեկութեան շրջանի երազալից աշխարհին վրայ, չափահաս կենաց կարապետներն հանգիսացող այն ձգտումներուն ու տեսիլքներուն մէջ զոր կը պատկերացնէ և այն ներշնչումներուն մէջ զորը ընդունակ է տալ պատանի մտքերու:

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

لويس غزّة سنن استخراج وبالتوسيع نشر ايدش بنذر

معارف نظارت جليله سی طرفندن (لویس) غزته سننك
مالك شاهانه به دخوله رخصت وبرلشدر



5644-70



ԱՌ

ԳՐՔՈՅԿՆ ԻՄ

Եւ արդ, ո՛վ գրքոյկ, դու հատորն իմ հոգ-
ւոյս, ո՛վ պատանեկան յուզմանցս դու տկար
արձագանգ, մեղմիկ զեփիւռ իմ թրթռուն
զգացմանց, դնա՛ հայ գրականութեան բուրաս-
տանին մէջ սփռել սրտիս բոյրերը: Ո՛վ արշա-
լուսային նշոյլդ իմ էութեան, դու ևս ճառագայթ
մ'եղիւր բարոյական աշխարհի մէջ: Արեւուն մի-
ակ ճառագայթը չունի՞ միթէ իր օգուտ. — ծա-
ղիկ մը կրնայ այն փթթեցնել, խոտի ընձիւղ մը
զեղազարդել, աչք մը լուսավառել: Ի՞նչ հոգ,
ուրեմն, երբ մեծ հանճարներ կը շողան արդէն
լուսարձակ, ի՞նչ հոգ երբ հզօր ձայներ կ'արձա-
գանգեն երկրի շորս ծայրերէն. դո՛ւ, սղօտ շո-
ղըդ իմ հոգւոյս, տկար արձագանգդ իմ սրտի,
չպիտի կորնչիս երբեք: Գնա՛, ուրեմն, դնա՛
հազարաւոր թեւերովդ կատարել քեզ համար
սահմանուած գործը: Գնա՛ սրտիս բոցերուն
տկար ցոլքերը սփռել խաւար հոգիներու մէջ:
Գնա՛, ո՛հ, պարզել երջանկութեան աշխարհին
այն լուսափողփող հորիզոնը: Թռի՛ր բիւրաւոր
թեւերով մոլութեանց կապանօք կաշկանդուած
երիտասարդաց քով և բաց անոնց հոգեկան աշիւ-
ր տեսնեն բարոյական աշխարհի երջանկաւէտ
լուսափայլումը, թռի՛չ աուր անոնց անմահ հո-
գիներուն որ ելնեն վե՛ր սլանան, շատ վեր մո-
լութեանց զազիր գարշահոտ մթնոլորտէն ու

տարածեն իրենց թեւեր մաքրափայլ խորհրդոց ոսկի եթերներու մէջ: Գնա՛ օրհասականին անկողնոյն քով և «Անմահութիւն» աղաղակէ: Վըշտաց փուշերով ծակոտուած սրտերու, դու սպեղանի մ'եղիր ամոքիչ: Իմ հոգիս շնչէ ամէն քեզ ողջունող հոգիներու մէջ:

Աստուած միայն զիտէ թէ ի՛նչ յոյսերով, սրտի ի՛նչ բերկրայից ալեկոծմամբ կ'արձակեմ զքեզ, ո՛վ պատանեկան երազներուս դու ոսկեթեւ աղաւնի, նախարձակ ցուք իմ հոգւոյս, նախկին աւաչ թրթռուն իմ սրտի: Յուսոյ ու երջանկութեան նշոյլներ նշանակէին իցիւ քու հետքեր:

1891

ԽՈՐՀՈՒՐԴԲ ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԵԱՆ

Ի՛նչ քաղցր է առանձնութիւնը, կը սիրեմ ես մարդկութիւն կոչուած փրփրայոյզ ովկիանէն դուրս ելնել մերթ, կանգնիլ անոր եզերաց վրայ մեկուսի ու խորհրդածել: Մեծ օրհնութենէ մը զուրկ են անոնք որ չեն առած ճաշակն առանձնութեան: Շղթայ մըն է ան որ հոգին Անհունին հետ կը միացնէ: Ո՛վ խորհուրդներ առանձնութեան, սուրբ մտածութիւններ որ կը հոսիք վերէն իբրեւ ցօղ պայծառափայլ ու փայլփլուց կը զարդարէք հոգին. կը սիրեմ, այո՛, ջերմագինս կը սիրեմ առանձնութիւնը: Այդ օրհնեալ պահուն անցեալ յիշատակներ եւ ապագայ երազներ իբրեւ ոգի լուսաթեւ կը բոլորեն

ցիս, ներկային անձուկ սահմաններէն անդին կը խոյանայ հոգիս ու յաւիտենականութեան անձիր անսահման միջոցին մէջ կը ճախրէ ազատութեւ: Գերբնական ներշնչում եւ ազդեցութիւն մը, լռին ձայն մը կ'զգամ իմ մէջս. Անհունին ներկայութիւնն է այն վեհափառ: Սրբափայլ եթերի մը մէջէն թեւեր կ'առնու հոգիս և նիւթէն ու մարմինէն վե՛ր կը բարձրանայ սաւառնաթեւ, կը մխրճի երազներու դիւթական բնագաւառին մէջ. կը յափշտակուի, կ'արբենայ երջանկութեամբ ու կը գոչէ խելացնոր. «Ի՛նչ քաղցր է առանձնութիւնը»:

Բայց պանդուխտը միայն կրնայ ճաշակել առանձնութեան մասնաւոր մէկ հաճոյքը: Արդարեւ, ի՛նչ հեշտ կը սահին պանդուխտին համար այն ժամերն, երբ նստած միայնակ իր հեռակայ հայրենեաց ու սիրելեաց վրայ կը մտածէ: Այդ պահուն միտքը կ'անցնի ծովերէ ու լեռներէ, կը հասնի մինչեւ իր ծննդավայրը, կը տեսնէ իր սիրելիները, կը խօսի, կը ժպտի, կ'արտասուէ անոնց հետ: Կը մոռնայ պահ մը իր վիշտերն ու ցաւեր և ապագայ երջանիկ տեսիլքներու մէջ կը յափշտակուի: Կը խորհի այն աւուրց վրայ երբ անգամ մ'ալ իր ոտքեր պիտի կոխեն հայրենական հողին վրայ, երբ պիտի համբուրէ իր դաւակաջ այտերը, երբ խնդութեան արտասուօք պիտի թրջէ իր սիրելեաց երեսներ ու հանգչի հայրենական յարկին ներքեւ ծնողացը գիրկ: Տխրաշող երջանկութեան մը արտասուք, որ փրփուրներն հայրենի զգացումներով փղձկեալ սրտի մը, կը փալփլան իր այտերուն վրայ իբրեւ ցօղ թերթս ծաղկին:

Ո՛հ, ես ալ կը սիրեմ առանձնանալ ու գքեզ յիշել, քաղցրիկ գիւղա՛կդ *) իմ հայրենի, որորա՛նդ իմ մանկութեան: Կը սիրեմ յիշել այն օրեր երբ իրրեւ մանուկ քու դաշտերուդ մէջ կը վազէի ժպտալիւր: Կը սիրեմ յիշել ընկերներըս և այն անմեղ զուարճութիւններ զոր անոնց հետ կը վալլէի. — ձմեռնային այն երեկոյթներ, գեղջկական այն պարեր, խաղեր, տօնախմբութիւններ: Ի՛նչ օրեր էին երջանկութեան, անմեղութեան ու անգիտութեան զորս քու ծօցիդ մէջ անցուցի, սիրո՛ւն գիւղակ, Ծառերդ, վճիտ աղբիւրներդ, պարտէզներդ, ակօսաբեկ դաշտերդ և տանիքներդ սրտիս հետ են կապուած:

Օ՛հ, ահա՛ կը շարուին դէմս դրախտային տեսիլներու նման: Կը լսեմ կովերուն բառաչիւնը, հովուին սրնգին ձայնը, մշակին մեղամաղձոտ քիւրֆիները, որ արիւնտ սրտի մը թրթրուումներն են կարծես: Կը տեսնեմ դուարածներուն շարքը, որ շունքս վրանին կախած և շինական ցուպն ի ձեռին իրենց « օ՛, օ՛, օ՛ հա՛ » ներովը դաշտ կ'առաջնորդեն արջառը: Կ'ուզեմ վագեւ, փարիլ անոնց, համբուրել զանոնք և տեսիլ մը կը գտնեմ սոսկ խարուսիկ: Ո՛վ յիշողութիւն, գրկացդ մէջն եմ, պատրիշ բազկացդ մէջ՝ կ'օրօրես զիս անոյշ երազներով: Սակայն աւելի լաւ չէ՞ միթէ քաղցր պատրանքը տխուր իրականութիւնէն: Առաջնորդէ՛ ինձ, ո՛վ հրեշտակ յուսաժպիտ, տա՛ր զիս, տա՛ր մանկական օրերուս տեսարանաց մէջ ու թող քաղցր յիշա-

*) Խարբերդու Հողի գիւղը:

տակներ իրրեւ ոգիներ լուսաթոյր ելն են անոնց կուրծքերէն, գգուեն զիս, արտասուք ի լին աչերէս, մանկութեանս երկնային անմեղութիւնը յիշեցնեն ինձ ու անոր առաջնորդին զիս: Ի՛նչ քաղցր են յիշատակներն հայրենի, և այդ յիշատակներ չե՞ն որ սիրելի կ'ընեն մարդու մը բնավայրը: Հայրենական յիշատակներ քանի՛ քանի՛ մեղսալից անձանց զղջման արտասուք են թափել տուած:

Բազդին հովեր խլեցին զիս քենէ, գիւղա՛կ սիրելագոյն: Հողիս սակայն միշտ քեզի կը թըռչի: Ժամանակն ու միջոց չեն կարող երբեք ջընջել սրտէս նուիրական յիշատակդ, իւրեկի նման կը ծխայ այն սրտիս ծալքերուն մէջ և ամբողջ կեանքիս վրայ հեշտանոյշ բոյր մը կը սփռէ:

Մոռնա՛լ զքեզ, քա՛ւ լիցի, քա՛ւ, չէ հնար: Դռնա՛լ, քա՛ւ լիցի, չէ հնար:

Հայրենի այս քաղցր ու միանգամայն տըխրառիթ յիշատակաց մէջ յափշտակուած, գրեթէ անգիտօրէն, կը բարձանամ բլուրի մը կուշտը սաղարթապատ ծառի մը ներքեւ կանգ կ'առնեմ, կը նստիմ քարի մը վրայ ու բազմած են անշուշտ ինձ նման մենասէրներ և ստորե տարածուած քաղաքին կը նայիմ երազուն, թաղուած է ան մթութեան մէջ, պատուհաններէն լոյսեր միայն կը ցողանան իբրեւ երկրային սակի աստղիկներէ ու կը մարին գիշերուան խաւար անդունդին մէջ: Տխրատեսիլ խոհեր կը պաշարեն զիս դարձեալ: Սա՛ լոյսերուն բոլորտիքը ընտանեկան պարեր են այժմ բոլորած: Ընտանի՛ք, ինչ քաղցր բառ: Ընտանիք, այսինքն փարոս մը

ըլուսացնցուդ աշխարհի խաւար ովկիրանին մէջ կա-
ռուցուած, փոքրիկ աշխարհ մը սիրոյ ու երջան-
կութեան, մաքուր հաճոյից գրախա մը երկնա-
յին: Հոն աշխարհի փոթորիկներէն տարուբեր-
ուած հոգին ապաստանարան մը կը գտնէ ան-
դորրաւէտ, հոն յուսադրաւը յոյս կը գտնէ, հոն
լքեալն ու անարգեալ սփոփումն կը գտնեն ու
մխիթարանք, հոն վշտալից սիրտն սպեղանի մը
կը գտնէ բուժիչ, հոն ցրտասառայց հոգին կը
հրահարի բարեպաշտական խորհուրդներով: Ըն-
տանիքը երկրի վրայ շինուած երկինք մըն է,
աստուածաբնակ տաճար մը: Իցիւ գիտնային
մարդիկ երկնի այս անգին պարգեւին յարգը ու
սուրբ պահել ջանային ընտանեկան նուիրական
յարկը: Սակայն, հէգ մարդկութիւն, ո՞ր բա-
րիքի յարգը ճանչցած ես ըստ արժանւոյն:

Ինչո՞ւ ես ալ չըլլայի քու մէջդ, ով իմ հայ-
րենի ընտանիքը, ինչո՞ւ չկազմէի ձեր սիրոյ շրջ-
թային մէկ օղակը: Ով սիրեցեալ ծնողք իմ և
քոյրեր, ինչո՞ւ չնստէի այժմ ձեր մօտիկը ու
չնչէի ձեր շունչը, մասնակցէի ձեր զուարթալից
ու մաքուր խօսակցութեանց, և հոգիս պարա-
րէր, հրահարէր, արբենար ձեր սիրազեղ դէմ-
քերէն ճառագայթող այն ժպիտներով որք ար-
տափայլումներն են մաքուր սրտերու: Ինչո՞ւ
չըլլայի ձեզ համար որդի մը ու եղբայր մը ճըշ-
մարիս:

Ե՞րբ պիտի մտնեմ քու յարկիդ տակ, սիրուն
վայր ընտանեկան, օթեւանդ երջանկալից, հանգ-
չեցնեմ դուրսս մօր մը գգուալից բազկացը մէջ,
ու սիրոյ հեշտանոյչ այն մթնոլորտին մէջ ապ-
քիմ, ցնծամ, երգեմ ու կեանք առնեմ: Ինչ ե-

րադներ ունիմ, ինչեր կը խորհիմ ընել երբ մի-
անամ ձեզ հետ, սիրելիք իմ պաշտելի, և այս
յոյսերն են որ կ'սփոփեն զիս: Ի՞նչ պիտի ըլլար
արդեօք աշխարհ առանց յուսոյ.— դիակ մը ան-
կենդան: Օրեր, թեւ առէք արագ. սրացէ՛ք ժա-
մեր, ծագէ՛ բաղձալի դու առաւօտ, ծագէ՛ ոս-
կի դու առաւօտ որ միացնես պիտի զիս ծնո-
ղացս: Համբերէ՛ սիրտ իմ սակաւ մի ևս և ա-
հա կը հասնիս տենչանացդ:

Քաղաքէն բարձրացող խրախճանաց ձայներ
կ'սթափեցնեն զիս այս քաղցր յափշտակութենէն
ու երևակայութեան գեղերփնած դիւթական այն
աշխարհ կ'անհետի, կը վերանայ:

1890

ՍԱՂԻԿՆ ՈՒ 80Ը

Ահա երփնազարդ ծաղիկ մը, ինչ հրաշա-
կերտ. փաղփուն ցօղիկներ իբրեւ կայակներ
մարգարեայ կը կախուին իր թերթիկներէն: Լը-
ռիկ ու հեղիկ կը բուրէ ան՝ կը խնկէ, կ'արտաս-
ուէ, կը ցնծայ, կը սարսռայ ու կը յուզուի:

Ո՞վ նկարեց այդ ծաղիկին գոյներն գեղա-
փայլ: Ո՞վ տուաւ անոր իր շունչը հեշտարու-
րիկ: Որո՞ւն հանճարն է այն որ կոշտ հողէն ու
անձրեւէն կը յօրինէ այս չքնադազեղ ծաղիկ՝
այսքան թովիչ, այսքան զգայուն: Խորին իմաս-
տութեան, գերահանճար մի մտաց ճառագայթ-
ներն չե՞ն փայլիր այս փափկագոյն թերթիկնե-
րու վրայ: Մեղմ գեփիւռներէն սարսռացող այս
անզօր ցօղուն՝ զգացմանց ու խորհրդոց աշ-

խարհներ՝ չարթնցներ մեր մէջ: Աստուածային
լռիկ այլ ազգու ձայն մը չը՞րարձրանար անկէ
և ցունց տար մեր հոգիներուն: Արարչին վեհ
տաճարը չէ՞ միթէ այդ բաժակն ցողալից և մեր
ոգիներ չե՞ն պատկառիր Անոր վեհութեան՝ առ-
ջեւ:

Ուսկից եկար, ո՛վ ծաղիկ:— Բու ծագում
թաղուած է ժամանակի մոտյլ աղջամղջին մէջ:
Երբ այս աշխարհ հրեղէն ուվկիան մը դեռ՝ կը
թաւալէր անջրպետի սառնային սահմանաց մէջ,
մին էիր և դու անոր բոց ալեակներէն, և ի՛նչ
ձեւափոխութիւններ կրեցիր անկէ ի վեր: Թերևս
մերթ իբրև շրթներն՝ Նոյի սրտաբուղի աղօթք-
ներ կը վերառաքէիր առ Բարձրեալն ամենագութ:
Կամ իբրև բազուկն Աղէքսանդրի կամ Կեսարու
զաշխարհ կը քանդէիր այրացաւեր և արեան բո-
սորագոյն հեղեղներով կ'սուռէիր գետինը: Թեր-
ևս իբրև մէկ բեկորը Նեւտոնի մը ուղեղին՝ կը մեկ-
նէիր դաղտնիքները տիեզերաց: Ով գիտէ, քու
մէջդ ունիս թերևս իմանախաչարց պաշտելի ա-
ճիւններ: Ով գիտէ քու այդ շնչիկ ո՛ր գեղուհ-
ւոյն կուրծքէն բղխած անուշահոտութիւնն է:
Ով գիտէ ո՛ր տարփելի կոյսին այտերէն քաղցիր
այդ թերթիցդ վառ գոյներ: Ո՞ր սիրավառ սըր-
տի բեկորներն են արդեօք քու մէջդ տարրա-
լուծուած, և այդ սրտի՞փոթորիկներն չե՞ն որ
կը սարսուացնեն զքեզ, անոր յոյզերն չե՞ն զգար
և դու: Ոսկեշող արեգակէն ծնար նախ, և այժմ
իսկ անոր լուսածոր ստինքէն բղխած ճառագայթ-
ներն չէ՞ որ կը ծծես ու կը փայլիս և կը վա-
ռես մեր սրտեր: Խորհրդաւոր ես, ծաղիկդ դու

ազազուն, և քու ապագադ Աստուծոյ գաղտնիքն
է:

Բայց ի՞նչ է սա փառփուն ցօղիկը որ ծաղ-
կին արտեւանաց վրայ կը փայլի գոհարանման:
Արտասուաց շիթն է ծաղկին զոր հոսած է գլխե-
րային մթութեան մէջ և կը սրբէ երբ կը տեսնէ
արփին լուսասփիւռ: Ովկիանու անհունութեան
ծոցէն ծնաւ այն, երկնից մէջ ժպտեցաւ պահ մը
գունագեղ և արդ կ'որորի այս բաժակին մէջ, կը
փայլի լռիկ, մինչև արեգակը ոսկի թեւեր տայ
իրեն վերստին երկինք սլանալու անձկատենչ:
Բայց սակայն լռի՞ն է միթէ: Այս բիւրեղափայլ
կաթիլին մէջ ի՛նչ փոթորիկներ կը յուզուին:
Զարմանասքանչ աշխարհ մըն է այն: Քանի բիւր
կենդանի արարածներ այդ ջրեղէն աշխարհիկին
մէջ կ'ապրին, կը սնանին, կը ցնծան, կը ճչեն ու
կը մեռնին: Անոր զով կըծոց մէջ ինչ անթիւ
ընակութիւններ կան, ինչ աշխարհներ: Լռիկ
ցօղ մը. արեգական նախարձակ ճաճանչներէն
մանրիկ ծիածաններ կը յօրինէ անմեղուկ և կը
կարծենք թէ խաղաղիկ է այն, մաքրութեան,
անմեղութեան ու սրբութեան խորհրդանշան
մըն է: Սակայն ինչ ճակատամարտեր, ինչ բուռն
կենսամարտեր կը մղուին անոր մէջ ամէն վայր-
կեան և քանիններ պարտեալ կը մեկնին կենաց
թատերարեմէն: Լուսոյ շողերով փողփողուն այդ
կաթիլին մէջ ինչ սոսկալի արիւնահեղութիւն-
ներ, դաւեր, բռնակալութիւններ տեղի կ'ունե-
նան և ինչ աղիողորմ ճիչեր կը բարձրանան:
Փոքրիկ ցօղ մը, բայց անհուն աշխարհ մըն է:
Եւ ի՛նչ է մեր այս աշխարհ, կաթիլ մը հե-

դուրս չէ՞ր միթէ հրեղէն, եւ փոշույ հատիկ մը
այժմ. Ի՞նչ են իր բոլոր լեռներ, ձորեր, ուղիւն-
ներ ու պետութիւններ: Ի՞նչ է այնքան յոյզե-
րու ու կրից թատր եղած այս աշխարհ: Ի՞նչ է.
— Հիւլէ՞ մը, շամանդա՞ղ մը տիեզերաց անբա-
ւուրթեան մէջ կորսուած, շի՞ւղ մը միջոցի ան-
ծայրածիր ուղիւնին մէջ թափառիկ: Ի՞նչ է այս
աշխարհ ուր այնքան յոյսեր ու յոյզեր կը սաւառ-
նին ոսկեթռիչ, ուր այնքան սրտեր երազներով ու
տեսիլներով լի կը բարախեն, ուր այնքան պետու-
թիւններ ու կայսրութիւններ կը շարժին, կը ճա-
կատին, կը տիրեն ու կը կործանին, ուր այնքան
հանճարներ կը շողշողան, կ'ստեղծեն, կ'երգեն
ու կը հմայեն, ուր այնքան կիրքեր կը հոսին:
Ի՞նչ է մեզ համար այսքան մեծ ու փոթորկա-
յոյզ աշխարհ, Ի՞նչ է իր կենաց տեւողութիւն:
Պղպղա՞կ մըն է որ ուղիւնու կուրծքէն կը բղիթ
սպիտակափրփուր եւ ահա կը լուծուի, հիւլէ՞ մը՝
որ արեգական ճառագայթները ցոլացնելով կը
շողայ պահ՞մը ու կը սրանայ, կ'անցնի եւ կ'ան-
հետի.— Այո՛ եւ այո՛: Երկու հանգունատիպ աշ-
խարհներ են ցոյն ու երկիր:

1891



Մ Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ո՛հ, գերերջանիկ օրեր մանկութեան, ան-
գառնալի օրեր, ի՞նչ շուտ անցաք կենացս հո-
րիզոնէն: Անցա՛ք ոսկեթեւ երազներու նման,
սրբուեցա՛ք վարդագեղ արշալուսոյ նման կենա-
ցըս անոյշ առաւօտեան մէջ: Ի՞նչ սուրբ օրեր
էին երկնային: Երկինքէն դեռ նոր եկած ոգի
մը՝ աւելի երկնից մօտ էի քան աշխարհի, աւելի
պայծառ կը տեսնէի երկին քան աշխարհ, աւելի
սերտ էին այն օղակները որ զիս երկնից հետ կը
կապէին: Երկինքը զիս կը բոլորէր. և ծառերն
ու ծաղիկներ, դաշտերն ու պարտէզներ երկնա-
յին լուսով մը զարդարուած էին, դիւթական ե-
րագներու մարմնացումներ կը թուէին ըլլալ.
Վասնզի աշխարհի սեւ վարագոյրը դեռ չէր ծած-
կած նիւթոյ քօղին տակէն ժպտող հոգեկան Ե-
դեմը: Հոգիս դեռ նոր աշխարհ մուրրած հրեչ-
տակիկ մը՝ երկնից փառաց ու սիրոյն յիշատակաց
մէջ կը ծփար ու անխառն երջանկութեամբ կը
անանէր: Անծանօթ իր մ'էր աշխարհ, իր բոլոր
վիշտերն ու ցաւեր, բոլոր աղտեղութիւններ,
բոլոր սիրտ մաշեցնող հոգերն ու կսկիծներ դաղտ-
նիքներ էին ինձ համար: Ո՛րչափ մաքուր էր
սիրտս. անմեղութեան հայելին էր այն: Երկին-
քը հոգւոյս մէջ կը ցոլանար: Խորհուրդներս
շուշանէն աւելի ամբիծ և առաւօտեան ցօղէն ա-
ւելի ջինջ էին: Անմեղ ժպիտը աչացս զարդն
էր:

Մանկութեան այս չքնադագեղ պատկերը՝ անմեղութեան շաղերովն ու շողերովն փողփողուն՝ կը նկարուի աչացս առջեւ իրրեւ հեռակայ դըրախտ մը եղեմնաբոյր: Պատկեր սրբութեան երանգներով գեղազարդ, պատկեր երկնից լուսով թաթախուն: Ո՛հ, ինչպէ՛ս աղարտեցի զայն, ինչպէ՛ս մոլութեանց սև կնիքը դրոշմեցի այդ անարատ պատկերին ճակատը:

Մոլութեանց թունալից օձեր կը սողոսկին սրտիս մէջ, դժոխքի պէս սև խորհուրդներ կը վխտան հոգւոյս մէջ: Դաշկահար չոր տերեւ մ'եմ որդնակեր, պլպլուն կանթեղ մը նուաղկոտ: Մութ է հոգիս, ցամքած է սիրտս, կմախք մ'եմ դարձած: Ա՛հ, պատանեկութեան սև օրեր, մո՛ւթ օրեր, թունաւորեցիք կենացս ակը, պղտորեցիք մաքուր դագուցմներս, կաշկանդեցիք հոգւոյս ազնիւ թռիչքը, և քողարկեցիք երկնից փառաշուք տեսարանները: Գետնասող կիրքեր, անասնական իղձեր կը բնակին սրտիս մէջ, կը տիրեն հոգւոյս. հոգւոյս՝ որ պատկերն էր Աստուծոյ:

Աստուած իմ, Աստուած իմ, չեմ համարձակիր Գեղի բարձրացնել աչքերս որ կրից բոցերով կը վառին: Երկնից աստղերը վրէժխընդիր նայուածքներդ կը կարծեմ որ պատրաստ են կայծակներ տեղալ իմ ապերախտ գլխուս վրայ: Աղարտեցի պատկերդ զոր մանկութեանս վրայ էիր դրոշմած, աղարտեցի անմահական ու յաւիտենական այն պատկեր: Ովկիանու բոլոր ջուրերն ալ չեն կարող զայն մաքրել, հրաբխային բոլոր անշէջ հուրերը չեն կարող վառել այն աղտեղի արատները: Ո՞ւր պիտի գտնեմ այլ ևս

սրտի անդորրութիւն, հոգւոյ հրճուանք, երջանկութիւն անխառն:

Դարձի՛ր, ե՛տ դարձի՛ր, ո՛վ գեղեցիկդ մանկութիւն: Դարձի՛ր, ո՛վ ամեղութեան սուրբ երկինք: Հոսէ՛ գով զով ցօղերդ կրակ հոգւոյս վրայ, շնչէ՛ անմեղութեան զեփուռներդ ցանկութեամբ լի սրտիս բոցերուն վրայ: Պատանեկութեան այս մոռյլամած օրերուն մէջ կ'անձկամ շնչել մաքուր օդդ, որու մէջէն պարզ կ'երեւի երկինքը, ուր չեն կախուիր մութ ամպեր: Կ'անձկամ կեանք առնել քեզմէ, զի մաքուր կենաց հիւթը սպառած է մէջս:

Այլ հեռուէն կը ժպտիս դու մեղամաղձիկ, կը բարձրանաս անցեալին գերեզմանէն բուրումնաւէտ շոգւոյ նման: Յիշատակաց բիւր երազներ կը թռչտին շուրջդ իրրեւ թիթեռներ ոսկեթեւ: Ի՛նչ քաղցր յառել այդ դիւթիչ դիմացըդ, ներկային մշուշներէն դառնալ այդ վճիտ գիմացդ: Յիշողութեան թեւերով փոխադրուել կենաց այդ երկնազուարճ եղեմին մէջ, ուր ամէն ինչ խնդութիւն է համակ ու երջանկութիւն:

Ինչպէ՞ս մոռնամ զձեզ, ո՛վ տեսարանք իմ մանկութեան, հանդիսարա՛նք այս քաղցր յիշատակայ: Ո՛վ նուիրական իմ ծննդավայր, անշո՛ւք գիւղակ. շնչին խորշի՛կ այս լայնարձակ աշխարհի մէջ, դու մեծարժէք ես ինձ համար: Աշխարհի անապատին մէջ ովասիս մ'ես, քաղցրաբոյր ծաղիկ մը, շողջողուն գոհար մը, անգին ընծայ մ'ես իմ հոգւոյս: Պիտի տեսնե՞մ զքեզ...: Թերևս օտար երկրի մը մէջ փչեմ իմ շունչս վերջին, օտար հողեր թերևս գրկեն

իմ աճիւն, աչքերս թերևս ալ չտեսնեն ցքեզ
 ու կարօտովդ դնեմ գլուխս սեւ հողին մէջ, օ-
 տար աչքեր թերևս թափեն վրաս արցունք:
 Բայց, ո՛վ գիւղակ, չպիտի մոռնամ դքեզ ցվեր-
 ջին շունչ. քեզ օրհնելով պիտի փակեմ իմ շըրթ-
 ներ, և քեզ օրհնելով պիտի բանամ զանոնք երբ-
 որ անցնիմ գերեզմանի սահմաններէն իմ երկ-
 րորդ ծննդավայրս երկինք, ուր պիտի վերանո-
 րոգուի իմ նախկին կեանք, իմ մանկութիւն,
 անմեղութիւնս սրբափայլ:

1893

ԲՆՈՒԹԻՒՆ
ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒՄԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Բնութեան այս փառաշուք տաճար թատր
 մ'է ուր անտեսանելի զօրութիւններ անբժրու-
 նելի կատարելութեամբ կը կատարեն իրենց դե-
 րեր: Տիեզերական համայնապարփակ յատակա-
 գիծ մը կը բովանդակէ իր մէջ բոլոր այս տեսա-
 նելի փոխակերպութիւններ: Ամենիշխան Ոոր-
 հուրդ մը կը կառավարէ նիւթոյ բոլոր ձեւափո-
 խութիւններ՝ նախասահմանեալ յատակագծին
 համաձայն: Անշունչ ու անկենդան նիւթերու
 կեանք ու շարժում կը պարգեւէ, ինքն է բնական
 զօրութեանց գործունէութեան կեդրոնն ու աղ-
 բիւր, նիւթական կատարելութեանց անտեսանե-
 լի հիմը: Ինչպէս բանաստեղծն իր հոգւոյ յոյ-
 գերն ու խոհեր կը ծրարէ տաղի մը մէջ և ա-

նով կը թրթռացնէ ու կը հրդեհէ զգոյուն սըր-
 տեր, ինչպէս երաժիշտը հոգեգրաւ դաշնակաւ
 մը լեզու կուտայ սրտի ամենափափուկ զգաց-
 մանց. նոյնպէս նաև այդ Անհուն իմացականու-
 թիւն, այդ Ամենակալ էակ բնութեան այս բիւր-
 թերթեան մատենին մէջ կ'արտայայտէ իր աստ-
 ուածային խորհուրդներն ու զգացումներ, որ-
 պէսզի բոցավառէ նաև բովանդակ մարդկու-
 թեան մտքեր, ցոլացնէ երկնային զգացմանց
 կայծեր: Նիւթական ամեն պերճութիւններն ու
 գեղեցկութիւններ հոգեկան գեղեցկութեանց
 արտափայլումներն են սոսկ: Ամբողջ տիեզերք
 անտեսանելի հոգեկան ուղիքանի մը մակերեսը
 ծփացող կղզի մ'է միայն. իր ողջոյն գեղակերտ
 յօրինուածներն ու տեսարաններ ցոլացումներն
 են միայն հոգեկանին: Բնութիւնը ճառագայ-
 թումն է Աստուծոյ:

Այո՛, աստղերն, երկնաշողիկ այդ գոհար-
 ներ, միջոցի անսահմանութեանց մէջ Անոր զի-
 տութիւնն ու զօրութիւնը կը հռչակեն: Արե-
 գակը իր ոսկերանգ բիւր ճաճանչներով Անոր վե-
 հափառութիւնն ու վսեմութիւնը կը նկարէ:
 Երփներանգ ծաղիկներ Անոր գեղեցկագիտական
 զգացումները ծածկող բարակ քօղեր են միայն:
 Թռչուններ Անոր արուեստը կը դալլալեն միջո-
 լորտի ընդարձակութեանց մէջ: Եւ բոլոր արա-
 բաճներ Անոր ճարտարութիւնն ու հանճարը կ'եր-
 գեն իրենց բիւրաղան ձայներով: Տիեզերք բո-
 վանդակ դաշնակ մ'է երկնային որ Աստուծոյ
 անտեսանելի մատանց ներքեւ կը նուագէ յա-
 ւէրժ:

Ո՛վ մարդ, բարեխնամ Արարիչը, որ շնոր-

Հած է քեզ իրեն նմանող հոգի մը, ամեն օր կը յայտնուի բնութեան մէջ, որպէսզի կարենաս տեսնել զինքը, որպէսզի կարենաս զարգացնել մտային կարողութիւններդ այդ անըմբռնելի Մըտաց հետ շփմամբ, որպէսզի կարենաս թեւաւորել հոգիդ ազնիւ գգացումներով ու թռչել միշտ դէպ կեդրոնն այդ կատարելութեան:

Դիտէ՛ զքեզ շրջապատող սա զարմանաւորանքանչ տեսարանները: Ինչ գեղեցկութիւն, ինչ զանազանութիւն եւ միանգամայն որպիսի ներդաշնակութիւն: Ինչո՞ւ այսքան գեղեցկութիւն սիրունեցաւ նիւթական առարկայից վրայ: Ինչո՞ւ ցանց Աստուած այն վառ գոյները արշալուսոյ դիմաց վրայ, ինչո՞ւ դարդարեց երկնից այս կապուտակ զմբէթը նշուլագեղ աստղերով, ինչո՞ւ դաշտից ու հովտաց համար կը հիւսէ կանաչագեղ պատմութեաններ: Թռչնոց ձայներուն մէջ ինչո՞ւ դրաւ այնքան դաշնակութիւն, այնքան հրապոյր, այնքան հմայիչ շեշտ: Ինչո՞ւ լերանց ու բլրոց այս սքանչելի ելեւէջները, գետերու եւ վտակաց արծաթահիւս շղթաները, ովկիանու անհունութիւնը եւ գոռ կոհակները: Միթէ սոսկ մեր մարմնական պիտոյքներն՝ Հայթայթելու համար աշխարհ այսքան բուսականներով, այսքան զարմանալի արարածներով կը բեղմնաւորի: Սոսկ մեր աչքերն պարարելու համար միթէ արեգակը ամէն օր կը գծէ իր հրաշակերտ պտուկերները: Բնութեան այս անհուն կտաւը միթէ ի դո՞ւր գեղեցկութեան մշտափոփող տեսարաններով թաթախուն է համակ: Վսեմագոյն նպատակ մ'եւս ունին կատարելու, այն է արտայայտել Աստուծոյ անհուն փառքն ու իմաստու-

5644-70.

թիւն, պարզել մարդկային մտաց առջեւ իրենց քօղերու ներքեւ ծածկուած գեղեցկութեան ու պերճութեան իտէալը: Այն է ցոլացնել երկնային ճշմարտութեանց ճառագայթներ եւ ընդլայնել մեր խորհրդոց շրջանակը, զադափարաց նորանոր հորիզոններ բանալ մեր մտաց առջեւ: այն է ներկայել մեզ Անհունին խորհրդոց անսահման ովկիանը որ կը ծփայ՝ կը գեղու նիւթի այս հրաշակերտ յօրինուածներուն մէջ ու հաղորդակցութիւն հաստատել Սրբաշին եւ իր արարածին, Անհունին եւ հունաւորին միջեւ, եւ ասով բարձրացնել զմարդ դէպի կատարելութիւն, մերձեցնել ու զօդել զանկա ամեն գեղեցկութեանց ու ճշմարտութեանց սկզբնապատճառին:

Ցաւով ու ամօթով պարտիմ ըսել թէ բազմաթիւ Քրիստոնեայք բնաւ չեն ըմբռնած բնութեան այս վսեմ պաշտօնը: Աշխարհ նիւթական օրհնութեանց աղբիւր մ'է՛ սոսկ իրենց համար: Բնութեան մէջ յայտնուած աստուածային ստորոգիւեաց նկատմամբ անգիտակ են բոլորովին: Երբ Արարչին իմաստութեան, զօրութեան ու վեհափառութեան նկատմամբ խօսուի, այս բառեր շատ աղօս տպաւորութիւններ կը գործեն անոնց վրայ: Ճշմարիտ քրիստոնէի մը գլխաւոր պարտականութիւններէն մին եւս իր նրկնաւոր Հօր ստորոգելեաց ծանօթանալ չէ՞ միթէ:

Բնութեան տաճարը բաց է ամենուն համար. աղքատն թէ հարուստ, գիտուն թէ տգէտ ազատ են յաճախել սքանչելեաց այդ տաճարը ու երկրպագել հոն Անմահին: Դիտեցէք խտտի շիւղիկն ու թերթիկն մի ծաղկի եւ խորին իմաս-



տութեան ճառագայթներ պիտի ցոլանան անոնցմէ ու ողողեն ձեր հոգին: Պիտի զգաք թէ աստուածային ներկայութեան առջեւ կը գտնուիք: այդ առարկայից նիւթեղէն քօղը պիտի վերցուի տակաւ ձեր աչաց առջեւէն եւ ամեն ճշմարտութեանց ու գեղեցկութեանց աղբիւրը պիտի փայլի ձեր դէմ, ու պիտի թաղուիք անսահման խորհուրդներու լարիւրնթոսին մէջ:

Լուին գիշեր մ'է. աստղերն հրեշտակային այդ լուսափայլ աչքեր, կը հսկեն աշխարհի վրայ գիշերային մթութեան մէջ: Քրիստոնեայ գիտուն մը երբ այս պահուս աչքերը վեր վերցնելով դիտէ այդ կապուտազարդ կամարը, ի՞նչ կ'ըզգայ արդեօք: Գիշերային մթութիւնը, իր շուրջը տիրող խորհրդաւոր լուութիւնը եւ վերը փայլփլացող այդ երկնագեղ գոհարներ խորհրդոց ինչ անծայրածիր աշխարհներու մէջ կ'առաջնորդեն անոր հոգին: Իր նեղ վանդակէն ազատուող արծուոյ մը նման՝ այս կաւեղէն մարմնոյ կապերէն ազատ՝ միջոցի անհունութեան մէջ կ'արփաթեւէ հոգին: Աստուծոյ անհուն գիտութեան, զօրութեան ու վեհափառութեան առջեւ կը խոնարհի եւ լռիկ այլ խորին օրհներգութեանց աւաչներ կը բարձրանան իր սրտէն: Ո՞ր ես այժմ, ով աշխարհ, ով աշխարհային ստապատիր վայելք ու հաճոյքներ, ով սիրտ մաշեցնող հոգեր ու վիշտեր, ո՞ր էք հիմա:— Հոգին անոնց ապականեալ ազդեցութիւններէն ազատ՝ մաքուր ու սուրբ հաճոյքներու մթնոլորտին մէջ կը հոյաթեւէ. այդ աստեղային հաստատութեանց մէջ իր Արարիչն է գտած ան. ալ Անոր հետ կը խօսակցի, ալ Աստուծոյ խորհուրդները կը կարդայ:

Ով մեծդ Բնութիւն, գանձարան վերնագոյն ճշմարտութեանց, աղբիւր երկնային երջանկութեան, տաճար Աստուծոյ, ահ, քեզ հետ մտերմանալ, զքեզ ուսումնասիրել, սուզիլ ու թաղուիլ խորհրդոցդ անհունութեանց մէջ, ինչ անճառելի հեշտանք, ինչ գերերկրային օրհնութիւն եւ որպիսի բարձր առանձնաշնորհում:

1895

ՀՐԱԺԵՇՏ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԵՂԱՑ

Հասաւ վերջապէս այն տխրալից վայրկեանը որ պիտի զատէ մեզ մեր նուիրական ուսումնասիւթայրէն: Կը պատրաստուինք թողուլ մեր սիրելի դպրոցը ուր սահեցան մեր կենաց ոսկեղնիկ տարիներն, թողուլ մեր ընկերները, սրտակից ոգիներ, որոնց հետ զգացմամբ ու գաղափարով նոյնացած մեր պատանեկան սրտի արտազեղումներն, մեր հառաչներն ու աւաչներ, մեր ժպիտներն ու արցունքներ իրարու խառնեցինք: Թողուլ մեր սիրեցեալ ուսուցիչներն, որոնց հարական խրատներն ու քրտնաջան աշխատութիւնները իբրեւ ցօղ երկնային մեր մտաց բուրաստանը պճնեցին գոհարափայլ:

Ի՞նչ անոյշ էր կեանքը այս սիրաբոյր մթնոլորտին մէջ: Ուսման ծաղկահալու բուրաստանին մէջ ի՞նչ համարձակ թռիչներ կ'առնէին մեր ոգիք: Քանի՛ անոյշ էր գիտութեան այն նեկտա-

որ որով կ'արբենային մեր մտքեր: Բանի՛ քաղցրը և անկեղծ էին բարեկամութեան այն կապեր որոնցմով միացած էին մեր սրտեր: Երջանկաւէտ դրախտի մը մէջ կ'ապրէինք ուրախ ու զուարթ. և ահա բաժանման հրեշտակը բոցեղէն սուր մ'ի ձեռին աշխարհը՝ մութ աշխարհը մատնանիչ կ'ընէ մեզ ու կը փակէ մեր առջեւ դռները դպրոցին:

Ո՛հ, ո՞ր գրիչ կարող է նկարել այն արտամախառն զբացումներ որ կը յուզուին այս վայրկեանիս մեր իւրաքանչիւրի սրտին մէջ: Ո՞ր լեզու բաւական է բացատրել կսկիծն այն թագուն որ կը կրծէ մեր ամենուն սիրտը:

Սակայն թոյլ տուէք ինձ, սիրելի ընկերակիցք իմ, որ ձեր սրտի բարբախմանց իբր սկարար ձագանգ բարձրացնեմ իմ ձայն և հրաժեշտի վերջին պարտիքը կատարեմ:

Մնաս բարեա՛ւ, մնաս բարեաւ, ով սիրելագոյն դպրոց, տուն կրթութեան, ով բոյն սիրաբոյր յիշատակաց: Ի՛նչ քաղցր էին այն ժամերն, օրերն ու տարիներ զորս քու ծոցիդ մէջ անցուցինք, ով յուսեղէն տաճար գիտութեան: Սիրոյ վարդերով, յուսոյ ցուքերով պսակեցիր մեր ճակատ, ուսման կայծերով բոցավառեցիր դու մեր հոգիներ: Եւ արդ դողդոջ քայլերով վարդահիւս սեմերէդ դուրս աշխարհի անապատին մէջ թափառիլ կ'ստիպուինք. քանի ցրտին, քանի խաւարին: Մնաք բարեա՛ւ, ով ոսկի օրեր, անդառնալի ու սուրբ յիշատակներ, երկինքէն կորզուած տարիներ: Ժամանակն չէ՛ կարող, ո՛չ, չէ կարող թառամեցնել քու յիշատակդ մեր սրտերու մէջ, ով քաղցրիկ դպրոց: Կենաց մութ ու

դառն աւուրց մէջ մեր հետախնդիր աչեր միշտ առ քեզ պիտի դառնան և քու յիշատակդ երկնացոյ ճառագայթի մը նման պիտի փարատէ մեր ախրութիւնը, իբրեւ սպեղանի ամօքէ մեր վիշտերն ու մեր փշալից ճանապարհին վրայ պիտի ցանէ քաղցրաւէտ վարդեր: Աշխարհի ապականեալ լերկրութիւնք ու հաճոյք անզօր են մարել սիրոյ այն կայծը որ կը վառի ու պիտի վառի մեր հոգւոց ամենախոր ծալքերուն մէջ ցորչափ կ'ապրինք ու կը շնչենք: Մեր սիրտ բուրվառ մը պիտի ըլլայ և վառի ու մխայ քու սուրբ յիշատակներովդ և ուսկից պիտի բարձրանայ միշտ երախտեաց ու սիրոյ բոյրն անուշահոտ: Մնաս բարեա՛ւ, մնաս բարեաւ:

Մնաք բարեաւ և դուք, ո՛վ տեսարանք մեր դպրոցական կենաց, դաշտօրայք ու բլուրք գիւղիկիս *): Բանի՛ յաճախ ձեր ստուերախիտ հովանեաց ներքեւ նստած՝ անոյշ երազոց ու տեսիլներու մէջ ենք յափշտակուած: Անոյշ խօսակցութեանց, բարեկամական միջադիպաց ի՛նչ սրտայոյզ յիշատակներ ծրարուած կան ձեր մէջ: Ձեր մէն մի քարը, մէն մի թուփը, հողի բեկորը, մէն մի հովանին կամ խորշիկ աւանդարանն է եղած մեր երջանկաւէտ կենաց: Անտեսանելի բիւր կապերով կապուած ենք ձեզ հետ: Աստուած միայն գիտէ թէ ինչ կսկիծներով կը բաժնըուինք ձեզմէ: Պիտի տայ արդեօք Աստուած բաղդն ձեզ վերստին տեսնելու, ձեր փոշիներն համբուրելու և անցելոյն այս եղեմական աշխար-

*) Պարտիզակ

հին յիշատակաց մէջ խորասուզուելու...: Մնայք բարեա՛ւ, մնայք բարեալ:

Մնայք բարեա՛ւ և դուք, ով մեր ամենասիրելի ուսուցիչք: Ձեռնէ հեռու ապրիլ, ձեր սիրազեղ դէմքերէն զրկուիլ, ձեր մեղրանոյշ խրատներն չլսել այլևս. ո՛հ, ինչ դառն խորհուրդ: Ո՛վ նախանձոտ ժամանակ, անիւներդ ետ դարձուր, այսքան փութով մի յափշտակեր մեր երջանկութիւնը:

Սիրելի ուսուցիչք, այս խորհրդաւոր պահուսթոյլ տուէք ինձ որ ընկերակցացս կողմանէ յայտնեմ ձեզ մեր սրտի խորին երախտագիտութիւն՝ այն յոգնաջան աշխատութեանց համար զորս չխնայեցիք այնքան երկար տարիներ մեր յառաջաման համար: Կը վստահեցնեմ ձեզ թէ ձեր աշխատութիւնք ի դերեւ չեն ելած, անբերրի անապատներու մէջ չէք աւանդած ուսման ու գիտութեան սերմերը: Այո՛, ծլած ու բողբոջած են մեր մէջ ազնիւ զգացմանց ծաղիկներ, խոհական գաղափարաց ովասիս մ'է եղած մեր միտք՝ շնորհիւ իմաստութեան այն ջինջ վտակաց որ ձեր շրթներէ կը հոսէին անընդհատ: Եւ ի փոխարէն ձեր անգին տքնութեանց ոչ այլ ինչ կարող ենք նուիրել ձեզ, բայց միայն անկեղծ սիրով լի մեր այս սրտեր: Ձեր անունը ու յիշատակը անջինջ պիտի մնայ մեր սրտի տախտակաց վրայ դրոշմուած. ժամանակի ալիքները պիտի փշրին առանց աղարտել կարենալու զանոնք:

Կը խոստանանք արժանաւոր ուսանողներ ըլլալ, պատուաբեր դպրոցին, պատուաբեր ազգին: Կը խոստանանք մարմնացնել մեր կենաց մէջ բոլոր այն բարոյական սկզբունքներ զորս աւանդե-

ցիք մեզ: Պիտի ջանանք կենդանի, աճեցուն էակներ ըլլալ մանաւանդ հոգեւորապէս ու դարգացնել ընդ միշտ մեր հոգեկան աստուածային կարողութիւններ ու զգացումներ: Սակայն, որքան տկար ենք աշխարհի այս ալեծուփ ովկէանին մէջ առանձինն նաւելու: Ինչ փոթորիկներ, սատանայական ինչ խորհուրդներ, ինչ մոլորեցուցիչ բարեկամներ, կենաց ինչ օձապտոյտ ուղղութիւններ կ'սպասեն մեզ: Մենք, դպրոցական սիրաբոյր մթնոլորտով սնած ու դարգացած անփորձ պատանիներ, անզօր ենք տոկալ աշխարհի հազարումէկ վայրաքարչ ազդեցութեանց: Արդ, մեզ բոլորովին մի՛ լքանէք, նորափետուր թեւերով անկարող ենք ապականութեան ու մոլութեան խաւերէն վեր առաքինութեան արփիաշող մթնոլորտին մէջ հոլաթեւել: Դպրոցէն դուրս մանաւանդ կը կարօտինք ձեր խրատներուն: Ուստի կը խնդրեմ, ջերմագինս կը խնդրեմ, յետ այսու եղիք մեր մտերիմ և անկեղծ բարեկամներն՝ ուղիղ ճանապարհէն առաջնորդելու համար մեզ: Կենաց բուռն պայքարին մէջ ձեր ազդեցութիւնք թող խրախուսեն մեզ ճշմարիտ ախոյաններ ըլլալ բարւոյն ու ճշմարտին: Այս յուսով միայն կրնամ ըսել ձեզ, մնայք բարեալ:

Մնաք բարեալ և դուք, ով սրտակից իմ բարեկամք. տարիներու ամրապնդած կապերն ահա միակ վայրկեան մը կը լուծէ, ու յուսահատ կը լռենք անբարբառ: Ահ, ո՞ւր էք, ո՞ւր, անոյշ խօսակցութիւններ, անմեղ խաղեր, գերերջանիկ տարիներ, ո՞ւր անհետացաք այսպէս շուտ: Մեր աչաց արտասուքներու մէջէն հազիւ կը նշմա-

րենք ձեր երկնաժպիտ դէմքը: Երջանկութեան
թեւերը ինչ սրաթռիչ են, Աստուած: Տարինե-
րով միասին ուսանիլ, նոյն գրասեղանին վրայ
ծռիլ, նոյն յարկին տակ աղօթել, միասին խա-
ղալ ու միասին լալ, սրտով ու հոգևով իրարու
հետ խառնուիլ և յետոյ իսկոյն բաժնուիլ, ոհ,
Աստուած իմ, ո՞վ կարող է զիմանալ այս անո-
ղոք հարուածին: Ամենաջերմ ընկերներ, ով
վառվառն հոգիներ, մնաք բարեաւ, մնաք բար-
եաւ. բաժանման քնարին թելերն կը թրթռան
մեղամաղձիկ, հարկ է բաժնուիլ: Պարտականու-
թեան ձայնը կը հրաւիրէ ձեզ, անսացէք անոր:
Դուք մարդկութեան ծառայելու կոչումն ունիք.
անցան այլևս պատրաստութեան տարիները.
գործի ժամը կը հնչէ: Օն յառաջ, նոր աշխու-
ժիւ ու նոր եռանդեամբ սրացէք առաքինու-
թեան ասպարէզէն վեր, արշաւեցէք ճշմարտու-
թեան փառապսակ բնագաւառներն, յոյս ու լոյս
սփռեցէք ձեր շուրջը, հալածեցէք խաւարը,
ձեր կեանքով քարոզեցէք զԱստուած, մարդկու-
թեան անդամոց մէջ նոր ոյժ մը եղէք և քայլ
մը ևս յառաջ մղեցէք զայն դէպի կատարելու-
թիւն: Մեր ամենուն կեանքեր թող իբրեւ շա-
ռաւիղներ ուղղուին դէպի միակ կեդրոն մը,
կատարելութիւն:



Գ Ր Ք Ե Ր

Ան որ մարդ մը կը սպաննէ, կը սպաննէ
բանական արարած մը, Աստուծոյ ախար: Սա-
կայն ան որ լաւ գիրք մը կը ջնջէ, կը սպաննէ
նոյն ինքն բանականութիւնը: Շատեր կ'ապրին
աշխարհի մէջ իբրեւ բեռ ուրիշներու. իսկ լաւ
գիրք մը թանկագին կենսատու արիւնն է մեծ
հոգւոյ մը, դմասուած ու մթերուած՝ ապրելու
համար կենաց ի կեանս: Գիրքը՝ շունչն է բա-
նականութեան, և ով որ կը ջնջէ այդ անգին
կեանքը, անմահութիւն մը կը սպաննէ յաւէտ
քան կեանք մը:

ՄԻԼԹԸՆ

Աշխարհի ամբողջ հանճարներ գրքերու մէջ
կը շողան. հոն է Ապողոնի քնարն ու երգերն
Մուսայից: Հոն կը փթթին շնորհաբոյր՝ բանաս-
տեղծին երեակայութեան ծաղիկներն գեղա-
բողբոջ: Հոն կը հոսի գիտութեան մեղրանոյշ
նեկտարը զոր աստեղագէտը երկնից փաղփուռն
ծաղիկներէն և բնագէտը երկրի այլազան համեմ-
ներէն կը յօրինեն: Փիլիսոփային խորհրդոց ով-
կիանն անոնց թերթերուն այն սև բիծերուն մէջ
կը ծփայ: Հոն ամբարուած են բոլոր արուեստից,
բոլոր փորձառութեանց, բոլոր օգտաւէտ ծանօ-
թութեանց անսպառ մթերքը ապագայ սերունդ-

ներու վայելքին համար: Լայնարձակ աւազանի մը կը նմանին գրքեր ուր կը հոսին անընդհատ անցելոյն բոլոր գիտութեանց ու արուեստից վըտակները, բոլոր ինչ որ մարդկային միաքը խորհած է կամ յօրինած մարդկային սեռի բարեւաւութեան ի նպաստ, և ուսկից կը յորդեն ոռոգելու ապագայի դաշտերն արգաւանդ:

Գիշերը երբ նստելով կը նայիմ լռիկ գրքերուս վրայ, երկնային տարօրինակ տեսարանաց կ'այցելեմ: Տպուած էջերու հաւաքումներ չեն անոնք, ոգիներ են հրավառ: Կը շրջապատեն զիս գիշերային խորհրդաւոր լուութեան մէջ, կը խօսին ինձ հետ գերմարդկային լեզուաւ այնպիսի նիւթերու վրայ որոնց իրենք միայն ծանօթ են: Եւ ինչ վսեմ, ինչ գերիմաստ խօսքեր թանկագին գոհարներու նման կը թափին անոնց անուշիկ շրթներէն: Իրենց վեհ հոգիներ կարծես իմ մէջս կը հոսին: Վսեմ յոյզեր կ'արթնան սրտիս մէջ, կը մոռնամ գիշերն նսեմաստուեր, կը մոռնամ զաշխարհ վշտալի և կը թռչիմ անոնց հետ դէպի Եղիւսեան դաշտերն ծաղկազարդ, ուր խնդութեան կը շնչեն զեփիւռներ, կը փթթին բուրաստաններ հաճոյից և կը հոսին վտակներն երջանկութեան:

Իմ ճշմարիտ բարեկամներս են անոնք այս աշխարհի մէջ ուր բարեկամութիւնը կ'անհետի յաճախ ստուերի մը նման յաջողութեան արեգակին հետ: Որպէս երբեմն Մենտոր կ'առաջնորդէր անփորձ Տելեմաքի իր արկածալից ճամբորդութեանց մէջ, նոյնպէս ալ ասոնք կ'ընկերակցին ինձ կենաց դժուարին ուղեւորութեանս մէջ: Անկեղծ են միշտ, կը դատապարտեն ինչ

որ յոռի է, ինչ որ վնասակար է իմ մէջս ու տըգեղ, և կը գովեն ինչ որ բարի է, գեղեցիկ ու վսեմ: Զերմ են միշտ. թէև աղքատ ըլլամ և անարգուած իսկ մարդոցմէ, վերստին նոյն համակիր, նոյն սիրող ոգին կ'արտափայլի անոնց դէմքերուն վրայ: Յաջողութեանս մէջ ամպեայ սիւնին նման կը բոցափայլին ահաւոր խստութեամբ: Իսկ ձախորդութեանս մութ գիշերին մէջ կը լուսավառին հրեղէն սիւնին նման: Երբ վշտաց գիշերը պատէ զիս, երբ աշխարհ իր երեսն դարձնէ ինձմէ պղգանօք, երբ ցրտանան բարեկամք և մթադնին դէմքերն ազգականաց, երբ ուր ալ դարձնեմ իմ աչեր մթութիւն և արհամարհանք միայն տեսնեմ իմ շուրջս, ո՛հ, յայնժամ կ'առանձնանամ գրատունս, կը բանամ սիրտն իմ վիրաւոր այս վեհ բարեկամաց առջև, կը թափեմ հոգւոյս դառնութեան մաղձերը անոնց սիրազեղ ծոցին մէջ: Խանդակաթ մօր մը նման կը սփոփեն զիս, համակրանաց ցօղերով կը լուանան հոգւոյս դառնութիւնները, սիրոյ սպեղանին կը դնեն վիրաւոր սրտիս վրայ: Գորովանաց ու մխիթարութեան ճառագայթներ կը հոսին անոնց հրափայլ աչքերէն և կը փարատեն գիշերն վշտաց: Եւ երբ կը նայիմ այդ հրեշտակային դիմաց, յաճախ երախտագիտութեան մեկանոյշ արտասուք կ'ոռոգեն իմ այտեր: Ով երկնային ոգիներ, քանի քաղցր էր հոգւոյս, առանց ձեզ քանի դառն պիտի ըլլար արդեօք այս իմ կեանքը դուզնաքեայ:

Ի՞նչ հոգ երբ դարուս մեծամեծներ կ'արհամարհեն զիս, ի՞նչ հոգ երբ հարուստը չգիշա-

նիր խցիկս այցելել, ի՞նչ հոգ երբ բնակարանս
չէ հոյակապ և պերճ իմ զգեստ, ի՞նչ հոգ երբ
աշխարհ կը խոփոռի ինձ. մինչ նուիրական հեղի-
նակներ կ'այցելեն զիս, մինչ աստուածանման
ոգիներ կուգան իրենց վեհափառ ներկայու-
թեամբ սրբագործել իմ բնակարան. մինչ Միլ-
թըն կուգայ նուագել հոն դրախտի երգերն
քաղցրանուագ, մինչ Շէքսպիր կուգայ սրտի քը-
նարն թրթռացնել եռանդնաշարժ, մինչ Հիւկօ
կուգայ վառել հոգին գթոյ յոյզերով: Չեմ նա-
խանձիր երբեք հարուստներու վիճակին, այլ
մանաւանդ կը գթամ անոնց վրայ, զի անձանօթ
են ու դուրկ այն երկնային հաճոյքներէն զորս կը
վայելեմ ամէն օր:

Երբ կ'առանձնանամ աշխարհի ժխորէն ու
շփոթէն, խրախճանաց ու խնձղանաց հեռաւոր
ձայներ տկար արձագանգի մը նման կուգան
մեռնիլ լսելեացս մէջ և կ'ողբամ այն հազարա-
ւոր երիտասարդաց վիճակը որք ստուրին հաճոյից
միայն ծանօթ՝ անոնց մէջ կը յուսան գտնել ի-
րենց երջանկութիւն: Այո՛, դառնագին կ'ողբամ
զանոնք որոնց առջեւ փակ են հոգեկան փառա-
հեղ տաճարին դռներ, որոնց աշխարհի գձձու-
թիւններէ ու մարմնեղէն ցանկութիւններէ կու-
րացած աչքեր՝ չեն կարող տեսնել երջանկու-
թեան այն լուսաշող աշխարհը որ մոլութեանց
ամպերէն վեր կը տարածուի: Աշխարհ գաղա-
փարական հաճոյից, աշխարհ երեւակայութեան
ոսկի երազներով գեղազարդ: Ով գերագոյն եր-
ջանկութեան աշխարհ, կը զգամ հրապոյրներդ
զորս, սակայն, աւաղ, չեմ կարող բացատրել օ
Լուսեղէն աննիւթ հեղուկի մը նման կը հոսի

քեզմէ անճառ երջանկութիւն և կ'ողողէ համակ
իմ հոգի: Գրքերու քողին տակէն կը ժպտիս դու
ինձ, աշխարհ խորհրդոց:

Գրքերու թերթիկներ, ինչ հրաշալեաց հան-
գիսարանք: Անոնց մէջէն կը սփռէ վարդը իր
բոյր, անոնց մէջէն աստղերը կը ցողեն իրենց
լոյս: Անոնց մէջ կ'արտափայլի գեղանի կոյսը,
գրագէտին ճարտար վրձինին տակ առաւել ևս
գեղեցկացած: Անոնց մէջ կը ցլանայ գարնան
գեղն ու պերճանքն անման: Ովկիանը հոն կը
գոռայ, թռչնիկը հոն կը դայլայլէ, հոն կը կար-
կաչէ վտակն ականակիս: Պատանին հոն կը սի-
րէ, կ'երգէ ու կուլայ, ծերունին հոն կ'աղօթէ,
կինը հոն կը ժպտի: Անոնց այլ սպիտակ ծալքե-
քուն մէջ ծրարուած է ամբողջ տիեզերք իր հա-
մայն ձեւաչափութեամբ, իր բլբլ գոյներովն ու
ձայներով, և մարդկային սիրաբ՛ իր համայն ծու-
փերով: Ով հայելիք բնական վեհութեանց ու
գեղեցկութեանց, ով դիւթական պատկերք հո-
գեկան աշխարհի, ձեզ ունենալ՝ տիեզերաց տի-
րանալ ու երջանկութեան վերնագոյն բնագա-
ւառները վերթեւել չէ՞ միթէ:

Օրհնեալ ըլլաք, ով վեհափառ ոգիներ, որ
ձեր հանճարի գոհարներն ծրարելով գրքի թեր-
թերու մէջ կը նուիրէք թշուառ մարդկու-
թեան: Օրհնեալ ըլլաք, որ ձեր կեանքն և աւ-
իւն կ'սպառէք իբրև փարոս՝ աշխարհի փրփրա-
դէզ ալեաց վրայ տատանող հէգ մարդկութեան
ուզին ցոյց տալու: Օրհնեալ ըլլաք, դուք աստ-
ղեր լուսացնող, որ կը փայլիլաք մարդկու-
թեան խաւար հորիզոնին վրայ ու կը լուսաւորէք

մութ սրտեր, դուք դադափարականի մարգարէներ, դուք երջանկութեան առաքեալներ: Ժամանակն, այն որ կը կրծէ յաղթականին փառաց դափնին և մոռացութեան փողին կը սփռէ իշխանաց յիշատակարաններու վրայ, երկիւղածութեամբ կը մօտենայ ձեր խոնարհ գերեզմաններուն և փառաց ծաղիկներ կը սփռէ անոնց վրայ: Ձեր աճիւնն ննջէ թէև երկրի մի աննշան խորշին մէջ, այլ տակաւին կ'ապրիք դուք մատենից և երախտագէտ մարդկութեան սրտերուն մէջ, զի դուք մարդկութեան բարերարներն էք. դուք մեծ էք. դուք անմահ էք:

1890

ԽՈՐՀՐԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱՐԴԿԱՑԻՆ Կ'ՄԱԽՔԻ ՄԸ ՎՐԱՅ.

Ըսէք մեզ, ով մեռեալք, ձեռնէ մին չպիտի՞ գթայ մեզ ու պարզէ սա դադանիքը, թէ ի՞նչ էք դուք և ինչ պիտի ըլլանք մենք ընդ փոյթ:

ԹՕՐՄՍԸՆ

Տխուր նշխարդ դո՛ւ անցեալ մի կենաց, սև՛ յիշատակդ մարդկային մի արարածի, մինչ առքեզ կը նայիմ, գիշերուան նման սեւ սեւ խորհուրդներ կը պաշարեն միտքս: Աշխարհի փառքըն ու պերճանք, կենաց վայելքներն ու հաճոյքներ ոսկի ասուպներու նման կը թռչին հոգւոյս

հորիզոնէն հեռի: Ոսկորներու այդ անդգայ զանգըւած, այդ որդնակեր զանկ, այդ լերկ ու մերկ կողեր, այդ փտած սրունքներ՝ միակ մնացորդներն են արարածի մը որ կը խոկար, կը յուզուէր ու կ'երազէր: Դա՛ գանկիդ մէջ տիեզերքէն ընդարձակ հողի մ'էր դրած բոյն, հողի մը՝ որ բովանդակ տիեզերաց մէջ կ'առնէր թռչան, ուր կը ծփային ովկիանք խորհրդոց ու դադափարաց: Սա՛ կրծոցդ տակ սիրտ մը կը բաբախէր, քնար մը արարչակերտ, և ինչ ինչ մեղանոյշ նուագներ են թռչած երբեմն անոր զգայուն թեւերէն: Սիրոյ ու գթոյ, խնդութեան ու թախծի ինչ քաղցրադաշնակ մեղեդիներ բարձրացած են անկէ: Սա՛ ակնակապիչներուն տակէն երկու լուսավառ աստղիկներ կը շողային, երկու փալփլուն աչեր՝ որոնց մէջ կը բոցափայլէին բոլոր կիրքերն հոգւոյ և զգացմունք սրտի: Այս փոքրիկ աչաց մէջ կը պարզէր երկին իր վարագոյրն աստեղալից. ոսկենշոյլ արփին և եթերն գուներփեան հոս, այս փոշեւից ծակոտեաց մէջ, կը դիտէին իրենց պատկերներն վեհաշուք. մշտափրփրուր ովկիանն իր համայն կոհակներով այս փոքրիկ ծիրերուն մէջ կը ծփար և բազմագունեան ծաղիկներ այս աչերն կը պճնէին գունագեղ: Եւ սա՛ անդամներն կը շարժէին, և այս շրթներն կը խօսէին և սա՛ երեսները կը ժպտէին...:

Մա՛յր մ'էիր արդեօք, և սա՛ կրծոցդ վրայ սեղմած ես սիրասուն գաւակներ. ծնողական սիրոյ հուրը բոցավառած է երբեմն այս սառուցիկ կուրծքին ներքեւ: Կամ կո՞յս մ'էիր դեռ դեղափթիթ, և այն ինչ սիրոյ երկնաշունչ բոյրն.

կենացդ գարնանային թերթիկներէն ծաւալիլ սկսաւ խնկանոյ՝ մահուան անգութ խորշակն թարչամեցո՛ւց զքեզ, ծաղիկ նորարողը: Պատանի՛ մ'էիր գեղածաղիկ և մինչ գիտութեան բուրաստանէն անթառամ ծաղիկներ կը քաղէիր ճակատդ պսակելու, մինչ յուսոյ ոսկեփետուր թիթեռներու հետ կը խաղայիր, նենգաժեստ մահն իր սեւ ծուղակին մէջ սրսա՞ց քեզ: Կուսածաղիկ օրիորդ մը գրաւած էր այս սիրտդ և ներս անուշիկ պատկերը սրտիդ խորագոյն ծալքերուն մէջ ծրարած՝ գերեզմա՞ն իջեցուցիր քեզ հետ: Չներե՞ց մահն գէթ համբոյր մը քաղել անոր վարդ այտերէն և յետոյ մտնել ի հող սև...: Կամ ծերունի՛ մ'էիր ալէծաղիկ, և զուարթ մանկիկներ ու թոռներ փարած են այս ծնկացդ, անոնց քնքոյշ ձեռներ սեղմած ես սա չոր ձեռաց մէջ, երջանկութեան արտասուք հոսած են թարչամեալ այտերէդ վար...:

Բանաստեղծական ոգի մը թերևս կը վառէր այս ճակտին տակ ու բանից հոգեյոյց կայծեր են թռչած սա՛ անհետացած շրթներէն: Սա՛ քարացած մատներ թերևս քնարի մը թելերն են թրթռեցուցած և հոգի են ներշնչած անշունչ այդ առարկային: Ինչ ալ եղած ըլլաս՝ մարդ մ'էիր, տիեզերաց հրաշակերտը, Արարչական հանճարին գլուխ գործողը: Քու մէջդ կ'եռար ու կր փրփրէր կեանքը, այդ գաղտնալից զօրութիւնը, որ կը կենդանագործէր այս անդամներ, շարժում կուտար անոնց, քեզ կուտար ու փայլ: Քանի՛ սխրալի յիշատակներ կապուած են այս տխրատեսիլ անդամներուդ հետ...: Ի՞նչ մնաց, ի՞նչ այդքան սքանչելիքներէ, այդքան երկնային գե-

ղեցկութենէ: — Կմախքը այս միայն զազրատեսիլ որ փոշի պիտի լուծուի շուտով...:

Ի՞նչ խաղ է այս, ո՛վ երկին. ինչո՞ւ ստեղծել այնքան կատարելութիւն և չքացնել շուտով: Ի՞նչ, կը զղջա՞ս զմարդ արարչագործելուդ համար, ո՛վ Աստուած: Կամ անոր փառքն ու հանճարը երկնաթռիչ նախանձի՞ կը գրգռեն քեզ, ո՛վ Անհուն Հանճար, և ասոր համար փոշի մէջ կը խոնարհեցնես անոր գլուխը վեհապսակ:

1891

ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Ա.

ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԵՍԱՐԱՆԸ

Կենաց մէջ կան այնպիսի պարագաներ, այնպիսի խորհրդաւոր ժամեր երբ մարդ կը բերուի մտածել անգամ մը ահարկու հանդերձելոյն վրայ, երբ աշխարհ, վայելք ու պերճանք իբրև ստապատիր երեւոյթներ կ'անհետին տեսութենէ ու Մահը, դժնեայ Մահը, իբրև միակ իրականութիւն կը կանգնի իր առջև:

Այսպիսի տխուր մտածութիւններ՝ մռայլ ամպերու նման մտացս ջինջ երկինքը մթազնել կ'սկսին: Կը հարցնեմ իւրովի. Ի՞նչ եմ, ինչո՞ւ աշխարհ եկայ և ո՞ւր կ'երթամ: Եւ ահա՛ զար-

հուրեւի տեսարան մը կը պատկերանայ աչացս առջեւ: Ի՞նչ է որ կը տեսնեմ, ո՞վ դժոխք...: Գոցուէ՛, գոցուէ՛, ահարկո՛ւ տեսարան. այլ ահա՛ կը բացուի ան՝ ահեղ ու քստմնելի...: Մարմինս է, մարմինս, անշնչացած մարմինս...: Աչերս փակուած են. սիրտս ա՛լ չբարախեր, սառած է այնքան քաղցրիկ զգացումներով ջերմ սիրտս...: շրթներս գոցուած են առ յաւէրժ...: անշարժ ձեռներս կը ծալեն պա՛ղ կուրծքիս վըրայ...: տժգոյն երեսիս վրայ կրակէ համբոյրներ կը դրոշմեն, բարեկամաց տաք տաք արցունքները կը գլորին սառ ճակտիս վրայ...: Սեւադէմ մարդիկ զգայազիրիկ մարմինս կը պատանդեն...: կը շարժի դազաղս յամբ ու տըխուր...: Ո՛ւր կը տանիք զիս, ո՛հ, ո՛ւր...: Մա՛յր իմ, սիրելի՛ մայր, տե՛ս մէկհասիկ տղադ առած ո՛ւր կը տանին: Նեղ փոս մը կայ բացուած, հոն կ'իջեցնեն զիս...: Ի՞նչ կ'ընէք. անխի՛ղճ մարդիկ. երկի՛ն, օգնու՛թի՛ւն, օգնու՛թի՛ւն: Սեւ հողը վրաս կը՞թափի. կեցի՛ր, ժպի՛րհ հող, անգո՛ւլթ հող, ի՞նչ կ'ընես...: Երկրի մու՛թ կուրծքին մէջ միայնակ կը մնայ մարմինս. զազիր որդեր ու ճճիներ անպաշտպան մարմնոյս վըրայ կը յարձակին, կուրծքս կը փորեն, սիրտս կը կրծեն, աչերս կը ծակեն, ուղեղովս կը սնանին...: Հա՛յր իմ, ո՛ւր ես. տե՛ս, սիրելի որդիդ որուն վրայ կը գուրգուրայիր, որո՞նց կեր կ'ըլլայ...: Ո՞վ Նախախնամութիւն, այս ցուրտ փոսին մէջ ոչնչացնելո՞ւ համար ստեղծեցիր զիս...:

Բ.

ԱՆՅՈՒՍՈՒԹԻՒՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆԻ

Եթէ գերեզմանի սահմաններէն անդին չկայ մի վայր երանաւէտ ուր աշխարհի տառապեալ հոգիներն, զրկեալներն ու անիրաւեալներ պսակուին մշտնջենական երջանկութեան դափնիներով, ուր սիրելիք միանան անբաժան. թող, ուրեմն, թշուառութեան ճիրաններու տակ փշրուող այն բիւր հէգ արարածոց աղիողորմ հառաչներն իբրեւ բողոքի շանթեր պատուեն երկինքը: Ո՛հ, պղծուած անմեղութեան արտասուեայեղձ այն ակնարկներ, դժոխմբեր տանջանաց տակէն բարձրացող այն բիւր սրտառուչ հայեցումներ թող իբրեւ սուրբեր խրին Աստուծոյ կողը: Որդեկորոյս մայրը իր հոգեհատոր զաւկին ցո՛ւրտ շիւղը գրկած, մինչ գերեզմանի սեւ ճիւղը իր բերանը լայն բացած այդ միակ նշխարն ալ կըլեւո կը պատրաստուի, ո՛հ, այդ խելակորոյս մայրը այս սոսկալի ճգնաժամին մէջ իր հոգւոյն բոլոր դառնութեամբ շաղախուած անէծքներ թող ժայթքէ երկնից դէմ:

Եթէ մարդկութիւն կոչուած գաղափարական անուան մը ծառայել է իմ կենաց միակ նըպատակը, եթէ այդ երեւակայական մեքենային մէկ մասն եմ շնչին, եթէ չունիմ արժանիք իբրեւ անհատ, իբրեւ անջատ էակ մը՝ թուչուը երջանիկ է ուրեմն քան զիս:

Եթէ գերեզմանէն անդին չկայ գոյութիւն մը, երբ ախոյեանք ճշմարտին ու բարւոյն ստանան յայթուութեան դափնին անթառամ, երբ հո-

գին սաւառնի աղատաթեւ մաքրափայլ մթնոլորտի մը մէջ, ինչո՞ւ ցանկութեանց ու կրից չյանձնենք զմեզ, ինչո՞ւ առաքինութեան, արդարութեան և սրբութեան հետեւինք, ինչո՞ւ զեղխութեանց ու շուայտութեանց չըլլանք անձնատուր: Ի՞նչ է կրօնն, ի՞նչ է աստուածպաշտութիւն, ի՞նչ է անձնութիւնը: — Յիմար մարդկութեան մը ցնորքները:

Եթէ մահուան սառնակար ձեռքը թառամեցընէ պիտի հոգւոյս կոկոնազարդ ծաղիկը, եթէ գերեզմանի սեւ շրջափակը անդունդ մըն է ուր պիտի կորնչին իմ բոլոր ոսկի յոյսերս ու երազներս, իմ երկնաթռիչ տենչերս ու իղձերս, եթէ չիրիմը սեւ դուռն է ոչնչութեան. ի դուր են ապա բոլոր ինձ շնորհած բարիքներդ, ո՞վ նախախընամութիւն, երանի՜ թէ, ո՞վ երանի՜ թէ քար մ'ըլլայի անզգայ, փուշ մ'ըլլայի:

Եթէ անմահութեան ճառագայթները չպիտի լուսաւորեն գերեզմանի մութ անցքը, թող ուրեմն բոլոր այն երիտասարդներ, որք դեռ նոր կենաց ծաղկաչիւս բուրաստանին մէջ ոտք կոխած, դեռ նոր սիրոյ բոցէն հրահարուած՝ երջանկութեան ոսկեղնիկ երազներու բնագաւառին մէջ կը սաւառնէին, իսկոյն անյատակ անդունդ մը բացուած կը տեսնեն իրենց առջեւ, կը տեսնեն բոլոր յուսոյ աստեղաց մի առ մի խաւարիլն, կ'զգան մահու ժահարոյր շունչը որ կ'սկսի ծաւալիլ, տարածուիլ ու տիրել իրենց երջանկալից հոգւոյն, բոլոր այսպիսի եղկելի երիտասարդներ՝ գերեզմանի մահասարսուռ եզերաց վրայ կանգնած՝ դառն հանաչանօք թող հեծե՛ծ ին վաղամեռիկ բանաստեղծին, Դուրեանի, սա տողեր, որոնք

հրաբուխի մը լաւաներուն նման դուրս ժայթքած են անոր հրատոչոր սրտէն:

«Ողջո՞յն քեզ Աստուած դողդոջ՝ Կակին Շողին՝ փթիթին՝ ալւոյն ու վանքին, Դու որ ճակատիս վարդն ու բոցն աչերուս Խլեցիր թրթուռմն շրթանց, թոխչն հոգւոյս, Ամպ տըւիր աչացս, հեւք տըւիր սըրտիս, Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս: Անշուշտ ինձ կեանք մը կազմած ես ետքի կեանք մ'անհուն շողի՛ բոյրի՛ աղօթքի, Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ Հոս մառախուղի մէջ համր՝ անշըշունչ: Այժմէն թող որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար՝ Պլլուիմ անուանդ մ'աընչեմ անդադար, Թող անէծք մ'ըլլամ քու կողքդ խրիմ, Թող յորջորջեմ քեզ, Աստուած սխերիմ:

Գ.

ՍՏՈՒԳՈՒԹԻՒՆ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ

Այլ ի՞նչ կ'ըսեմ, Աստուած իմ, կը ցնորիմ. ներէ ցնորած մտքէս դուրս ժայթքող այս անարգալից, այս լիրբ խօսքերուն: Ներէ ճճիխ որ Քեզ դէմ շուրթն բանալ կը համարձակի: Անհուն սիրոյդ ուղիւնին մէջ խոր թաղէ իմ այս խելագար հոգիէս դուրս թռչող այն սեւ, դժոխքի պէս սեւ խօսքեր:

Դու որ այս չքոտի մարմինս անուցանելու համար կ'արգասաւորես երկիրը և բիւր ձեւափոխութեանց կ'ենթարկես նիւթը, Դու որ լոյսը մ'իջոցի անբաւութենէն աչացս կը իրկես ի տես և կը տարածես տիեզերքը անպարագիծ ուր սրա-

նայ իմ միաք, Դու որ ԲՈՒՈՐ կարողութեանցս գործունէութեան ու զարգացման համապատասխան միջոցներ ես ստեղծած, միթէ կարելի՞ է, կարելի՞ է այդքան խորին իմաստութեան որ տայ ինձ այս անհուն բաղձանքները և դրկէ զիս դանոնք իրագործելու միջոցներէն:

Մինչ բնութեան մէջ ամէն բան ունի իր նըպատակը, իմ հոգի՞ս միայն, իմ ջանքե՞րս, իմ խորհուրդներս, իմ ձգտումներս ու վիշտե՞րս են աննպատակ:

Մինչ ծաղիկներ կը յառնեն իրենց գերեզմաններէն ի ձայն գարնան, անմահութեան երկնակոչ ձայնը չպիտի՞ հնչէ շիրմիս վրայ:

Մինչ բնութիւնը թեւեր կուտայ գեանասող որդին եթերը սաւառնելու, իմ հոգիս չպիտի՞ վերթեւէ երկինք:

Մինչդեռ նիւթը չոչնչանար, այլ իր ձեւը միայն կը փոխէ, այսօր ծառի մը տերեւը, վաղը ծաղկի մը թերթիկ, միւս օր թռչնոյ մը թեւը օդասլաց. բանաւոր է հաւատալ թէ՛ նիւթը նուաճող, զայն իր օգտին գործածող, անկէ գերազանցապէս բարձր եղող հոգին ոչնչութեան մատնուած է:

Կամ հոգին ևս կրնա՞յ ձեւափոխուիլ, իմ յիշողութիւնս, իմ գիտակցութիւնս, իմ դատողութիւնս և իմ փորձառութիւն կրնա՞ն օր մը ուրիշինը ըլլալ:— Ո՛չ երբէք. անանջատելի են անոնք և անփոփոխելի որպէս Աստուած:

Մինչ նիւթական ամէն գոյութիւն իր կատարելութեանը կը դիմէ ու կը հասնի անոր, սերմի հատիկը ծաղիկ մը կ'ըլլայ գեղափայլ և միգամածներն ալ աստեղային դրութեանց կը փոխ-

ուին, միթէ մարդս միայն բացառութիւն մըն է այս տիեզերական օրէնքէն. մարդուս աստուածային կարողութիւններն ու զգացումներ միայն անկատարութեան դատապարտուած են:

Եթէ այս աշխարհս ըլլար մարդուս գոյութեան միակ միջավայրը, ինչո՞ւ հոգին իր ըրացումը չգտներ հոս: Տիեզերքը վսեմ, ընդարձակածաւալ ու գեղեցիկ ինչո՞ւ չգոհացներ մեր հոգին: Ինչո՞ւ որքան ծանօթանանք նիւթին այնքան աւելի կը բաղձանք անդին անցնիլ անոր սահմաններէն: Ինչո՞ւ բնական վեհ երեւութից տակ հոգեկանը, տեսլականը ու գաղափարականը կը փնտռենք, և տիեզերաց ամենավսեմ երեւոյթներէն կ'ստիպուի հոգին վսեմագոյն խորհուրդներու բարձրանալ: Ինչո՞ւ տրուեցան մեզ կատարելութեան համար ունեցած մեր այս բուռն ձգտում, այս անսահման սէր, այս անհուն բաղձանքներն ու կիրքեր զորս ժամանակը և միջոց չեն կարող սահմանափակել և որու աշխարհ չկրնար յագուրդ տալ: Ոչնչութեան համար միթէ տրուեցան մեզ այս կատարելութիւններ: Եւ միթէ անմահութեան գաղափարը որ մտաց հիմնական սկզբունքներէն մին կը կազմէ՝ պատրանք մըն է լոկ: Ի՛նչ, նա որ ճշմարտութիւնը մեր հոգեկան բոլոր գործողութեանց հիմէ դրած, կը ստէ՞ միթէ նոյն ինքն այդ Անձ անմահութեան խորհուրդը մեզ ներշնչելով:

Ո՛չ, Աստուած իմ, թող կարկի բերանս եթէ այս անիրաւ խօսքն ըսեմ Գո՛ւ անհուն իմաստութեանդ, արդարութեանդ եւ սիրոյդ ընդդէմ: Հոգիս «Անմահութիւն» կը մրմնջէ, Բնութիւնն

ու Ս. Գիրք «Անմահութիւն» կը գոչեն, չրթներու ալ ուրեմն «Անմահութիւն» պիտի ձայնեն կենացս քոլոր օրերուն մէջ :

1891

Բ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Եւ մեր այս կեանք, հեռի մարդկային ժըխորէն, լեզուներ կը գտնէ ծառերու մէջ, մատեաններ՝ կարկաչահոս առուակաց մէջ, քարոզներ՝ ապառաժներու մէջ և բարիք աւենուրեք :

ՇԷՅ ՔՍԲԻՐ

Ծիծաղկոտ դարունը կը ժպտի եղանակի վարդ ճաճանչներով : Բնութիւնը գեղափայլ հարսի մը նման զարդարուած է գեղապաճոյճ : Արշալուսոյ քըրկմաթոյր ամպիկներէն քօղ յօրինած, հեղուկ մարգարիտներէ մանեակ կապած, ծաղկահիւս մարգերէ շրջազգեստ ձևած և ոսկի շողիկներէ վարսեր հիւսած՝ կը նազի ու կը ժպտի, կը փայլի ու կը վառի բոսորագեղ :

Ինչո՞ւ փակուած մնանք անձուկ սենեակներու մէջ մինչ այսքան գեղեցիկ է Բնութիւն, մինչ ամեն տեղ ժպտա ու ծիծաղ կը փթթի : Եկ, ընթերցող, դուրս ելլենք մեր խշտիկներէն ուր փակուած էինք մնացեր երկարատեն ու նետուինք բնութեան, ասպնջական կրծոց վրայ : Տի-

եղերական այս ծիծաղներու ու ժպտաներու, բոյրերու ու թոյրերու, համբոյրներու ու ողջագուրումներու ովկիանին մէջ թաղուինք խորասոյգ :

Տե՛ս, ի՛նչ անոյշ կը շնչէ հովիկը, հեշտաբուրիկ շունչը բնութեան : Ի՛նչ քաղցր կը դայլայլեն դա՛ թռչնիկներն, եթերային պուէտներ, որ բարձրերէն, լուսոյ բնագաւառէն, մեղրանոյշ գեղգեղանաց հոսանքներով կ'ողողեն զաշխարհ, ինչպէ՛ս արշալուսոյ շողերով թաթախուն կը փայլփլջան փետրագեղ աստղիկներու նման : Ի՛նչ հեզիկ կը հոսին արևուն ծիրանի ճաճանչներ, հո՛ս լերան մը կատարը թագաղարդելու ճոխափառ գոյներով, հո՛ն լճակի մը ալեակներն ոսկի ներկելու, հո՛ս ծաղկի մը թերթիկներն գեղերփնելու, հո՛ն կոյսի մը սիրարկու աչերն լուսավառելու : Տե՛ս, քանի՛ շնորհագեղ կ'օրօրին դա՛ ամպերն հողմածփիկ իբրև ձիւնափայլ նաւակներ որ իրենց ոսկի ու արծաթ առագաստները հեզաշունչ սըղոխներու առջև պարզած՝ երկնի կապոյտ ովկիանին մէջ լուսեղէն ալեակներու վրայ կը սահին յուշիկ : Երկնային ոգիներո՞ւ են արդեօք նաւակներ որոնցմով կուգան դբօսնուլ երկրի լրթակապոյտ մթնոլորտին մէջ : Հովիտներն ու ծործորներ, դաշտերն ու բլուրներ՝ լուսոյ ու ստուերի գուգախառնմամբ՝ ի՛նչ սքանչելի պատկերներ երևան կը բերեն : Տե՛ս, սա՛ ակնվաննայ լըճակը, ինչպէ՛ս անդորր կը ննջէ իր կանաչածիր բոյնին մէջ : Կ'երագէ՞ արդեօք, կը խոկայ՞ կամ վիշտե՞ր ունի. զի ինչո՞ւ մերթ կ'նճիռներ կ'երեւին իր փայլուն ճակտին վրայ : Սրտի մը յոյզերն չե՞ն միթէ՛ այդ ալեակներ, վշտակիր սրտի մը մաղձերն չե՞ն արդեօք այդ փրփուրներ և խուլ

հեծեծիւնները որ իր կուրծքէն կը բարձրանան թախծեալ հոգւոյ մը հառաչներն չե՞ն միթէ : Բայց ի՞նչ կ'ըսեմ .— ամօթլեած կոյսի մը ժպիտներն են այդ ոսկեպոյն ալեակներ և սիրոյ մեղմաձայն երգեր՝ այդ մրմունջք : Ի՞նչ անոյշ կը բուրեն սա՛ ծաղիկներ՝ արշալուսոյ շաղերոջն ու շողերոջն օծուած, ի՞նչ պէս լռիկ կը բանան ու կը գոցեն իրենց ցօղաթուրմ թերթիկներ :

Քանի՛ հմայիչ է այս տեսարան, ի՞նչ դեղեցիկ : Եւ քանիցս բնութեան սիրոջն բոցավառ՝ քերած ենք դա՛ բիւրեղ լճակին դալարահիւս ամփերը, կամ ընկողմանած սա՛ ծառաղարդ բլրակին զառիթափին վրայ : Քանի՛ցս մեր վշտաբեկ սրաբրու մաղձերն բերած ենք թափել սա՛ արծաթ վտակին մեղմահոսիկ ալեաց ծոցը : Քանի՛ցս առանձնացած ենք սաղարթագեղ ծառի մը հովանւոյն տակ և դիտած զմայլուն ականակիտ առուակը որ մերթ հրահոս ճաճանչներ ժողովելով իր կրծոց վրայ կը հրդեհի իբրև սիրտ մը սիրակէզ, մերթ կանաչ մարգերու և մարմանդներու տակէն սողոսկելով իր սիրային վէպերը կ'երկնէ, մերթ կը ժպտի և ձիւնաթոյր ալեակներ կը ծաղկին դեղաբողբոջ, մերթ փոքրիկ ծաղկածիր լըճակներ կը գործէ ուր կուգան թափիլ բոյլերն աստեղաց և շողերն արփուոյն :

Եւ այս առարկաներ, այս ցուրտ ու անշունչ առարկաներ, ի՞նչ բոց ու կրակ յոյգերու վառարաններ են : Անոնց կրծոց ներքեւ ի՞նչ խորհուրդներ, ի՞նչ երազներ և ինչ հրավառ ոգիներ կան : Գիշերուան արծաթշողիկ գոհարներն զորս Արարչին ձեռներ կը սփռեն գեղաշար, լուսապայծառ արփին, մեղաքաղցրիկ լուսնակը . ա-

սոնք ի՞նչ ոգիներ են : Երկնային էակաց աչե՞րն են արգեօք, որոնցմէ լոյս կը ճառագայթէ և իրենց խոկերն ու տենչերը կ'արտափայլէ : Ի՞նչ խոհեր ծրարուած են ովկիանու սառնաջուր խորերուն մէջ : Վսեմ գաղափարաց որպիսի՛ մարմնացումներ են սա երկնաբերձ լեռներ : Սակայն նուա՞ղ խորհրդալից են միթէ թռչնիկն ու ծաղիկ, ջուրի կաթիլն ու հատիկն աւազի, չնչին միջատն և որդն գետնասող : Ի՞նչ երկնային իմաստութեան ճառագայթներով են համակ ողորուն, գաղափարաց ի՞նչ ովկիաններ կը ծփան սա՛ քարին, սա՛ հողի կոշտ բեկորին վրայ, քանի՛ խորախորին գաղտնեաց բանալիներն ատոնց պահպանութեան է յանձնած Արարիչն : Այո՛, ո՞վ Շէյքսպիր, լեզուներ ունին ծառերն, լեզուներ ունին ծաղիկներն, լեզուներ ունին քարերն, հողերն, ժայռերն ու ջուրեր :

Եւ ես կը սիրեմ մենանալ թաւուտի մը ստուերախիտ հովանւոյն ներքեւ ուր չհասնին ձայներն մարդոց, ուր չտեսնեմ մարդկային դէմքեր : Կը սիրեմ միայնակ ծուներ կրկնել բնութեան բարախուն ու կանաչ սրտի վրայ և լսել այդ անհուն սրտին հառաչներն ու մրմունջներ, յոյգերն ու երազներ, և սուզիլ այդ թրթռուն հոգւոյ գաղտնալից խորշերուն մէջ : Կը սիրեմ յառիլ ծաղիկին, վտակին, լճակին և եթերային կապոյտին, ու պարզել սիրտս անոնց առջեւ, երգել ծաղիկն իմ սրտի նորարողբոջ սիրոյ երգերն քաղցրանուագ, յանձնել զեփիւռին իմ խորհուրդներս ու երազներ որ տանի Հնչէ փափկագեղ կուռին լսելեաց, թափել վշտերս ու հոգերս բիւրեղ լճակին սի-

րագեղ կրծոց մէջ և հեշտաբուխ արտասուօքս
թրջել շիւղը խոտին նորածիլ և արձակել տեն-
չերս ու իղձեր որ սլանան ոսկեթև եթերը կա-
պուտագեղ: Կը սիրեմ վե՛ր սաւառնիլ, թափա-
ռիլ գեղափթիթ գաղափարաց եղիւսեաններու
մէջ, մոռնալ աշխարհ և իր բոլոր գձձութիւն-
ներ, մոռնալ մարմինը ու իր բոլոր ստորին ցան-
կութիւններն ու հոգւոյ թեւերով բարձրանալ
վեր, միշտ վեր և ճախրել յաւիտենական փառա-
հեղ ճշմարտութեանց աշխարհներու մէջ: Կը
սիրեմ մանաւանդ համագոյից այդ բազմութեան
հետ պաշտել իմ Արարիչս Բնութեան վեհաշուք
տաճարին մէջ, ուր ծաղիկներ բուրվառ կը շար-
ժին խնկալից և թռչուններն հոգեբուխ շարա-
կաններ ու սաղմոսներ կ'երգեն: Կը բաղձամ որ
իմ աղօթքս գեփիւռին սոյլին, ծաղկին բոյրին
և միջատին բզզիւնին հետ խառնուած ելնէ երկ-
նաւոր Հօրս առջեւ:

Քեզի կը սիրեմ դիմել, ո՛վ Բնութիւն, ոգիդ
բիւրալեզու: Քու տաղերուդ կը սիրեմ դնել
ունկն և կարդալ քու բանաստեղծութիւններ-
անմահ տաղեր գորս հրաշէկ գրչաւ մը կը գրես
վարդին ու շուշանին, արչալուսոյ ու վերջալու-
սոյ, աստեղազարդ երկնից և անձայրածիր ովկի-
անին վրայ, ծաղկազիր ու աստեղազիր բանաս-
տեղծութիւններ: Քեզի կը սիրեմ դիմել, և քու
կայծերէդ ու բոցերէդ հրահարել սիրաս և քու
խոհերէդ լուսաւորել միտքս:

1891



ԻՐԻԿՈՒԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Իրիկուն է. արեւին վերջին շողեր կը սփռուին
Կաթնաթոյր ամպոց ծուէններու վրայ որ կը
փայլին բոսորաներկ իրրե փունջեր վարդի: Ա-
րեգակը վեհափառ ծերունիի մը նման կանգնած
բլրոյն կատարն՝ կը դիտէ չքնագեղ այն տեսա-
րաններ որ կը տարածուին ստորե իրրեւ պատ-
կերներ թովչական, ու իր վերջին սիրաջերմ այլ
մեղաքաղցրիկ ակնարկներն արձակելով եղեմա-
կան այն բլուրներուն, զորս ողջունեց առաւօ-
տուն խնդալիւր, կ'ամփոփէ լուսոյ խոնջ թեւերն
ի հանգիստ:

Ոհ, որպիսի համապատկեր մարդկային կե-
նաց: Այսպէս չէ՞ նաև ալեգարդ ծերունին որ
կանգնած իր տարիներու բլրոյն վրայ՝ դէպ անց-
եալը կը յառէ մթագնեալ իր աչեր: Թափառէ՛,
ով ծերունի, յիշատակաց ոսկեղնիկ տեսարաննե-
րու մէջ: Դիտէ՛ մանկութեանդ հեռակայ այն
բուրաստան զոր կենացդ արչալոյսին մէջ ողջու-
նեցիր, դիտէ՛, անմեղութեան շողերով գեղա-
զարդ այն Եդեմ. հրաժեշտ սուր, անցեալ այն
բիւր օրհնութեանց որ երբեք, երբե՛ք չպիտի
դառնան վերստին: Առատ թող հոսին քու ար-
տասուք՝ ինչպէս կը հոսին ցօղք վերջալուսոյ
թարթիչներէն: Տխրանոյշ ժպտով մը փակէ ա-
չերդ անմահութեան ի գիրկ:

Կ'անհետի ահա արեգակը: Հոգեվարքի մը
նման կը փակէ իր լուսափայլ աչք ուրիշ աշխարհ-
ներու մէջ բանալու համար: Բայց տե՛ս, փա-

ուաց ինչ հոսանքներ կը նշուլին բլրոյն ետեւէն-
լուսեղէն ովկիան մը կարծես կը ծաւալի բլրոյն
միւս կողմը, որուն ոսկեփրփուր ալեակներ կը
յորդեն մերթ: Վերջալոյս, դու ես որ արեւ-
մուտքէն կը բարձրանաս փափկագեղ, կոյս մե-
լաքաղցրիկ: Ոգի մըն ես անշուշտ սփոփիչ զոր
արևը կը խրկէ հէգ մահացուացս ի մխիթարու-
թիւն: Կը տարածես թեւերդ գրգանոյշ ու ոսկի
շողիկներ կը ցանես չորս կողմդ, խոտիկն ու ծա-
ղիկ քեզմով ոսկեգոյն կը փայլին: Ինչ ներշնչ-
ումներ, զգացմանց ինչ աղբիւրներ կը հոսին այդ
տխրանոյշ դէմքէդ, աչերէս մինչեւ հոգւոյս խո-
րերը կը թափանցեն: Բարեկամի մը գերեզմանը
կը գոցուի, և մինչ անոր շիրմին վրայ կը ծռինք
արտասուածքոր, անցելոյն քաղցր յիշատակներ
վեր կ'եղնեն շիրմին կուրծքէն և սփոփումս կու-
տան մեր սրտերու: Մարող արեգակին յիշատակն
ես դու, Վերջալոյս, պաշտելի՛ յիշատակ:

Բայց վերջալուսոյ վերջին շողերն ալ կը սրբը-
ուին տակաւ հորիզոնէն: Աշխարհի մէջ ի՞նչ կայ
արդէն մնայուն... Մեղմիկ մթութիւն մը, յա-
ռաջընթացը գիշերուան, կը տարածուի երկրի
վրայ, հուսկ ապա լուին ու վեհափառ Գիշերը կը
տարածէ իր աստեղազարդ թեւեր երկնից կա-
պուտակ կամարին վրայ: Հոգւոյ անոյշ խոր-
հուրդներն ալ կը սրբուին տակաւ, ու գիշեր մը
կ'սկսի տիրել նաև մտաց մէջ: Կա՛նգ առէք, մե-
լանոյշ խորհուրդներ, կանգ առէք: Բայց ոչ,
վերջալուսոյ խորհուրդներն էին անոնք և անոր
հետ կը մեռնին:

Բ.

Օր մ'ալ իր արծուի թեւերն ամփոփելով կը
մտնէ անցելոյն մռայլ յաւիտենականութեան
մէջ: Ի՛նչ շուտ կը թռչի ժամանակը, ինչ լուին
ու անձայն կը սրտնան վայրկեանք: Բայց միթէ
ժամանակը կ'անցնի՞. ժամանակը՝ յաւերժական,
անփոփոխ, անսկիզբ ու անվախճան ժամանակը:
Արեւելեան հորիզոնը ծիրանաւորիլ կ'սկսի առ-
տուն. կը հրավառի տակաւ որպէս ծով մը գուն-
երփեան. վերջապէս լուսոյ բոցեղէն գունդը փա-
ռաց այդ ովկիանէն կը բարձրացնէ իր ճաճանչա-
վառ գլուխ, կը յառաջանայ երկնից կապուտակ
գմբէթին վրայէն ու կենսաբաշխ ճառագայթներ
կը ցանէ իր ընթացից մէջ: Հրաշալի երևոյթ,
առկախեալ գունդ մը՝ ինքնաշարժ, ինքնահոյով:
Մարդիկ կը դիտեն այս հրաշք ու սքանչացման
բացագանչում մը կը թռչի իրենց շրթներէն -
«Անստեղծ կը շարժի»: Խարուած մարդիկ,
արեգակը չէ որ կը շարժի այլ երկիրս: Նոյնպէս
ալ մարդիկ կը նային ապագային. արծիւ մը հըս-
կայ՝ որ իր լայնարձակ թեւերը տարածած, յա-
ւիտենականութեան մռայլէն դուրս կ'եղնէ յաղ-
թական: Բիւր աստղիկներ կը փայլին իր թեւե-
րուն վրայ: Յոյսեր են ատոնք, ոսկի երազներ:
Բարձրացիր, բարձրացիր, ով տեսիլդ երկնագեղ,
տե՛ս քանի սրտեր քեզ են յառած, քանի հոգիներ
քեզ կ'սպասեն անձկալից: Պատանիներու կոյ-
սերու, ծերունիներու կուրծքերէն տե՛ս, ինչ
տենչեր քեզ կը թռչին հոլաթեւ: Ահա կը բարձ-
րանայ՝ գննիթը զոր ներկայ կը կոչենք, ու կ'ամ-

փոփէ իսկոյն իր թեւերն գեղափայլ, գիսաւորի մը նման կը սրանայ կ'անցնի ու հեռին, շատ հեռին անցելոյն մշուշներուն մէջ կանգնած՝ կը ծաղրէ կարծես մեր միամտութիւնը: Ո՛վ յուսախարութեանս, կը դիտենք զայն տիրազին, մեր յուսոց ու ակնկալութեանց այդ տեսիլը խուսափիչ, ու հառաչ մը, սուր հառաչ մը կը բարձրանայ մեր սրտերէն. «Ինչ շոտ կ'անցնի ժաւսնակը»: Խարուած մարդկութիւն, ժամանակը չէ որ կ'անցնի, այլ մենք մահկանացուներս:

Գ.

կ'անցնենք... Այո՛, կ'անցնի մանկիկն դեռածին նորաբողբոջ կոկոնի մը նման, կ'անցնի երիտասարդը երկնաթռիչ երազներով լի, կ'անցնի ծերունին ալեգարդ, կ'անցնին ազգեր ու ժողովուրդներ որպէս ստուերներ վաղանցիկ, կ'անցնին կայսրութիւնք ու պետութիւնք իբրև երազներ փառապանծ, կ'անցնին երկնի աստղերն բոցաճաճանչ իբրև կանթեղներ երկնալուցիկ, կ'անցնի ինչ որ նիւթական է: Տիեզերաց այս հսկայ դըրութեան շողշողուն էջերուն վրայ Ամենակարողին Մատը կը գրէ. «Անցաւ»:

Ի՞նչ է, ուրեմն, տիեզերք. ցնո՞րք մը. երա՞գ մը. տեսի՞լ մը վաղասլացիկ... «Այո՛», կը ձայնեն երկնից լուսաճաճանչ գունդեր: Կը հակեմ գլուխս ու բիւր սեւ մտածութիւններ դըժոխային ճիւղներու նման կը պաշարեն զիս: Խուլ ձայն մը կը լսեմ երկրի խորերէն. դարաւոր ժողովուրդներու շիրիմներէն բարձրացող մռունջ մըն է այն: Ի՞նչ են կամ ի՞նչ եղան այդ

բիւրք բիւրուց բանականներն մարդկութեան: Գերեզմանի մշտնջենական լուսութեան մէջ կը ննջե՞ն անկենդան: Անցա՞ն անոնք ևս ինչպէս կ'անցնին թռչնիկն ու ծաղիկ, աստղիկն ու ցօղիկ՝ առանց երբեք իբրև նոյն էակն գոյութիւն ունենալու այլ ևս: Ի զո՛ւր պատասխան կ'որոնեմ այս հարցման. խաւար, աղջամուղջ կը տեսնեմ չորս կողմս... կը սարսուռամ, կը դժգունիմ, կը դողդոջեմ խելացնոր... Բնութիւ՛ն, լոյս մը, ո՛հ, լոյս մը ճառագայթէ մութ հոգւոյս: Գիտութիւն, դու որ գաղտնեաց դռներն կը բանաս իշխանական զօրութեամբ, որ լուսոյ հեղեղներով կը փարատես խաւարը հալածական, բա՛ց գերեզմանի գաղտնեաց դռներն ալ, փարատէ՛ այն թանձր աղջամուղջը որ կը ծածկէ մեզմէ մեր բարեկամներ: Ով քուրմդ նուիրական, որ պատգամներ կ'արձակես շանթարձակ ու համայն աշխարհ ունին կը դնէ քեզ ակնածալիբ, րսէ՛ ինձ, ըսէ՛, ի՞նչ կայ գերեզմանէն անդին: Բայց գետին կը նայի այն ամօթահար ու լռին: Տարակուսանաց ամպեր կը բոլորեն զիս դարձեալ և մութ, լռին ու ահաւոր խաւարի մը մէջ կը թափառի հոգիս մոլորած: Սակայն ինչ անոյշ լոյս մըն է այս որ շուրջս կ'սկսի ծաւալիլ մեղմաբար: Մեղրի նման, կաթի նման կը վազէ արեգակէն շատ աւելի բարձր աղբիւրէ մը. կը տարածուի, կը սփոփէ ու կը խաղաղեցնէ յոյզերս: Լուսնական ճաճանչի մը նման կ'արձակէ հոգւոյս մէջ իր ազամանդէ կայծերը, որոնց առջեւ կը խուսափի տարակուսանաց մռայլը իր այլանդակութեան վրայ ինքն ալ ամչցած:

Ողջո՞յն քեզ, լոյս անմռայլ, լոյս սուրբ, փայ-

լէ դու հոգւոյս վրայ, ով աստղ երկնային: Մար-
դիկ «Կրօն» կ'անուանեն քեզ, բայց ես կը սիրեմ
մանաւանդ «Աստուծոյ ցոլացումը» յորջորջել,
զի աստուծային խորհուրդներու ճառագայթն ես
դու երկնածոյ: Կը փայլիս գերեզմանի մութ
խորշին վրայ, և ահա անմահութեան ճաճանչներ
կը բարձրանան անկէ. կը փայլիս փտութեան վը-
րայ, և ահա կենդանութեան բողբոջներ կը ծլին:
Մահուան ցուրտ դիմակը անդրաշխարհեան շողե-
րով կը գեղազարդես դու:

Դ.

Ինչ մութ է Բնութիւն այն անձին համար,
որուն հոգին չէ լուսաւորուած այս երկնային լոյ-
սէն: Տիեզերքը ողջոյն իր բոլոր վեհափառու-
թեամբն ու ձեւաշտութեամբ առեղծուած մըն
է անոր համար անմեկնելի: Բնութեան տեսա-
րաններ չեն արթնցներ անոր հոգւոյն մէջ այն
հաճոյքն անճառելի, այն պատկառանք, խորհըր-
դոց այն բարձրացում զոր կ'ազդեն ճշմարիտ
քրիստոնէին:

Բնութեան մէն մի երեւոյթ տարբեր զգա-
ցումներ կ'արթնցնէ տարբեր հոգիներու մէջ:
Ձի հոգին իր պատկերն է որ կը տեսնէ Բնութեան
մէջ. իր մտաց տրամադրութիւններուն համա-
ձայն կը գունաւորէ՞ անշունչ առարկաներն և
ուստի իր խորհրդոց ցոլացումը կը տեսնէ անոնց
մէջ: Երանի՛ անոր որ ունի իր սրտին մէջ կրօ-
նի լոյսը, որուն հոգին լուսաւոր է երկնային խոր-
հուրդներով. բնութիւնն պայծառ է անոր, աչաց
առջեւ, աստուածութեան յայտնութիւնն է այն

իրեն համար: Գեղափայլ ծաղիկ մը իր թեր-
թիկներն պարզած կ'օրօրի շնորհագէջ: Անոյշ
բոյր մը խունկի նման վեր կը բարձրանայ անոր
բոսոր կուրծքէն: Մեկամաղձոտ անձի մը հայեց-
ուածը անոր կ'ուղղուի. տե՛ս, ինչպէ՞ս կը թոշ-
նի կը թարչամի ծաղիկն այդ երփնագեղ: Ո՞ր
ժանտ ձեռք աշնան գալկահար դէմքը կը նկարէ
այդ կարմրափայլ թերթերու վրայ, ո՞ր չարանա-
խանձ ոգի մահուան ժահարոյր հոտը կը սփռէ
այդ գարնանագեղ քօղին ներքեւէն. — մեկամաղ-
ձոտին հոգին է այն: Այլ ահա՛ սիրավառ հոգւոյ
մը աչերն իբրեւ զոյգ մը աստղիկներ կը դառ-
նան անոր, ու այդ նոյն ծաղիկն կ'ըլլայ երջանիկ
ներշնչմանց տաճար մը, սիրոյ բուրվառ մը,
բարձր խորհրդոց կայծ մը, հրդեհ մը:

Նիւթապաշտը կը նայի տիեզերաց փառահեղ
յօրինուածին, սքանչացմամբ կը հետաքննէ այն-
չղթաներ որոնցմով ի մի զօգուած են ճճին գեա-
նասող ու աստղը լուսաճաճանչ: Կը զարմանայ,
կ'ապշի ու կը բացագանչէ. «Ահա՛ նիւթը իր զա-
նազան ձեւերուն մէջ»: Բայց ո՞վ է սա որ կանդ-
նած նոյն այդ տիեզերաց առջեւ հոգեկան աշ-
խարհներ կը տեսնէ: Նիւթի վարագուրին մէջէն
ոգեկան տիեզերաց ճառագայթներուն շողալն կը
տեսնէ ու կը մոլորի, կը թափառի այդ թովչա-
կան աշխարհներու մէջ և այնքան կը սողորի ա-
նոնցմով որ կը հարցնէ տարակուսանօք. «Կա՞ր
նիւթ»: Հոգեպաշտ փիլիսոփան է ան: Կը տես-
նէ Անհուն Էակ մը որ աղբիւրն է ամենուն, որ
կը շարժէ տիեզերաց անիւներն, կը շարժէ նաև
մարդկային հոգիներ. Էակ մը՝ որ նիւթը քօղ
մ'ըրած իր դիմաց կը գործէ անտես, աներևակ:

Անհուն էակ մը որ կը շնչէ ծաղկին մէջէն, կը փայլի առեղաց մէջ, կը դռայ ովկիսնէն ու կը թրթռայ մարդոց սրտերու մէջ: Բնութիւնը մարմինն է Ամենակարողին, դիմակն աստուածութեան: Այսպէս, հոգեպաշտն կը նայի նիւթի ամենակոշտ բեկորին, և ամենուրեք Աստուծոյ մը դէմքը կը ցոլանայ անկէ փառածածանջ:

Յիրաւի՛, ինչ բարձրացուցիչ, ինչ ազնուացուցիչ է բնութիւն այն ամենուն համար որ նիւթէն անդին կը տեսնեն: Աստուածային խորհուրդներու աւանդարանն է այն, ուստի կուգան բոլոր մեծ գիտունք, բանաստեղծք ու փիլիսոփայք ընդունիլ իրենց բարձրագոյն ներշնչումները: Այո՛, նիւթի ամենափոքր մասնիկներուն մէջ իսկ անսահման խորհուրդ մը սփռուած կը գտնուի, անբաժանելի կերպով շաղախուած անոնց հետ: Տիեզերաց այս հրաշակերտ յորինուածներ խորհրդով թաթախուն են համակ, և մարդկային միտքը բնութեան միջոցաւ շփուելով այն Անհուն Մտաց հետ՝ կ'ընդլայնի, կը բարձրանայ ու խորհրդոց նոր և վերնագոյն մթնոլորտներու մէջ կ'արփաթեւէ:

Սակայն գիտութիւնն ու փիլիսոփայութիւն քողի մը տակէ՛ կը ցուցնեն մեզ մեր Արարիչը, ինչպէս տեսան երբեմն Իսրայէլացիք Մովսէսի դէմքը լուսաւոր: Ո՛րինչ Քրիստոնէութիւնը կուգայ կը պատուէ այդ քողն ալ և բուն իսկ Աստուծոյ պատկառելի դէմքը կը բերէ ի տես:

Ողջոյն քեզ, ով Քրիստոնէութիւն. Մուսաներէն չեմ հայցեր ինձ ներշնչում, այլ քեզմէ՛, քեզմէ միայն, Պետդ Մուսայից, աղբիւրդ վե-

հաղոյն ներշնչմանց: Ինչպէս թռչունն հազարումէկ ողբաբանօք կը հրապուրէ իր նորափետուր ձագերթոչիլ մթնոլորտի սակեշող ընդարձակութեանց մէջ, այսպէս և դո՛ւ, ո՛վ քրիստոնէութիւն, թեւաւորէ իմ նորավարժ հոգին թռչի՛լ, սրանա՛լ, թաթախիլ ու սուզիլ մաքար ու սուրբ խորհրդոց մթնոլորտներու մէջ: Հոգեկան աշխարհին պերճութիւններն դու սկարզէ իմ առջեւ, որոնց նիւթական արտափայլումներն են սոսկ բնութեան սղջոյն վեհութիւնք ու գեղեցկութիւնք: Ա՛հ, առաջնորդէ զիս այդ լուսեղէն աշխարհներու մէջ ու վեհագոյն բանաստեղծութեան մը կենդանի վտակներն թող անցնեն հոգւոյս ծարաւը: Դո՛ւ, հրեշտակ երկնառաք, երկինքը ըրէ ինձ մատնանիչ ու երկնային խորհրդոց շողեր թող ճաճանջեն իմ տկար գրչէ՞ս: Բոցդ անշէջ անխաւար, վառէ իմ մէջս, արձակէ կայծերդ, սիրտս ատրուչան մը թող ըլլայ քեզ ու աղնիւ զգացումներ իբրեւ խունկ հեշտաբոյր թող տարածուին անկէ համասփիւռ: Գիտարոյր թող տարածուին անկէ մանաւանդ՝ դու, շերային այս մթութեան մէջ մանաւանդ՝ ու քեզմով լուսաւորուած բնութիւնն ալ թող լուսաւորուի:

1892



ՆԵՐԴԱՇՆԱԿ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նուազ խնդիրներ այնչափ նիւթ են եղած ճառերու և յօդուածներու որչափ դաստիարակութիւնը: Համբալին ու հմուտ, գիտունն ու փիլիսոփայ, ատենարանն ու հրատարակագիր. «Դաստիարակութիւն, դաստիարակութիւն», կ'ազդակեն միաձայն:

Եւ, արդարեւ, արժանի է որ գրաւէ այն՝ մեծ մտքերու խորին ուշն, արժանի է որ իրապէս մեծ հանճարներ նուիրեն այս խնդրոյն իրենց թանկագին օրերն ու ժամեր. վասնզի ո՞ր խնդիր այնչափ էականապէս կ'ապուած է մարդկային ազգի երջանկութեան հետ որչափ դաստիարակութիւնը: Ո՞ր խնդիր այնչափ կը բովանդակէ իր մէջ ազգի մը գոյութեան ու զօրութեան տարրերն, որչափ դաստիարակութիւնը: Ո՞ր խնդիր այնչափ կենսական է ազգերու և անհատներու իսկական բարձրացման, յառաջացման ու ազնուացման որչափ դաստիարակութիւնը:

Ի՞նչ է, սակայն, դաստիարակութեան նշանակութիւնը:— Դաստիարակութեան բարձրագոյն նպատակն է յայտնել մարդկային հոգին իր արնբողջութեամբ: Մանուկներու միաքը խուրձ մըն է թագուն զօրութեանց ու կարողութեանց որ դաստիարակութեան հրաշագործ ազդեցութեամբ պիտի յայտնուի: Երկնաշունչ սերմերով լի արտ

մըն է այն ուր կը ննջեն զգացմանց քաղցրարոյր ծաղիկներ, գաղափարաց ու խորհրդոց ովասիւններ, և դաստիարակութիւնն է այն մշակ որ ի յայտ պիտի բերէ սքանչելեաց այս աշխարհը, պիտի վերցնէ տակաւ առ տակաւ զանոնք ծածկող քօղեր ու պարզէ իմացական գեղեցկութեանց դիւթական տեսիլներ:

Ուղեղին այդ փոքրիկ շրջափակին մէջ ի՞նչ հսկայ զօրութիւններ, ի՞նչ հզօր կարողութիւններ կան թագուն: Սա մանուկներուն այդ փոքրիկ գլուխներուն մէջ, ո՛հ, ինչ բոց ու կրակ խորհուրդներ կը ննջեն, խոկերու ու խոհերու ինչ հուրեր աշխարհներ են անոնք. զգացմանց ի՞նչ հուրեր կը վառին այդ կրծոց ներքեւ: Սխրացմամբ կը դիտեմ ես այս փոքրիկ ճակատներ և կը խորհիմ թէ թերևս սա՛ պիտի ըլլայ հռչակաւոր գիտուն մը, թերևս սա միւսը պիտի ըլլայ պերճալեզու բեմբասաց մը և իր մէկ շնչով, մէկ խօսքով պիտի շարժէ ժողովուրդներ ու պետութիւններ: Պիտի ըլլայ, թերևս, սա՛ հրաբոց բանաստեղծ մը և իր աղէխարշ քնարին թելերով պիտի թըրմը և իր աղէխարշ քնարին սրտերու, իր հոգեշունչ թըռացնէ նաև թելերն սրտերու, իր հոգեշունչ տաղերով ու երգերով պիտի հրավառէ հոգիներ: Այս գլուխներու մէջ ինչ յանդուզն գաղափարներ կը ննջեն, որոնք պիտի բոցավառին յոր մը և պիտի բոցավառեն նաև աշխարհ: Այս պարզ դէմքերու վարագուրին ետեւ կը տեսնեմ ես ազգայ մարդասէրներ, բարեկարգիչներ և մարտիրոսներ, որոնք յոյս ու լոյս պիտի սփռեն իրենց շուրջ, սիրոյ ճառագայթը պիտի ցլացնեն արտասուաց կաթիլներուն մէջ, վշտաբեկ սրտերու համար պիտի ըլլան միթիթ արանաց սպեղա-

նի ու պիտի դադրեցնեն հառաչանայ շատ ձայ-
ներ: Աստուծոյ մը պատկերը ծածկուած է այս
փոքրիկ հոգիներուն մէջ, և ահա դաստիարա-
կութեան նպատակն է մտնել այդ աննիւթ տա-
ճարին մէջ, բանալ անոր դռներ, որպէսզի դուրս
ճառագայթեն աստուածային փառաց ու մեծա-
վայելչութեան ճաճանչներն երկնաձոյլ, որպէսզի
փայլի այն սիրոյ ու ճշմարտութեան, առաքինու-
թեան ու սրբութեան, իմաստութեան ու կատա-
րելութեան ճառագայթներով: Ամէն օր շրջա-
պատուած այսպիսի հանճարներէ, որ սիրուն
ասաղերու նման կը փողփողին, կը յափշտակ-
ուիմ ապագայ երջանիկ տեսիլներու ու երազնե-
րու աշխարհաց մէջ:

Մի՛տք, այսինքն բան մը որ կրնայ շանթ
մ'ըլլալ ու շանթել, փարոս մ'ըլլալ ու լուսա-
ւորել, կայծ մ'ըլլալ ու հրդեհել, մտրակ մ'ըլ-
լալ ու յառաջ մղել աշխարհ: Այո՛, մարդկային
միտքն է այն որ հնարած է բոլոր արուեստներն,
հեղինակած բոլոր գրքեր և հնարած բոլոր գիւ-
տերն: Մարդկային միտքն է այն որ հետադասած
է անհուն տիեզերքը, ի լոյս բերած բոլոր գաղտ-
նիքներ և յօրինած բոլոր գիտութիւններ: Մարդ-
կային միտքն է այն որուն հրամանով կը ցածնան
լեռներն ու բլուրներ, կը բարձրանան ձորերն ու
հովիտներ, կը ծաղկին քաղաքներ և ովստիսնե-
րու կը փոխուին անապատներն անջրդի: Մարդ-
կային միտքն է այն որ կ'ընկճէ ու կը նուաճէ
բնական հսկայ գօրութիւններն և կը ծառայեցնէ
զանոնք իր օգտին, որ կը շարժէ ներկայ քաղա-
քակրթութեանց փառահեղ աշխարհներն ու կը
թռչի յաղթանակէ յաղթանակ, փառքէ փառք,

ու կ'արշաւէ միշտ դէպ ի կատարելութեան
բարձրագոյն կատարներ: Եւ կամ անմահն
Վիքթոր Հիւկոյի բառերով. «Որ անմատչելի է
որպէս արեւ և անըմբռնելի որպէս լոյս և որ
կը կոչուի մարդկային միտք»:

Որքա՛ն, ուրեմն, խորին է ու բարձր դաստի-
արակութեան նպատակը: Մարդել ու զարգացը-
նել այս հրաշագործ մտաց կարողութիւնները:

Սակայն, ներեցէք համարձակութեանս երբ
ըսեմ թէ մեր ազգային բարձրագոյն վարժարան-
ներ հիմնուած չեն ճշմարիտ դաստիարակութեան
հիմերու վրայ: Բուռն տենչ մը կայ գիտու-
թիւն ծաւալելու. «Գիտութիւն, գիտութիւն»
կը գոչեն ամեն կողմ: Գովելի՛ բաղձանք: Բայց
երբ այս փափաք այնքան կը շլացնէ մեր աչքեր որ
անտես կ'առնենք մշակել նաև սիրան ու հոգին,
երբ սրտի ազնուագոյն զգացումներն և հոգւոյ
աստուածային կիրքեր կը թողունք տկար ու ան-
մըշակ, երբ արտաքին շլացուցիչ բան մը կ'ընենք
դաստիարակութիւնը՝ կը խաբուինք, ո՛հ, կը
խաբուինք չարաչար: Այսպիսի միակողմանի
դաստիարակութիւն մը չկրնար ստակել մեր յոյ-
սեր: Երկրաչափութիւնը կրնայ լուծել դժուա-
բակնճիւռ ինդիւստրիան, սակայն չկրնար լուծել կրից
ու ցանկութեանց շղթաները: Տարրագիտութիւ-
նը կրնայ բաղադրել բազմատեսակ տարրեր, սա-
կայն չկրնար բարկութիւնը, նախանձն ու անձ-
նասիրութիւնը բաղադրել քաղցրութեան, սիրոյ
և մարդասիրութեան հետ: Աստղագիտութիւ-
նը կրնայ թեւաւորել հանճարը որ ճախր առնէ
միջոցի անբաւութեան մէջ, սակայն չկրնար եր-
կինք առաջնորդել հոգին մինչեւ Բարձրելոյն գա-

հոյից առջեւ : Թող մարդ խորասուզի գիտութեան անսահման ընդարձակութեանց մէջ, թող քննէ անթիւ դրութիւններ, թող հեռադիտակային թեւերով շրջի երկնից կապոյտ անհունութեանց մէջ, թող նիւթական այս փառահեղ տիեզերք բանայ իր բոլոր գաղտնեաց տաճարներն անոր յաղթական քայլերուն առջեւ, թող տեղեկանայ այն Բնութիւնը սանձող ու կառավարող անտես և սակայն անսպառ զօրութեանց ու օրինաց, բայց, աւա՛ղ, բոլոր այս գիտութիւններն անբաւական են բարձրացնել մարդը : Բարոյական նկարագիրն է ազգերու ու անհատներու իսկական բարձրացման հիմը : Եւ փնասարեր է այն դաստիարակութիւնը որ մարդկային կենաց կեղեք սոսկ բարեոքել կը նկրտի : Հոգւոյ բարոյական կարողութիւններն և զգացումներն են որ կենաց հիւթը կը կազմեն, թող այս հիւթը շրջան առնէ, և ահա՛ կը պտղաբերի կենաց ծառը ու կը զարդարուի արտաքին ամէն գեղեցկութիւններով : Բնական գիտութիւնք դաստիարակութեան կեղեքը կը կազմեն միայն, բարոյականն է հիւթը : Չոր կեղեքը չունի ինքնին արժանիք, հիւթըն է որ կեանք պիտի տայ անոր, հիւթն է որ պիտի աճեցնէ ու պտղաբերէ ծառը : Իմացական կարողութիւններ յայնժամ միայն օգտակար կը հանդիսանան, երբ հպատակին բարոյական սկզբբանց : Ուղղէ կառավարն, և ամէն ինչ պիտի ուղղուի, պիտի ներդաշնակաւորի և յառաջ պիտի գայ բողձացեալ արգիւնքը :

Ինչո՞ւ անհաւատական գաղափարներ սկսած են տարածուիլ Հայ ազգին երիտասարդութեան մէջ : -- Որովհետեւ գիտութիւնը կուրացուցած

է անոնց հոգեկան աչիւր, որովհետեւ նիւթական աշխարհի ճշմարտութիւններ այնքան շլացուցած են անոնց միտք, որ հոգեկան աշխարհի գերազանցապէս փառահեղ ճշմարտութիւնները անհետացած են կարծես :

Կրօնը, կենդանի կրօնը միայն կրնայ դէպի բարին առաջնորդել մտային կարողութիւնները : Կրօնային սուրբ զգացմանց կայծեր հրդեհելու են մեր պատանեաց ու երիտասարդաց սրտեր, կրօնական երկնաթռիչ տենչեր ու իղձեր թեւաւորելու են մեր երիտասարդաց հոգիներ : Եթէ ոչ աշխարհային վայրաքարչ կիրքերն ու ազդեցութիւններ, անասնական հրապուրիչ իղձերն ու ցանկութիւններ պատրաստ են միշտ ապականել զանոնք ու թունաւորել անոնց նորընձիւղ կեանքեր : Մարդուս միտքն ու հոգին չեն կարող անգործ մնալ . եթէ չհայթայթենք մտածմանց բարձրագոյն նիւթեր, սևեռման գրաւիչ իտէալներ, անոնք անշուշտ պիտի գտնեն խորհելու նիւթեր և բաղձանաց առարկաներ, յանժամ այդ հոգիներ արդէն իսկ դժոխքներ են ժաշաբոյր : Դաստիարակութիւնն հրեշտակ մըն է երկնառաք և պարտի երկինք մատնանիչ ընել միշտ, բնական ճշմարտութեանց ու գեղեցկութեանց վարագոյրներու ետեւ ծածկուած ամէն կտտաբելութեանց աշխարհը պարտի ցոյց տալ ու հրապուրել հոգին, որ թռչի դէպի բարոյական կենաց բնագաւառը :

Եթէ ունենայի ձայն մը, զօրեղ ձայն մը որ Հնչէր ուր որ Հայ հոգաբարձու մը, Հայ տնօրէն մը, Հայ ուսուցիչ մը կայ, եթէ ունենայի այսքան զօրեղ ձայն մը, պիտի գոչէի ուժգնու-

թեամբ. «Ո՛վ Հայ ազգին յոյսերը, ո՛վ ապագայի դայեակներ, ձեր խնամոց յանձնուած ակնակհ հոգիներուն ճանչցէք արժանիքը: Կրթեցէ՛ք անոնց միտք, գիտութեանց ջահերով լուսաւորեցէք զանոնք: Բայց մշակեցէք նաև անոնց հոգիներ. երկնային ճշմարտութիւններով թեւաւորեցէք զանոնք: Մարդեցէք նաև անոնց սրտեր, աստուածային զգացումներով հրահարեցէք զանոնք: Սիրտ, միտք և հոգի կրթեցէք միանգամայն»: Եւ երբ սպառէր շունչս, երբ նուազէր ձայնս, վերջին ճիգ մ'ալ թափելով, վերջին ոյժս ամփոփելով՝ բոլոր զօրութեամբս պիտի գոչէի. «Ձեր նշանաբանը քող ըլլայ ներդաշնակ դաստիարակը»:

1892



ԳՐՔԵՐՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Լին զօրութիւնք հզօրագոյն փոխակերպիչներն են բնական արեգերաց մէջ, այսպէս են նաև գրքեր բարոյական տիեզերաց մէջ: Գրքեր, այդ անշունչ՝ այլ կենսաւիր, անզգայ՝ այլ հոգեյոյզ, ցրտին՝ այլ հրավառ, այլ հմայիչ, թովիչ շերտերը թղթի:

Գրքեր հանճարի ճաճանչներն են լուսափայլ որ բիւրաւոր թեւերով կը սաւառնին երկրի վրայ լոյս տալու հոգիներու անճաճանչ և ջերմութիւն՝ սառ սրտից, փթթեցնելու մտաց մէջ վեհ գաղա

փարաց ովասիոններ: Անոնց թերթերու լին ծալքերուն մէջ երկնային հրոյ կայծեր կան թագուն որ կը հրդեհեն մտքերը, կը յուզեն սրտերը և կը բոցավառեն հոգին բարձր խորհրդոց անշիջելի խոկերով: Ելեքարական հոսանքներ են անոնք որ կը տարածուին իրրեւ կենսաւիր ջիղեր ընկերութեան՝ ամէն խաւերուն մէջ և կը ցնցեն ու կը գորդեն մարդկութիւնը բովանդակ: Ընկերութեան մէջ սփռուած երակներ են՝ որոնց մէջ ջէն վեհ հոգիներու նուիրական խորհուրդներն ու երկնավառ յոյզեր իբրեւ արիւն կենսաբաշխու երակներն մարդկութեան ամէն անդամոց շրջան կ'առնեն մարդկութեան ամէն սեփամէջ և կը ջամբեն իւրաքանչիւրին իրեն սեփական սնունդը: Գրքեր, Սրբոսի հարիւր աչերէն աւելի սրտոտ, Պրիարոսի հարիւր բալուկներէն աւելի հուժկու, ոչ միայն կը դիտեն քաղաքաւերի հուժկու, ոչ միայն կը դիտեն փառահեղ, այլ կրթութեան յայթանակներն փառահեղ, այլ նաև մատնանիչ կ'ընեն յառաջդիմութեան այն ուղին որ կ'առաջնորդէ վեր դէպ ոսկեպսակ կատարները գաղափարականին: Անոնց թերթերէն շանթերու խուրձեր կը թօթափին խորտակելու համար խորիտ գլուխը տգիտութեան, պատահելու համար շանթահերձ անոր սիրտը կրանիթ: Լուսացնցող փարոսներ են անոնք կենաց փոթորկայոյզ ովկիանին մէջ կառուցուած, ուր վեհ հոգիներու աղնուագոյն կեանքը դարերու մշուշներու պատառելով կու գայ վառիլ որպէս լոյս երկնառաք ու լոյս սփռել տառապեալ վշտաչարչար սրտերու մէջ:

Գրքերու դիւթական գուազանին միակ հարուածը բաւ իսկ է բղխեցնել ժամանակի ժայռ ծոցէն անցեալ համայն դէպքերու վտակները

քաղցրակարկաչ : Կ'երթամ իմ գրատունս և հոն իբրեւ թատերաբեմի մը վրայ աշխարհի ողջոյն պատմութիւնը վեհաշուք թափոր մը կաղմած կ'անցնի իմ առջևէս : Կը շնչեմ նորածին աշխարհի կոյս օդը, մինչ դրախտի բոսորագեղ վարդերու բոյրեր կը խնկարկէին զայն և եղեմաբուզիս վտակաց խոխոջներ կ'օրօրէին իրենց քաղցր մրմունջներով : Կը լսեմ Եւային նախկին անմեղ սիրոյ առաջին երգերը : Կ'ուսկնդրեմ Նոյի օրհնաբանութեանց մինչ պատարագի անուշաբոյր ամպն ոսկեխառն կը բարձրանար ոլոռտապտոյտ դէպ աստեղազարդ աթոռն Անմահին, և գօտին ծիրանի իբրեւ աղեղն հաշտութեան պսակ մ'էր բոլորած հրաշափառ Մասեաց արփիաճեմ գագաթին : Կը տեսնեմ Տիտանեանց ամբարտակն երկնասլաց և Բարձրելոյն շանթեր այդ ամբարիշտ հսկայից գլուխներուն վրայ : Կը տեսնեմ հսկայ Սփինքսը երբ առաջին անգամ սկսաւ հարցնել իր հարցում յաւերժական, Կ'ընկերակցիմ Աղէքսանդրի յաղթական արշաւանաց, կը դիտեմ Հռոմովմէական պետութեան բովանդակ ճոխութիւնն ու մեծափառութիւն : Աշխարհի բոլոր գիտուններն ու իմաստուններ հոն կը հաւաքուին, ու կը խօսակցիմ անոնց իւրաքանչիւրին հետ : Այդ չորս պատերուն մէջ փակուած՝ կրնամ հաղորդակցիլ ամբողջ աշխարհի հետ, վայելել ամէն հաճոյք և դիտել ամէն գեղեցկութիւն :

Գրքերու սրաթուիչ թեւերով վե՛ր կը բարձրանամ, վե՛ր քան կատարներն Ալպեանց և այդ բարձրութենէն հայեացք մը կ'արձակեմ մեր երկրագնդին վրայ որ ոսկի գնդակի մը նման կը թաւալի ոտիցս ներքեւ : Ինչպիսի սքանչելի

տեսարան մը կը պարզուի իմ աչացս առջեւ, ի՛նչ հրաշալի տեսիլ : Ո՛վ զարմանալեացս, կարծես մոգական զօրութեամբ մը կ'անհետանան երկնաբերձ լեռները, կը պատառի ժամանակի սև քօղը և իր աւերակներէն կը յառնէ անցեալը նման պերճաշուք դշխոյի մը : Կը յառիմ մտախոհ այդ հոգեղմայլ տեսարանաց : Հարիւրաւոր պետութիւններ սփռուած կը տեսնեմ իմ առջեւ վեհափառ ու պերճագեղ, որոնք ոսկի երազներու նման կուգան և կ'անցնին : Բիւրաւոր քաղաքներ աստղերու նման կը փալփիւն երկրի վըրայ : Եգիպտոս, Բաբելոն, Աթէնք և Հռովմ, հնադարեան հանճարի այդ հրաշակերտներ, իբրեւ արփիներ աստեղաց մէջ կը շողշողան ճաճանչագեղ : Սիրոյ և գորովանաց մեղքաղցրիկ զգացումներով տողորուած Սիւրիական ծիծաղագեղ դաշտերուն կ'ուղղեմ իմ աչեր : Կը տեսնեմ հոն պատկառելի նահապետներն Արաւհամ, Իսահակ և Յակոբ մինչ կը շրջին յամրաքայլ կանաչազարդ դաշտերու մէջ : Կը տեսնեմ Դաւիթ որ նստած գեղեցիկն Սիօնի դարեւանդին վրայ ոսկելար քնար մ'ի ձեռին կը նուաքէ իր հոգեգրաւ սաղմոսներ : Խնդութեան եւ թախծի խառն յոյգերով փոթորկուած կը տեսնեմ Փրկիչը մարդկութեան Գէթսեմանիի հովանաւոր ստուերաց տակ, Արեան եւ պատերազմի դարերու խօլ մռնչմանց մէջէն կրնամ լսել Աբէլի հօտերու մայլունը : Նոյի շղաբեր աղաւնիներու փնջիւնը եւ Յովսէփը Եգիպտոս տանող ուղտերու զանգակաց ղօղանջիւնը :

Ո՛վ այրեր ու կիներ, այնքան հեռի եւ սակայն այսքան մօտ, այնքան օտար եւ սակայն այս-

քան ծանօթ, ո՞ր հրաշալի դօրութեամբ զձեզ ամէնքդ ալ կը ճանչնամ, որո՞ւ գօրեղ ձայնն է այն որ ձեր անհետ գերեզմաններէն յարութիւն առնել կուտայ ձեզ: Ի՞նչ հմայքով կը կարողանամ լսել ձեր մրմուռնջներն ու արտունջներ, ձեր հառաչներն ու աւաչներ որոնք այնքան հեռաւոր դարերու օդը միայն թրթռացուցին: Ո՞վ քաղաքներ, որո՞ւ հրաշագործ ձեռքն է այն որ ձեր հընամի աւերակներէն դուրս կը քաշէ զձեզ այսքա՛ն անեղծ, այսքա՛ն կենդանի եւ այսքա՛ն գեղափայլ: Ի՞նչ անդիմադրելի դօրութիւն է այն որ ժամանակի շղթան փշրելով՝ անցելոյն մը առաջ անդունդներէն ազատ կ'արձակէ ձեզ: Դո՞ւք բոլոր պետութիւններ, դո՞ւք, անթիւ քաղաքներ եւ դո՞ւք անոնց բոլոր բնակիչներ, բացէ՛ք ձեր բիւրաւոր բերաններ ու գօչեցէք միահաղոյն. «Գրքե՛ր, Գրքե՛ր, Գրքե՛ր»

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Գարնանային գուարթագեղ գիշեր մըն է: Աստղերը, Արարչին այդ վսեմ տաղեր, կը շողշողան երկնից մէջ: Բլրակի մը կուշտն ընկողմանած՝ կը դիտեմ ու կը խորհիմ մտազբաղ: Ո՞հ, քանի՛ խորհրդաւոր է Բնութիւն. իր անբարբառ գեղ ինչ հզօր է յուզել մարդուս ամբողջ էութիւնը: Բնար մըն է այն բազմաղեան, որուն մէջ մի լար անծանօթ ձայներ ունի երկնային:

Ի՞նչ կ'ըսեմ, անհուն դաշնակ մըն է այն, ուր կը յայտնուի Ամենակարողին հոգին: Ի՞նչ քաղցրը, ուրեմն, քան Աստուծոյ ունկնդրել, որուն լռիկ ծայրը բնութեան բիւր թերթիկներէն կը բարձրանայ միշտ: Գիշերային առանձնութեանս մէջ այս անձառ բերկրանքը կը վայելեմ. — Աստուծոյ կ'ունկնդրեմ: Կ'զգամ հոգւոյս վերթ եւելը, վսեմանալը և թռչիլը: Մեծ խորհուրդներ գիշերային ասուպներու նման չեմ գիտեր ո՞ր երկինքներէն կուգան բոցավառիլ մտացս հորիզոնին մէջ:

Բլրոյն ստորոտը քաղաք մը կը տարածուի, փեթակ մը մարդկութեան, և կը խորհիմ մարդուն՝ արարչագործութեան այս պետին վրայ: Լաած են օրուան ժխորն ու չփոթ, բոլորած են մարդիկ ընտանեկան վառարաններու շուրջ, կը հանգստանան, իբր թէ նաւահանգստի մը մէջ, ընկերութեան փոթորկալից ծովուն վրայ առտուն դարձեալ նաւելու համար: Ինչո՞ւ այս ամեն ջանք ու փոյթ, վաստակ ու տառապանք. — նիւթին տիրելու համար: Եւ մարդ ո՞րքան յառաջացած է իր այս յաղթապանծ արշաւանքին մէջ: Ի՞նչ անհուն տարբերութիւն նախամարդուն ու տասնեկիներորդ դարու լուսաւոր եւրոպացիին միջեւ: Եւ մարդ կանգնած այս հրաշալեաց հանդէպ՝ կը գօչէ ցնծագին. «Կեցցէ՛, կեցցէ՛ հանձարը մարդկութեան», ու բիւրաւոր մեքենաներու ճոխներ, շոգեկառքի սոյլեր կ'արձագանդեն բարձրագոյն. «Կեցցէ՛, կեցցէ՛ հանձարը մարդկութեան»: Փառաւո՞ր յաղթութիւն, իշխել նիւթին, սանձե՛լ բնութեան դօրութիւններ, կրճատել միջոցն ու ժամանակ, լեզու տալ անշունչ

Թղթին ու տարածել զայն ի սփիւռս աշխարհի, արարչագործել գրեթէ, խօսի՛լ աշխարհի ծայրերէն մէկ վայրկենի մէջ, փոքրցնել աշխարհ, ճամբայ մ'ընել ովկիանն իսկ փրփրայոյդ և աստեղային սանդուխներէն Անհունը բարձրանալ, Դիտելով այս յաղթութիւններ, որոնք արշալոյսներն են միայն Հեռաւոր ապագայի մը փառաւորագոյն յաղթանակաց, արդարև, իրաւունք ունի մարդ հրճուիլ, հպարտանալ և ապագային նայիլ յուսալից:

Ա՛յս է սակայն մարդկութեան նպատակակէտը: Նիւթին իշխե՛լ է միայն: Ո՛չ. երբեք ո՛չ: Նիւթը որ տրուած էր իբրև միջոց մեր բարձրացման, ըրած ենք վախճան: Ինչպէ՛ս կը խաւարին, կը մթագնին նիւթական բոլոր յաղթանակներ երբ բաղդատենք զանոնք մարդկութեան նպատակակէտին հետ: Յիրաւի, գարմանալի է դիտել թէ ի՞նչպէս կրնայ մարդ անտեսել իր փառաճածանչ նպատակակէտը և նիւթին ուղղել իր բոլոր ուշադրութիւն: Նիւթին իշխել չէ բարձրագոյն նպատակակէտդ, ո՛վ մարդկութիւն, նիւթի համար ստեղծուած չես դու. վե՛ր խոյացիր անկէ, շատ վեր, ոգիդ մարդկութեան: Կատարելութեան յառէ աչերդ, լայն բաց թեւերդ և հոն սրացիր: Կատարեա՛լ ըլլալ, ի՛նչ բարձր կոչում: Կատարեա՛լ ըլլալ, այսինքն Աստուծոյ մերձենալ, Աստուծոյ նմանիլ, ահա՛ մարդկութեան կոչումը. վասնզի Աստուած միայն է կատարեալ, և մարդ կատարելութեան հասնիլ ջանալով՝ Աստուծոյ հասնիլ կը ջանայ, կատարեալ ըլլալ տենչալով՝ Աստուծոյ կը տենչայ նմանիլ: Ո՛չ. անկեալ հրեշտակ մը չէ մարդ, այլ

պատկերն Աստուծոյ, այսինքն անհունապէս նըւազ աստիճանաւ ունի բողո՛ւ այն կարողութիւններ զորս ունի Աստուած: Մարդ նման է Աստուծոյ, իր Արարչին: Աստուածութեան մէկ սերմն է իր հոգին, եթէ կրնանք այսպէս բացատրել: Ինչպէս առաւօտեան ցօղին փաղփուն այն կրճոց մէջ կը փայլի արփին բոցանչոյլ, ինչպէս հայելոյ փոքրիկ մակարդակին վրայ կը շողան բոյլք աստեղաց, նոյնպէս ալ իմ փոքրիկ հոգւոյս մէջ կը փայլի ու կը շողայ անհուն Աստուածը երկնից: Այդ անհուն Աստուծոյն կը տենչայ հոգիս, որուն պատկերովս ստեղծուած է ինք և Անոր կը դիմէ տենչալից:

Բայց միթէ բոլոր մեր խոյացմամբ պիտի կարենա՞նք հասնիլ կատարելութեան կամ Աստուծոյ: Հունաւորը կրնա՞յ ըլլալ անհուն: Յարտենականութեան մէջ պիտի հասնի՞նք այնպիսի ժամանակամիջոցի մը երբ ըլլանք կատարեալ դիտութեան, սիրոյ և կամ զօրութեան մէջ: Պիտի ըլլա՞նք կատարեալ. երբե՛ք: Մարդ առ Աստուած պիտի բարձրանայ յաւէրժարար, սակայն չպիտի հասնի երբեք Անոր: Գիտունը կը տենչայ հասնիլ կատարեալ ճամարտութեան: Արուեստագէտն գեղեցկութեանց իտէականներ կը տեսնէ որ կը փողփողին Հեռաւոր հորիզոններու մէջ, կը հետամտի անոնց որոնք կը խուսափին միշտ իր առջեւէն: Քրիստոնէին հոգւոյն մէջ կը նշուին սիրոյ տկար ճաճանչներ ու կը փնտռէ սիրոյ անհուն Արեգակը: Ո՛հ, Աստուած է որ իբրեւ ճամարտութիւն, իբրեւ գեղեցկութիւն և իբրեւ սէր նստած անհունութեան անմատչելի բարձանց վրայ իրեն կը հրաւիրէ մարդկութիւնը:

Ո՛հ, Աստուած է ճշմարտութեանց ճշմարտութիւնը, գեղեցկաց գեղեցիկը, սիրոյ անսպառ աղբիւրը առ որ յառած են բոլոր մեծ բանաստեղծք ու գիտունք, փիլիսոփայք ու քրիստոնեայք իրենց աչկր եւ առ որ կը դիմեն փոյթեռանդ: Ո՛հ, Աստուած է գաղափարականաց գաղափարականը, եւ կեդրոն մարդկային բոլոր բարձրացմանց: Մարդիկ Անոր կը դիմեն ու անոնց ընթացքէն կը ծնանին բազմադիմի յառաջդիմութիւնք: Յառաջդիմութիւնն ամենուրեք, եւ այս բոլոր յառաջդիմութիւնք իրրեւ շատաւիզներ կը դիմեն դէպի միակ կեդրոն մը, դէպ Աստուած: Բայց չեն հասնիր բնաւ: Գիտունը, արուեստագէտն ու քրիստոնեայ՝ ճշմարտութեան, գեղեցկութեան ու սիրոյ անհուն ուկիրաններ կը գտնեն իրենց առջեւ, եւ Աստուած է այդ անհունութիւնը: Ո՛վ խորհուրդ խորախորին, ո՛վ խորհուրդ անհասանելի: Յաւիտեանք իմ և Անհունութիւն, երկու անձանօթ բառեր մեր անզօր իմացականութեանց: Յնձա՛, սակայն, ո՛վ մարդ, ժառանգն ես դու յաւիտեանականութեան, և անհունութիւնն է այն անմատչելի գաւառ ուր Աստուած կը բնակի և որուն կը դիմենք ծննդենէ ի վեր ու պիտի դիմենք յաւիտեանս յաւիտեանից: Յաւիտեանականութեան մէջ ապրիլ և առ Անհունը բարձրանալ, ահա՛ իմ երկինքս՝ երկի՛նք, այսինքն սիրոյ, գիտութեան, սրբութեան ու զօրութեան յաւերժական աճում, Աստուծոյ մերձեցում և միայն մերձեցում...: Երկնից մէջ ապրիլ կը նշանակէ գԱստուած տեսնել. հոգի մը տեսնել՝ է գիտնալ անոր խորհուրդներն ու զգացումներ: Դի՛ր գիտուն մը տգէտի

մը հետ նոյն սենեկին մէջ, ա՛հ, տգէտը չկրնար տեսնել այդ գիտուն իրը թէ Չինական պարիսպ մ'ըլլար անոնց միջեւ: Որպէս զի տեսնէ զայն, անոր մտաց աստիճանին բարձրանալ պարտի, խորհիլ անոր խորհուրդները, զգալ անոր զգացումները, ըլլալ անոր հաւատար: Թանձր քօղ մը կայ Աստուծոյ և մարդկութեան միջեւ: Մարդոց դիմաց վրայ է այս քօղ. որպէսզի վերցուի այն՝ մարդն բարձրանալու է Աստուծոյ պատիճանին, ունենալու է Անոր խորհուրդներն ու զգացումներ, ըլլալու է անոր հաւատար: Որպէսզի գԱստուած տեսնենք կատարելապէս՝ Աստուած ըլլալու ենք նաև մենք: Յաւիտեանականութեան մէջ որքան բարձրանան մեր հոգիներ այնքան աւելի պայծառ պիտի տեսնենք զԱստուած, բայց չպիտի կարենանք տեսնել զԱյն կատարելապէս, պիտի մնայ միշտ բարակ քօղ մը մեր միջեւ: Աստուած չենք կրնար ըլլալ, բայց կրնանք մերձենալ Անոր յաւերժապէս: ԶԱստուած չենք կրնար տեսնել կատարելապէս, բայց կրնանք օրէ օր աւելի եւս պայծառ տեսնել զԱյն: Եւ այս է երկնից նպատակն, այս՝ հոգւոյ ստեղծման նպատակն. — զԱստուած տեսնել և Աստուծոյ նըմանիլ:

Երբ իրը թէ մառախուղի մէջէ կը տեսնեմ այս փառապանծ ապագան, երբ կը խորհիմ այն երջանկութեան վրայ որ հոգւոյս բարձրացմանը համեմատ պիտի աճի յաւերժապէս. բոլոր մարմնովս կը սարսուամ ցնձագին: Երկի՛նք, ո՛չ դարման տեղ մը չէ երկինք, այլ յաւերժական շարժման. կեանքը չկրնար անշարժ ըլլալ: Երկինքը եղիւսեան մը չէ, այլ անկէ յոյժ գերա-

զանց : Երկինքը՝ երկինք է : Իցի՛ւ այս ամպա-
մած բացատրութեամբ կարենայի «երկնից փա-
ռացն անշափելի մէկ մասն միայն պատմել» , և
յափշտակել մարդոց մտքեր վերին խորհրդոց :

Բայց , Աստուած իմ , խորհուրդ մը կը տան-
ջէ զիս : Եթէ մարդ աշխարհ կը բերես կատա-
րելութեան բարձրանալու համար , առանց աշ-
խարհ գալու , առանց մարմին առնելու զուտ հո-
գին չէ՞ր կրնար զարգանալ : Հոգին՝ մարմնոյ
կապէն ազատ , երկրի վայրաքարշ կիրքերէն
զերծ՝ աւելի շուտ չպիտի՞ թռչէր ֆեզի : Եթէ
հարկաւոր էր հոգւոյ մարմին առնել և անով զօ-
րանալ , ինչո՞ւ , ուրեմն , այնքան հոգիներ ար-
գանդի մթութենէն գերեզմանի մթութեան կը
փոխադրես : Ինչո՞ւ ոմանք աշխարհ կը բերես ու
մինչ իրենց կենաց առաւօտեան մէջ կը ժպտին
անմեղ անգիտակ , դեռափթիթ վարդերու նման
կը խամրես դանոնք : Ինչո՞ւ բիւրք բիւրուց ազգեր
ու անհատներ խաւարի մէջ կ'ապրին , անգիտակ
իրենց բարձր կոչման : Ինչո՞ւ շեմ յիշեր ես իմ
անցեալ կեանքս : Չունէ՞ի գոյութիւն աշխարհ
գալէ առաջ , կամ այս կեանքս անցեալ յաւիտե-
նականութեան մոռացո՞ւմն է : Կը շփոթի միտքս
այս հարցումներով , սակայն լռին ձայն մը վերկը
բարձրանայ հոգւոյս խորերէն . «Աստուծոյ ձայնն
է այն որ կ'ըսէ . Աստուծոյ կարգադրութիւններ
բարի են և իմաստուն» : Կը հպատակիմ քեզ ,
ձայնդ աստուածային , այս՛ , բարի են , թէև հու-
նաւոր միտքը չկարենայ անհուն Մտաց խորհուրդ-
ներն ըմբռնել լիովին :

Եղեմական պարտէզին մէջ մանուկ մը կը
ծնի գեղանի : Կոյս մըն է այն մաքուր , սուրբ
ու երկնային , Գոյնգոյն ծաղիկներ կուգան զար-
դարել իր դալարահիւս որորանը և փետրազարդ
թռչնիկներ կը թառին անոր վերեւ՝ օրօր երգել
քաղցր ու անոյշ : Սիրոյ երկնածոր կաթը կը
հոսի սնուցանել զայն եւ դրախտային հեշտարու-
րիկ զեփիւռներ կը թռչտին անոր շուրջ փայփա-
յել իր ճակատ : Վտակաց մեղմօրօր կարկաչնե-
րով , աստեղաց շողերով եւ բնութեան հազարու-
մէկ դգուանքներով կը մեծնայ այն տակաւ :

Մինչ մանուկ՝ կը սիրէ կայտուել դառնուկնե-
րու հեա մարգաց ու մարմանդից վրայ եւ եր-
գել գոհ ու երջանիկ հովուաց հետ , կը սիրէ ա-
ռանձնանալ ստուերախիտ թաւուաներու անտես
խորշերուն մէջ , նստիլ վտակի մը դալարագեղ ,
եզրը ու դիտել անոր արծաթ փրփուրները : Կը
սիրէ վազել ոսկեթեւ թիթեռներու ետեւէն , խա-
ղալ ծաղկանց հետ եւ ունկնդրել թռչնոց ուրախ
ու զուարթ երգերուն : Գիշերն կը նստի յաճախ
հրուանդանի մը ծայրը , կը դիտէ անսահման ծո-
վը ու մտիկ կ'ընէ անոր ծփանաց միօրինակ ձայ-
նին , վեր կը բարձրացնէ մերթ իր աչեր ու կը դի-
տէ մեղամաղձոտ լուսինը որ կը թափառի երկնից
աստեղազարդ դաշտերուն մէջ նազելի հարսի մը

նման: Այսպէս երկար ժամեր իր նայուածք կը
թաղուի երկնից ու ծովու անհունութեանց՝ հո-
գին ալ աւելի ընդարձակ ուրիշ անհունութեանց
մէջ: Եւ այս ամեն առարկաներ մտերիմ ոգի-
ներ կ'ըլլան տակաւ իրեն համար. կը խօսակցի
անոնց հետ, կ'զգայ անոնց զգացումները ու կը
թափանցէ անոնց գաղտնեաց:

Արդեօք ի՞նչ տեսիլներ կը գրաւեն այս մե-
նասէր կոյսին հայեցուածք: Ինչո՞ւ այնքան կը
յուզուի ու կը սարսռայ բնական երեւութից
ի տես: Ի՞նչ կ'զգայ արդեօք երբ կը տեսնէ ծո-
վուն ծփալը, խոտի ընձիւղին սարսռալը եւ
մարգարտատիպ ցօղին փայլիլն ծաղկանց գունա-
ներկ թերթիկներու վրայ: Ի՞նչ կ'զգայ երբ ա-
րեւուն չքնաղ դուստրը Արշալոյս վարդ այտերով
ժպտի իրեն, եւ մելանոյն վերջալոյս՝ հրաժեշտ
տայ իր տխրանոյշ շիկնումներով: Ի՞նչ կ'զգայ
արդեօք այս կոյսը զգայուն երբ ժպտ մը տես-
նէ մանկան աչաց մէջ, սէր՝ պատանւոյն սրտին
մէջ եւ աղօթք մը՝ ծերունւոյն շրթանց վրայ:
Ի՞նչ կ'զգայ արդեօք երբ դիտէ դալկացեալ
տերեւ մը հողմավար, ծաղիկ մը թարչամած կամ
գերեզման մը մահաբոյր: Հոն ուր այլք չոր ու
անշունչ առարկաներ միայն կը տեսնեն, ինքը
գեղեցկութեան ի՞նչ քօղածածուկ աշխարհներ,
զգացմանց ի՞նչ ծփուն ովկիաններ կը նշմարէ
արդեօք որ այսքան յաճախ կը դիտէ գանձք
դմայլուն, յափշտակուած ու ապշած բոլորովին:—
Նա անհունութիւնը կը նշմարէ ու կ'զգայ այդ
պահուն, հոգին կը տեսնէ նիւթին ետեւ և վե-
րացեալը թանձրացեալին տակ: Բոլոր նիւթա-
կան առարկաներ թափանցիկ ապակիներու նման

հասարակ մահկանացուաց տեսողութենէն ծածկը-
ուած գեղեցկութեան իտէալը, գաղափարականի
փառաշուք աշխարհը կը պարզեն իր սրտեսս ա-
չաց առջեւ: Լուսինը թագունէի մըն է պերճազ-
գեաց բայց վիրաւոր, ծովը՝ սիրտ մը փոթորկ-
եալ, այդ անուշաբոյր ծաղիկներ թրթռուն զգա-
ցումներ են մարմնացեալ, զեփուռը շունչն է բը-
նութեան և վտակին կարկաչ՝ երգը սիրոյ, առ-
տեղք աչերն են երկնային էակաց և տիեզերք
բովանդակ՝ հոգի մը անհուն և սխրալի:

Եւ երբ առուակի մը եզրը նստած ձեռք առ-
նէ իր ոսկելար քնար, երբ երկնափայլ աչերը
գեղեցիկ դաշտանկարին վրայ պտտցնելով սկսի
նուագեւ, ո՞հ, դիւթութեան ի՞նչ աշխարհներ
կը պատկերանան իսկ և իսկ այդ նուագաց մէջ
ներդաշնակ: Գարունը կը փթթի իսկոյն ծաղկա-
բոյր, ծառեր ծիւ կ'արձակեն նորընձիւղ և սո-
խակներ՝ դալայլ քաղցրոլոր, երկին կ'առտեղա-
զարդի և կը ժպտի բնութիւն իր համայն հրա-
պոյրներով: Այդ երկնաշունչ նուագաց մէջ կը
ծփայ մարդկային սիրտը իր համայն իղձերովն ու
երազներով: Հոն կը ժպտի մանուկն անմեղա-
փայլ, հոն կը սիրէ կոյսը, հոն կը պաշտէ պա-
տանին, հոն կը գուրգուրայ մայրն և հոն ընտա-
նեկան սիրագեղ վայելումներով կ'արբենայ հայրն
որդեսէր: Հրեշտակային երգերու արձագանգ-
ներն են այդ քաղցր նուագներ որ դէպ այս եր-
կիր մոլորած կը սաւառնին աշխարհի վրայ ցան
ու ցիր: Եւ թմրած մարդկութիւն այդ կոյսին
որ քնարով արթնցած՝ կը բանայ իր աչերը, կը տես-
նէ մոգական այն աշխարհը գեղափայլ ուստի կը
հնչեն այդ անոյշ ձայներ և դէպ հոն կը թռչի
սաւառնաթեւ:

Բայց, աւա՛ղ, շուտ կը թռչին իր այս օրերն
 երանաւէտ: Ծաղկազուարճ այս պարտէզին սե-
 մերէն դուրս կ'ելնէ օր մը ու կը մոլորի աշխար-
 հի անապատին մէջ: Ո՛հ, ինչ շուտ կերպարա-
 նափոխ կ'ըլլայ այն: Տաք խորշակը կը թառա-
 մեցնէ իր աննման գեղեցկութիւն, փուշեր ու
 տատասկներ կ'արիւնեն իր ոտներ, մոլութեանց
 թոյնը կը սպրդի իր կոյս սրտին մէջ և կը թու-
 նաւորէ անոր մաքուր ու սուրբ զգացումները:
 Ո՛ւր է այժմ իր աչաց աստուածային այն փայլ,
 ո՛ւր իր հոգւոյն երկնաթռիչ սլացումներ, ո՛ւր
 այն փափուկ թրթռումներն իր սրտի և ո՛ւր իր
 երգերն հոգեգրաւ: Աշխարհի ապականութեանց
 շունչն անցաւ անոնց վրայէն, և ա՛լ ոչ ևս են:
 Ա՛լ չեն թրթռար իր շրթանց վրայ երգերն ան-
 մեղութեան ու երանութեան: Յանկութեանց
 անյազ որդեր այժմ կը կրծեն իր սիրտը և կրից
 բոցեր կը լափեն իր հոգին: Այժմ իր մթասքօղ
 քնար կծու ողբեր, սուր հառաչներ միայն կ'ար-
 ձակէ: Խե՛ղճ աղջիկ, ամօթահար ու վիրաւոր
 կ'անցնի աշխարհի մէջէն՝ յիշելով իր անցեալ փառ-
 քըն ու երանութիւն:

Բայց ահա՛ գերազանցապէս գեղեցիկ մի ու-
 րիչ կոյս կը մօտենայ իրեն, երկար ատենէ ի վեր
 իրմէն բաժնուած քոյրն է այն: Կը ճանչնայ զայն
 ու կը կարմրի ամօթէն, սակայն անոր քաղցր
 ձայնէն խրախուսուած վեր կը բարձրացնէ իր ա-
 չեր և դառն հեծեծումներով կը փարի անոր: Ո՛վ
 փրկարար հանդիպում, իր քրոջ դէմքէն ցոլացող
 երկնային լոյսով ինքն ալ կը գեղեցկանայ վերըս-

տին, աչերը կը ստանան իրենց նսխկին փայլ,
 հոգին՝ իր թռիչ և սիրտն ալ իր սրբութիւն:
 Ձեռք ձեռքի տուած կ'ուխտեն բնաւ շրաժնուիլ
 իրարմէ: Կ'անցնին աշխարհի վրայէն թեթեւա-
 քայլ, և ուր որ դառնայ իրենց հայեցուած հոն
 ծաղիկներ բողբոջ կ'արձակեն և թռչուններն՝
 դայլայլ, ուր որ կոխեն իրենց ոտքեր հոն երկինք-
 ներ կ'ստեղծուին երջանկաբոյր: Մանուկներ կը
 սիրեն զանոնք, պատանիք ու երիտասարդք կը
 նուազին անոնց աչաց մէկ ցոլքին առջեւ և զգա-
 յուն անձինք կը պաշտեն այդ զոյգ մը հրեշտակ-
 ներն երկնագեղ: Կ'անցնին յուշիկ, հո՛ս ժպիտ
 մը, հո՛ն երգ մը նետելով, հոս յուսոյ նշոյլ մը,
 հո՛ն սիրոյ շող մ'արձակելով, հո՛ս երջանկու-
 թեան ճաճանչ մը, հո՛ն անմահութեան ճառա-
 քայթ մը ցօղելով: Կ'անցնին սիրաժպիտ դիմօք
 սփոփելով վշտացեալը, կանգնելով անկեալը, մը-
 խիթարելով թշուառը եւ սրբելով արտասուքն
 որբին ու զրկեալին: Կ'անցնին ձեռք ձեռքի տը-
 ւած գեղեցկացնելու, ազնուացնելու և բարձ-
 րացնելու համար զաշխարհ:

Գիտէ՞ք ով է այս կոյսն հրաշագեղ.— Բանաս-
 տեղծութիւնն է այն, և Կրօն կը կոչուի իր քոյր:

Բանաստեղծութիւնն, այո՛, մարդուս հետ
 միասին ծնաւ դրախտին մէջ, մաքուր ու սուրբ:
 Ստեղծագործութեան ժամանակ անտեսանելի քը-
 նար մը կը կախէ Աստուած մարդկային հոգւոյն
 մէջ և գեղեցկութեան ոգին կուգայ թրթռացնել
 թեւերն այդ քնարի, և ահա՛ երգի մը հետ դուրս

կը թուչի բանաստեղծութիւնը: Ծաղիկն ու ծառ, արեւն ու աստղ, թռչնիկն ու վտակ, և հովիւք իրենց հօտերովն ու սրինգներով, շինականք իրենց պարզ ու անխռով կեանքով, իրենց սիրտր առաջին անարուեստ տարփանքներով բանաստեղծութեան նախկին Մուսաները կ'ըլլան: Բանաստեղծութիւնը Բնութեան և մարդկային կենաց այս գրաւիչ հրապոյրներով ներշնչուած՝ անմեղ ու անգիտակ մանկան մը նման զարմացման բացազանչումներ կ'արձակէ, սիրուն երգեր՝ որոնց մէջ կը ծրարէ իր անմեղ յոյզեր եւ զգացումներ: Բայց մարդկային սրտի ապականութիւն շուտ կը պղծէ բանաստեղծութեան սրբութիւնը: Եւ մինչ տակաւ կ'անհետին իր տեսութենէն հոգեկան աշխարհի փառահեղ տեսիլներ, մինչ ստորին ու գծուած զգացմանց մէջ խորասոյզ չկրնար առնել այլեւս բարձր թռիչներ, մինչ գործիք մը կ'ըլլայ այն անասնական կիրքերն ու ցանկութիւնները գրգռելու, ահա՛ կրօնը կը կանգնի անոր դէմ, անգամ մըն ալ կը բանայ անոր առջեւ հոգեկան այն փառաշուք աշխարհ ուր ճամարիտ սիրոյ արեգակը կը փայլի շողարձակ, ուր սուրբ ու մաքուր զգացմանց այրիւրներ կը բղխին երկնահոս, ուր անմեղութեան ծաղիկներ կը բուրբեն խնկանոյշ եւ երանութեան ու բերկրանաց երգեր կը հնչեն անդադար: Կարելի՞ է միթէ բանաստեղծութեան անզգայ մնալ այս հրապուրանաց առջեւ: Կը բանայ նա իր արծուի թեւերը ու շատ վեր կը թուչի աշխարհէս, կը խորամխի անտեսանելի մթնոլորտներու մէջ եւ կը մաքրուի իր աշխարհային արատներէն: Յայնժամ, ոհ, ինչ անոյշ երգեր լուսեղէն թե-

ւերով վար կը թռչին՝ նոյեան աղաւնիին նման կանաչ տերեւներ բերելով այդ հոգեզմայլ բնագաւառէն:

4

Այո՛, եզան կամ կովուն կամ գոհնկին տեսողութեան սահմաններէն անդին կան նաև ուրիշ բարձրագոյն իրողութիւններ, բժական գիտութեան աչաց միայն տեսանելի ճշմարտութիւններէն վսեմագոյն ճշմարտութիւններ ալ կան, այս տեսանելի տիեզերաց ետեւ կայ նաև մի անտեսանելի տիեզերք, և բանաստեղծք են այն առանձնաշնորհեալ ոգիներ որոնց թոյլատրուած է տեսնել անտեսանելին: Բարձրագոյն բանականութիւնը այն չէ որ կը շփէ մաթեմատիքական գիծերն ու անկիւններ, որ կը հնարէ ու կը գործածէ մեքենաներ եւ որ կը շահի ու կը հաշուէ ոսկիներ, Բանաստեղծք են այն վսեմ հանճարներ որ կը բարձրանան աշտարակածեւ ամեն իմացականութիւններէ վեր, կը պատռեն երկինքը, կանութիւններէ վեր, կը աստղերով և վար կը խոկը թագադարդուին աստղերով և վար կը խոնարհին միայն իրենց իրենց Բանաստեղծը Բնութար նաեւ մարդկութիւնը: Բանաստեղծը Բնութեան մարգարէն է. կը մտնէ Բնութեան վարագուրապատ տաճարին մէջ, կը տեսնէ ինչ որ այլք գուրապատ տաճարին մէջ, կը տեսնէ ինչ որ այլք չեն կարող տեսնել ու դուրս կ'ելլեն Մովսէսի նման լուսաշող դէմքով, նոր պատգամ մը բերելու համար աշխարհ:

Բանաստեղծութիւնը շաղուած է բնական եւ հոգեկան տիեզերաց հետ: Աստուած ինքն է առաջին մեծ բանաստեղծը որ տիեզերաց այս վը-

սեմ բանաստեղծութիւնը յօրինեց, և բոլոր մեծ բանաստեղծք կը յաճախեն այս վարպետին աշխատանոցը օրինակելու համար այն տաղեր զորք կը գրէ ամեն օր բնութեան և մարդկային հոգւոյն վրայ: Ի՞նչ են, ուրեմն, բոլոր այն երգեր որ կը թրթռան մանուկներու շրթանց վրայ եւ կը դրոշմունի պատանեաց ու կոյսերու սրտերու մէջ: Ի՞նչ են բոլոր այն սրտայոյզ բանաստեղծութիւններ որ կը շաղուին ամեն հասակի անձանց խորհրդոց ու զգացմանց հետ, կը միանան մարդկային էութեան հետ եւ կը բարձրացնեն զայն վեր դէպի կատարելութիւն: Աստուծոյ երգերուն արձագանգներն չե՞ն միթէ: Այո՛, ճշմարիտ բանաստեղծը իր տաղերուն մէջ կը ցոլացնէ աստուածային զգացմանց ու խորհրդոց ճառագայթներ, գրաւելու համար մարդկութիւնը և առաջնորդելու զայն առ Աստուած:

Բանաստեղծութեան աղբիւրները այնքան անթիւ են ու անհամար, որքան նիւթական եւ հոգեկան գոյութիւնք: Երկիր իր գեղեցկութեան, շնորհաց ու վեհափառութեան բիւր ձեւերովն ու գոյներով, իր կանաչազարդ դաշտերն ու լեռներ, իր գետերն ու ովկիաններ, երկինք իր բոլոր աստեղային գունդերովն ու փառօք և մարդկային կեանքը իր ամեն յարաբերութիւններով՝ բանաստեղծութեան անսպառ աղբիւրները կը կազմեն: Սրտի ամեն գաղտնի ու փափուկ զգացումներ, պատանեկան ամեն տեսիլներ ու երազներ, կուսական ամեն յոյսեր ու անուրջներ, ամուսնական կենաց բոլոր փաղցրութիւններ, բարեկամութեան, երկրի ու ընտանեաց բոլոր սիրազօղ կապեր, բոլոր երկիրներն ու յիշատակներ. ահա՛ ասոնք են

այն բիւր անտեսանելի ծորակները, որոնցմէ կը հոսի նոյն ինքն Բանաստեղծութիւնը:

Եւ տակաւին կան ումանք որ կը պնդեն թէ բանաստեղծութիւնը մարդկութեան տղայ հասակին մէկ խաղալիքն է, թէ տակաւ տեղի կուտայ այն գիտութեան և յառաջդիմութեան առջեւ: Տխմա՛ր անձինք: Կարելի՞ է միթէ ցամքեցնել գետակ մը մինչ յորդակոս աղբիւրներ կը թափեն միշտ իրենց ջուրերը անոր մէջ: Կարելի՞ է միթէ որ մեռնի բանաստեղծութեան ոգին, ցորչափ բաբախէ մարդկութեան մէջ սիրտ մը զգայուն և ցորչափ մարդկային հոգին ձգտի դէպի գեղեցիկն եւ ի կատարելութիւն: Բանաստեղծութեան ոգին անմահ է ու անկորնչելի: Որպէսզի անհետանայ այն հարկ է որ նախ վերցըուի աշխարհէս շնորհաց ամեն ձեւ ու գեղեցկութեան ամեն գոյն, հարկ է որ լռեն երաժշտութեան ամեն մեղեդիներ, թռչնոց դայլայլներ եւ վտակաց կարկաչ, հարկ է որ թարչամին երկրի բոլոր երփնագեղ ծաղիկներ եւ կանաչագեղ ծառեր: Որպէսզի դադրի բանաստեղծութեան քնարը թրթռալէ, հարկ է որ նախ խաւարի արեւը երկնից մէջ՝ ու չքանայ բոլոր իր փառքն ու մեծավայելչութիւն, հարկ է որ Արշալոյսը ծածկէ իր բոսորագեղ դէմք սեւ ամպերու ետեւ եւ սպասուէ վերջալոյսն ալ իր գունագեղ քօղ. աստեղը փակեն իրենց լուսափայլ աչեր եւ լուսինը, մեղամաղձիկ սգակիր, թափառի մոռյլ երկինքի մը վրայ և հիւսէ սեւ ճառագայթներով վարամը զոր մը ծածկելու համար տիեզերաց փառքն ու զոյր մը ծածկելու համար տիեզերաց փառքն ու զեղեցկութիւն, հարկ է որ Բնութիւնը զրկուի իր ամեն հրապոյրներէն, անսպաս մ'ըլլայ ամա-

գալին՝ օրհնութիւններ ու աղէտներ սփռելով իր ընթացից մէջ: Երջանկութեան ճաճանչներ ցօղեց բազմաթիւ ընտանեկան վառարաններու շուրջը, իսկ շանթահար կործանեց շատ ընտանիքներ, թշուա՛ռ ու վշտաբեկ: Շատ բարեկամներ միացուց, իսկ բաժնեց ուրիշներ յաւերժաբար: Ալևոյթի ձիւներ սփռեց բազմաթիւ ճակատներու վերեւ ու մահուան ցուրտ մատներուն տակ՝ սառեցուց շատ սիրաջերմ սրտեր: Սփռեց լիարսուն ժպիտ և՛ արտասուք, վիշտ ու խնձիղ, սէր և տեղութիւն, կեանք և մահ: Եւ երջանկութեան բուրաստաններու ու արտասուաց ձորերու վրայէն անցաւ իր յաւիտենական հանդըստավայրը:

Բարեա՛ւ երթաս, ո՛վ ուղեւորդ յաւիտենական, բարեաւ երթաս: Տար աշխարհի տեղեկագիրն մատուցանել տիեզերաց ամենակալ Արարչին: Ահ, արդեօք որպիսի՞ անջինջ հետքեր գծեցի քու վրայ, ի՞նչ խորհուրդներ, զգացումներ ու գործեր յանձնեցի քեզ իբր աւանդ: Ժամանակի երկաթեայ ձեռներ ա՛լ չեն կրնար աւրել զայն, յաւիտենականութիւնն իսկ անդօր է բոլորովին միակ բիծ մ՛իսկ հետաջինջ ընել: Այս ահաւոր խորհուրդին առջեւ կը հակեմ գլուխս դողահար . . . :

Ո՛րչափ դառն է բաժնուիլ քեզմէ, ո՛վ ամենամտերիմ բարեկամ: Մեր վշտաց դառնութիւնը քու առջեւ թափեցինք՝ ու դո՛ւ սփոփումն տուիր մեր սրտերու. մեր գաղտնի հառաչները ու երջանկութեան աւաչները՝ միայն դու լսեցիր. դո՛ւ սրբեցիր մեր արտասուքը, մեր էութեան ամենաթանկագին մի մասը քեզ յանձնեցինք .

քեզ յանձնեցինք մեր ամենածածուկ խորհուրդներն ու զգացումներ, քեզ՝ մեր մրմունջներն սիրոյ, քեզ՝ մեր հոգւոյն ամենաթագուն իղձերը: Եւ ահա՛ առնելով զանոնք կը մեկնիս դու, աւա՛ղ, կը բաժնուիս առ յաւերժ մեկամաղձիկ յիշատակներ միայն թողլով մեզ բաժին: Տա՛ր զանոնք, տար թաղել յաւիտենականութեան անչափելի ովկիանին խորութեանց մէջ:

Սակայն ահա նոր Տարին պերճաշուք դշխոյի մը նման բազմած ժամանակի ոսկեփայլ կառքին վրայ կը բարձրանայ արեւելեան հորիզոնէն: Յուսոյ վարդեր, սիրոյ շողեր կը ցանէ ան համասփիւռ: Երջանկութեան ճաճանչներ կը ցոլանան անոր սիրածպիտ դէմքէն ու մոգական օրհնութեանց պսակ մ՛ունի ձեռքը: Բարի եկար, ո՛վ նոր Տարի, հիւրդ երկնառաք: Փառքով շողուն է դէմքդ, ամբիժ եւ անարատ ես դու: Ոսկեղէն բանալիով կը բանաս դռներն ապագայի փառաշուք տաճարին և ներս կը հրաւիրես մարդկութիւնը: Երկիւղով, սակայն, կը կոխեմ սեւ մոցդ վրայ: Վասնզի այդ ժպիտներու ներքեւ արդեօք ինչ կնճիռներ ծածկուած կան, այդ երջանկութեան վարդերու տակ վշտաց ինչ թունալից օձեր կը սողոսկին, սիրոյ այդ շողերու ներքեւ որպիսի խաւար մը արդեօք կը տիրէ՞ ինչ փոթորիկներ, տառապանաց ինչ մութ գիշերներ, աղի արտասուաց ինչ դետեր, մահաբոյր ինչ խորշակներ կը սպասեն ինձ: Ահ, գաղտնիք . . . : Ու երկիւղով կը դնեմ ոտներս գաղտնածածուկ ապագայի սեմերէն ներս:

Տիեզերք ողջոյն կը դոյայ ներկայութենէդ, ամենիշխանդ ժամանակ: Լուութեանդ գահէն

կը հրամայես դո՛ւ, և ահա կը սարսի երկիր, կը փոնարհին վեհապանձ լեռներ, կ'անհետին ազգեր ու ժողովուրդներ, կը ցամփին ծովեր, եւ աստեղք իսկ կը դժգունին երկնից ընդարձակութեանց մէջ: Ո՞վ կայ քեզ հաւասար, ով միահեծան ինքնակալը բնութեան, դո՛ւ իշխան կեանաց և մահու: Անտեսանելի ափերուդ մէջ կը քունես ողջոյն տիեզերքը ու բիւր փոխակերպութեանց կ'ենթարկես զայն: Մինչ կը յառիմ տիեզերաց հսկայ դրութեան, երևոյթներու ու դէպքերու անհուն թափոր մը կը ներկայանայ առջեւս, թափոր անվերջ անվախճան որ դիւթական ազդեցութեամբդ յառաջ կ'ընթանայ սրարշաւ: Անշուշտ խորին նպատակ մը սահմանած է Աստուած, դէպ ուր կը յառաջանայ տիեզերք, ուր պիտի յանգին այս յարաշարժ երևոյթներն ու փոփոխութիւններ, և դու, հաւատարիմ ծառայ Արարչին, դէպ այդ վսեմ նպատակ կը մղես բնութիւնը: Ու ողջոյն տիեզերք անտես մատներուդ տակ վսեմ համանուագ մը կ'երգէ, որուն յանգերգն է. «Յառաջդիմութիւն»: Աստեղք զայն կ'երգեն երկնից շողափայլ դաշտերուն մէջ և ովկիանու կոհակներ արձագանգ կուտան. «Յառա՛ջ, յառա՛ջ»: Տարւոյ եղանակներ զայն կ'երգեն և դու, ո՞վ ժամանակ, զայն կը հռչակես դարէ դար, աշխարհէ աշխարհ:

Դո՛ւ ևս արձագանգ տուր տիեզերական այս ձայնին, ո՞վ մարդ: Այն որ մատնանիչ ըրած է բնութեան վսեմ նպատակ մը և տուած է անոր մղում դէպ հոն ընթանալու, քեզ համար ևս սահմանած է վսեմագոյն նպատակակէտ մը, քեզ ևս տուած է շարժում մը: Պատմութիւնն ու

քաղաքակրթութիւն այս ճշմարտութիւնը կը քարոզեն մեծաձայն: Օն յառա՛ջ, ուրեմն, յառա՛ջ անդադար: Այս նոր Տարւոյ սրաթռիչ թեւերով, ոսկի վայրկեաններու սանդուղէն յառա՛ջ, վե՛ր անդադար: Ժամանակի բոլոր արագութեամբ, քաղաքակրթութեան բոլոր ուժգնութեամբ, օն յառա՛ջ դէպ կատարելութիւն:

1894



Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ն Ե Ր
Դ Պ Ր Ո Ց Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք Է Ս
 Ա.

Առանձին եմ այգիին մէջ, թթենիի մը գովածիգ ստուերին ներքեւ ընկողմանած կը դիտեմ բնութիւնը: Ո՛հ, ի՛նչ անդորրութիւն և ինչպիսի խորին լռութիւն: Արեւ կը փայլի երկնից մէջ, խաղա՛ղ ու պայծառ: Ի՛ւր ճառագայթներ վրձիններու նման կը շարժին բնութեան անհուն կտաւին վրայ, ու երանգաւէտ ճոխ նկարի մը կը փոխուի այն: Զիւնեղէն ամպեր՝ երկնից դաշտերուն մէջ բողբոջած հսկայ շուշաններու նման կը ծածանին տարուբեր: Թըռչունիկ մը կուգայ նստիլ ծառին վրայ, երգ մը, աւաջ մը կ'արձակէ ու կը թռչի վերստին: Անշուշտ իր ուրախ սրտին յոյգերն էր ծրարած

այդ երգին մէջ: Մեղմիկ հովեր կուգան շար-
 փել ծառին տերեւները, ծաղկին թերթիկները և
 համբոյր մը, սիրոյ գաղտնի խօսք մը կը ծրա-
 րեն անոնց մէջ ու կ'անցնին: Բնութեան հետ
 առանձին ըլլալ, ի՛նչ հեշտութիւն: Անոյ թըմ-
 քիր մը կը ծառալի մարմնոյս մէջ. ոսկեդիմակ
 անուրջներ չքնաղ յաւերժահարսերու նման կը
 բոլորեն զիս: Արտաքին առարկայք, ծառն ու
 ծաղիկ, խոտիկն ու ամպ, ներկայ թէև մարմ-
 նեղէն աչացս, անզգալարար կ'անհետանան տա-
 կաւ տեսութենէս: Երազոց աշխարհին մէջ եմ:
 Դիւթակա՛ն աշխարհ, ուր հոգին ազատ թռիչ-
 ներ կ'առնէ, ուր երևակայութեան հրեշտակը Ե-
 ղիւսեաններ կ'ստեղծէ: Արթուն կ'երազեմ . . . :

Բ.

Միջոց ու ժամանակ ի՞նչ նշանակութիւն ու-
 նին ազատութեւ հոգւոյն համար: Անցեալին վա-
 րագոյրը կը վերցուի ու պատանեկան կեանքս՝
 նորածագ արչալոյսի մը տարտամ նշոյլներով
 զարդարուն թովչական աշխարհի մը նման կը
 կանգնի դէմս ու կը ժպտի ինձ: Կը թափառիմ
 այդ անցեալ էութեանս, ԵՍիս աշխարհին մէջ:
 Գուրդուրանօք կը հաւաքեմ յիշատակաց թափ-
 թըփած ծաղիկներ: Խորին մեղամաղձոտութեամբ
 կը դիտեմ սիրոյ թոշնած թարչամած վարդերը՝
 վարդեր՝ որք կարմիր էին յոյսէն աւելի և խունկէ
 աւելի հոտաւէտ կը բուրէին ժամանակաւ սրտիս
 մէջ ու անոյշ հեշտութիւն մը կը սփռէին կե-
 նացս այն ոսկեղնիկ ժամերուն վրայ. վարդեր՝
 ցորս ժամանակ ժամանակ գեղանի կոյսեր ցանած

էին սրտիս մէջ, որք ակնարկով մը փթթեցան,
 փայտով մը ծաղկեցան: Ժամանակի սուր ման-
 գաղը կարեց զանոնք, թաղուեցան տարիներու
 գերեզմանաց մէջ, սակայն իրենց բոյրը դեռ կը
 մնայ սրտիս ծալքերուն մէջ պահուած: Ար-
 ցունք մը կը թափեմ պատանեկան սէրերու այդ
 տարաժամ գերեզմաններու վրայ ու կ'անցնիմ:

Եւ ահա՛ իմ առջեւ կանգնած կը տեսնեմ
 սիրելի դպրոցս, ուսմանս դրախտավայրը: Կեան-
 քիս տեսարանաց մէջ կը բարձրանայ այն իրրեւ
 լուսեղէն տաճար մը՝ որմէ կը ճառագայթին եր-
 ջանկութեան ու անմեղ հաճոյից նշոյլներ լուսա-
 ւորելու ապագայի մշուշապատ հորիզոնը: Ներս
 կը վազեմ դռնէն, սանդուխէն վեր կ'ելնեմ շըն-
 շասպառ. սրահին մէջ եմ. կը փարիմ գրասե-
 ղանիս փղձկած սրտով. հեշտանոյշ արտասուք-
 ներով կ'օծեմ դայն: Ա՛լ այդ գրասեղանը չոր
 տախտակ մը, անզգայ առարկայ մը չէ ինձ հա-
 մար: Ոգի մըն է թրթռուն, բոյն մը քաղցր յի-
 շատակաց, հաղարումէկ սխրալի խորհրդոց աշ-
 խարհ մըն է ծփուն: Իր անբարբառ լուութեանը
 մէջ ձայն մ'ունի յուզիչ: Ու կը մերկանամ սիր-
 տըս այդ վաղեմի մտերմիս առջեւ, զգացում-
 ներս ազատ կը յորդեն: «Սիրելի՛ գրասեղանս,»
 կը հեկեկամ, «անբաժան ընկե՛րդ իմ տքնու-
 թեանց, քանի՛ տարիներ քու վրադ եմ ծռած.
 դո՛ւ ծծեցիր ճակտիս քրտինքը, քեզի յանձնեցի
 սրտիս բաբախումները, գաղանի խորհուրդներս
 միայն դո՛ւ լսեցիր: Քու վրադ ծռած մտախոհ՝
 Յակոբի նման կը տեսնէի սանդուխ մը որ կ'եր-
 կարէր ապագայի յուսաւէտ երկնից մէջ: Ի՛նչ
 երջանկալից օրեր անցուցի քեզ հետ. անմոռա-

սիրով ու անցնել իմ սրտի պապակը:» Այսպիսի խանդավառ զգացմանց արտազեղումներ իրարու կը յաջորդեն: Երջանկութեան արտասուլիսառն հեկեկումներու մէջ կրկին և կրկին իրարու կը փաթթուինք, զիրար կը համբուրենք, և այդ սիրաթաց համբոյրներու տակ մեր ցամքած ու չորցած սրտեր կը վերակենդանանան, կ'ոգեւորեն:

Երբ առաջին տեսութեան տպաւորութիւնք քիչ մը կը մեղմանայ, կ'սկսին այլևս հին օրերու կատակներն ու գուարճախօսութիւններ: Անցեալը կը նորոգուի մեր յիշողութեանց մէջ. կը խօսինք ու կը խօսինք, իրարու բերնէ կը խլենք խօսքերը, բայց անհատնում անսպառ են մեր նիւթեր:

Դուրս կ'ելենք սրահէն: Եւ ահա՛ ամեն ծառ, ամեն թուփ տերեւները իրարու զարնելով մեզ կ'ողջունէ խնդագին ու կը հրաւիրէ դարձեալ իր զով ստուերին տակ: Զմայլմամբ կը դիտենք այս տեսարանները. «Հոս, սա՛ ծառերուն տակ կուգայինք յաճախ նստիլ ու զուարճանալ», կ'ըսենք իրարու, «սա՛ աղբիւրին պայծառ ջուրերուն եզերքը քանի՛ քանի՛ անգամներ խնճոյք ըրինք և ի՛նչ զուարճալի օրեր անցուցինք: Սա՛ բլրակին կուշար ինչպէս կը կայտառէինք, կ'արշաւէինք ու կը գլտորուէինք, սա՛ այգին կուգայինք երբեմն խաղող ու տելու...» Եւ այդ առարկաները մտերիմ բարեկամներ կը դառնան ու իրենց գաղտնիքները դուրս կը թափեն մեր առջեւ: Մէկ բլուրէն միւս բլուրը, մէկ ձորէն միւս ձորը կը վազենք, ամենն ալ կը կենդանանան, կը ցնծան և մեր սրտերու բարախմանց արձագանգ կուտան: Վտակը, ծորձորը, քարն ու խիճ, ա-

մենն ալ իրենց հաղարումէկ սխրալի յիշատակները կը բանան մեր առջեւ ու կը թաղուինք անցեալին հեշտալից խորհուրդներուն մէջ: Ալ աշխարհի մէջ չենք: Խնդութեան արցունքներ առատ առատ վար կը հոսին մեր աչքերէն ու կը խառնուին ցօղին հետ որ արցունքն է քարին ու թուփին: Այս քաղցր յափշտակութեամբ մեր հոգիներ բոլորովին գինովցած՝ պահ մը կը մոռնանք զիրար և լուռ անշուկ կը կենանք արձանացած...: Յետոյ դարձեալ ժպիտ, ծիծաղ ու երգ կը թրթռան մեր շրթանց վրայ: Կ'երգենք մեր դպրոցական անոյշ երգերը որ ժամանակի ազդեցութեամբ նուիրական քաղցրութիւն մըն են ստացած: Դպրոցական մականուններով զիւրար կը կանչենք ու կը խնդանք հրճուալից: Մեր արշաւումներէն յոգնած՝ կը նստինք վտակի մը եզերքը: Բայց տարիներ առաջ այս վտակին քոտերը: Բայց տարիներ առաջ այս վտակին քոտերը: Մենք վը նստող դպրոցականները չենք հիմա: Մենք մին բժիշկ, միւսն ուսուցիչ, մէկ ուրիշ քարոմին բժիշկ, միւսն ուսուցիչ, մէկ ուրիշ քարոզակներու վրայ ծռող ուսանողները հիմա ընկերութեան մէջ տարբեր դիրք կը գրաւեն, ընկերութեան մէջ տարբեր դիրք կը գրաւեն, տարբեր աստիճան ու պաշտօններ ունին: Ոմանք ամուսնութեան վարդալից սեմերէն ներս մտած՝ զաւակներու հայր ալ եղած են: Սակայն իրաւորու համար նոյն ենք միշտ — ընկեր ու բարեկամ: Կը պատմենք դպրոցի սեմերէն դուրս մեր ունեցած փորձառութիւններն ու դժուարութիւններ, յաջողութիւններն և յուսախաբութիւններ: Այսպէս կը սահի ժամանակը ոսկեղէն ժամերու վրայէն:

Բայց յ յանկարծ ձայն մը կը լսեմ. պղտիկ

քոյրս է որ եկած զիս կերակուրի կը կանչէ : կը սթափիմ . կ'անհետանայ երազներու աշխարհը և ինքզինքս դարձեալ կը գտնեմ թթենիին տակը առանձին : Արևը իր ոսկի ճառագայթները ամփոփելով հրաժեշտ կուտայ աշխարհի . ես ալ յիշատակաց այս ճառագայթները ժողովելով կը ծրարեմ դարձեալ հոգւոյս խորերուն մէջ ու հըրաժեշտ կուտամ երազներուս աշխարհին : Ըստուերներ կը տարածուին երկրի վրայ , հոգերու ստուերներ ալ կ'սկսին դարձեալ պատել իմ հոգիս :

Դ .

Ա'իս , ընկերներ , ընկերներ , ո՞ւր էք , ո՞ւր , անգութ ժամանակը աշխարհի ո՞ր ծայրերը ցըրուեց ձեզ : Երբ կարօտակէզ հոգիս ձեզ փնտռէ , միթէ երազներու աշխարհէ՞ն միայն իրեն պատասխան պիտի տաք , սիրտս երազներով միայն իր կարօտը պիտի առնէ . . . : Ո՞ւր էր թէ ձեռնէ գէթ մին կարենայի տեսնել . սրտիս բոլոր բոցերովը պիտի լափէի դայն :

Ո՞վ ժլատ աշխարհ , ինչո՞ւ երբ երջանկութեան մը համը դեռ նոր առնել կ'սկսինք , իսկոյն կը յափշտակես դայն : Անգո՛ւթ , քու փուշերդ , քու առթած հոգերդ ու ցաւեր քի՞չ են որ երջանկութեան յիշատակներով ալ մեզ կը չարչարես :

Մարդ որչափ յառաջանայ կենաց ասպարէզին մէջ այնչափ աւելի կ'ապրի իր անցեալովը : Ի՞նչ քաղցր է , ուրեմն , թողուլ մեր ետեւ կեան-

քի բուրաստաններ , ուր սիրոյ և բարեկամութեան վճիտ աղբիւրներ կը հոսին , ուր բարի գործերու և խօսքերու խնկարոյր ծաղիկներ կը բողբոջին : Ո՞րչափ մխիթարիչ է այսպիսի կեանքերու հեռակայ տեսիլը , և մարդ որպիսի՞ հեշտութիւն , ի՞նչ սիրտում կ'ընդունի անոնցմէ : Բարի անցեալ մը՝ ներկային համեմն է :

Երբ ներկային հոգերը պաշարեն զիս , երբ սիրտըս հրաբուխի մը նման մխայ ու ծխայ , երբ աշխարհի ապականութիւնները , աղտեղի խորհուրդներն ու բաղձանքներ փրփրադէզ ովկիանոսներու նման պաշարեն զիս , երբ Ապերախտութիւնը ծակոտէ իմ սիրտս , կեղծաւորութիւնը իր դիմակին տակէն ժպտի ինձ ու նախանձը սրէ իր ակունները , երբ վատ չարամիտներ անտեղի զըրպարտութիւններով ուզեն արատաւորել պատիւս , երբ չգտնեմ անկեղծ սիրտ մը ուր թափեմ աչքիս արցունքը և հոգւոյս դառնութիւնները , երբ բոլոր աշխարհ ու մարդիկ ինձ նկատմամբ անտարբեր , ցուրտ ու խաւար ըլլան . ո՞չ , յայնժամ կը քաշուիմ անկիւն մը և կը խորհիմ անցեալին վրայ : Եւ ահա՛ անցեալը կը յառնէ իր գերեզմանէն . Մանկութիւնս և Դպրոցական կեանքս իրենց բոլոր գեղածիծաղ յիշատակներովը կը շրջապատեն զիս : կը թափեմ սրտիս բոլոր մաղձը իմ նախկին անկեղծ բարեկամացս առջեւ , և անոնց անոյշ ժպիտներուն շողերով կը փարատի հոգւոյս մառախուղը : կը մոռնամ ներկային բոլոր գարշութիւնները , աղտեղութիւններն ու մթութիւնը և արգահատական ակնարկներ միայն կ'արձակեմ նախանձի ճահիճներու

մէջ սողացող և զրպարտութեան մուր քսել ուզող այն փոքրոգի անձանց վրայ: Մանկութեանս առաւօտեան զով զեփիւռները կը գգուեն իմ արեւակէզ ճակատս, կը շնչեմ անոր մաքուր ու զով օդը: Դարձեալ կը պարզուին իմ աչացս առջեւ մանկական օրերու երկնային տեսիլներն ու փառքը՝ զոր աշխարհի սև վարագոյրը քօղարկեց կը ճգնի միշտ: Կը տեսնեմ դպրոցի դասընկերներս և ուսուցիչներս, կը խօսիմ, կը ժպտիմ անոնց: Կը մանկանամ հոգիով ու սրտով: Աշխարհային բաղձանքներու և խորհուրդներու այն կոշտ կեղեւը որ պատած էր հոգիս կը փշրի՝ կ'անհետի և դարձեալ հոգիս ազատ ու համարձակ թռիչներ կ'առնէ սուրբ և մաքուր զգացմանց մթնոլորտի մը մէջ:

Յայնժամ մեկանոյշ արցունքներ առատ առատ վար կը հոսին այտերէս. փղձկեալ սրտի մը փըրփուրներն են անոնք, սառ հոգւոյս հալումը՝ այս երկնային ազդեցութեանց տակ: Նոր ոյժ, նոր կեանք, նոր կենդանութիւն մը կ'ստանամ առանձնութեան այս հեշտալի ժամերէն և կը պատրաստուիմ նոր եռանդով մղել կենաց բուռն պայքարը:

1896.



ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Գիշերէ. լուսինը հանդարտ հանդարտ կը բարձրանայ երկնից աստեղացարդ կամարին վըրայ և ամպի բամբակ ծուէններ կը խայտան իր ադամանդէ շողերուն բոլորտիքը: Ծովը կը նիրհէ անուշիկ. փոքրիկ ալեակներ միայն քաղցր երազներու նման կը թռչտին երբեմն ասդին անդին: Ծիրանեփայլ վէտ վէտ ժապաւէններ կը փողփողին ամեն կողմ, և լուսնակին մետաքս վարսեր կը ծփծփան իր բարախուն լանջացը վըրայ ցանուցիւր: Գուրգուրանքի ու տարփանքի ի՛նչ ժամեր: Մարգարտատիպ բիւր ալեակներ ի՛նչ նազանքով կը խլեն իրարմէ գեղեցկութեան դիցուհւոյն պատկերը լուսասփիւռ ու կ'որորեն զրկերնուն մէջ դողդոջուն: Ինչպէս կ'ուռի ծովուն սիրտը սիրայոյզ, եւ իր հեւքերը կուգան մարիլ խիճերուն վրայ՝ ողորբիչ մրմունջներ արձակելով լուսնին: Ետեւս քիչ մը հեռուն սըգատեսիլ նոճիներ կը բարձրանան գերեզմանոցէն: Մեր նախահարց ուրուականները ըլլալ կը թուին անոնք, որ մահուան թմրութիւնը թօթված՝ գիշերային այս հմայիչ տեսիլքը կը վայելեն երազուն: Աւելի հեռուն լերանց ծիւնապըսակ կատարներ կը շողշողան աստեղային գոհարներով թագազարդ:

Ամեն բան լուռ է. խիճերուն վրայ ալիքներուն հանած մեղմաձայն ճղփիւններ ու փափկա-

Թեև զեփրուսին հեղաշունչ Թրթուռները միայն արծառաձևի կուտան սրտիս անոյշ բարախմանց:

Լուսնական գիշերի մը այս խորհրդաւոր ԼԲ-ութիւնն ու դիւթական տեսիլք ինչե՛ր չեն ըսեր սրտին: Սիրազեղ յափշտակութեան մը ազդեցութեանը տակ կուրծքս կ'ելնէ ու կ'իջնէ...: Շատ ու շատ նեղ կը գտնէ հոգիս իր մարմնեղէն վանդակը. կ'ուզէ պատուել զայն ու շողուիլ համագոյից այս սխրալի ամբողջին հետ: Կ'ուզէ բամբակ ծուէններու հետ խայտալ կապուտազարդ կամարին վերեւ, ու լուսնի արծաթաղիկ նշոյլներուն հետ ծփծփալ ջրերու բիւրեղ մակերեսին վրայ. կ'ուզէ հեւալ ծովուն հետ, գլորիլ ալեաց մէջ ու ճխիւալ խիճերուն վրայ. կ'ուզէ զեփրուսին հետ գուրգուրալ լուսնակին փախըստեայ պատկերացը վրայ, ու հեշտութեան անհուն շնչով մը մարիլ նոճեաց խորհրդաւոր հովանիներուն մէջ, կ'ուզէ միանալ բնութեան համապարփակ հոգիին հետ:

Վեր կը բարձրացնեմ աչքերս. ամպերէն վեր, լուսնէն ալ վեր: Գիշերային բիւր ջահերով լուսազարդուած կը շողշողայ երկնից կապոյտ քմբեթը: Վեր կը սլանայ հոգիս աստեղային սանդուխներէն վեր, միջոցի հրաշափառ սրահին մէջ: Բիւր մոլորակներ, արեւներ ու դրութիւններ կը ճաճանջեն ամէն կողմ: Ի՛նչ ընդարձակութիւն. ծայր չկայ, սահման չկայ: Ամեն վախճան սկիզբ մըն է, և ամեն սահման ալ՝ մուտք մը նոր աշխարհաց ու նոր դրութեանց: Վեր ու վար, բարձրութիւն ու խորութիւն, արեւելք ու արեւմուտք կ'անհետին հոս: Անչափելի անեղ-

րութիւն ամենուրէք, անսահմանութիւն միայն...: Երեւակայութեան թռիչներ դադար մը, կայանք մը կը փնտռեն յուսահատ, սակայն նոր նոր արեւներ կը նշուլին միշտ, նոր դրութիւններ կը յայտնուին ու նոր անհունութիւններ կը պարզուին իր առջեւ: Թուանշաններ նշանակութիւն չունին բնաւ այս անըմբռնելի հեռաւորութեանց համար, լուսոյ սրաթեւ թռիչներ չափ մը չեն կրնար գտնել անոնց, եւ տակաւին սահման մը չերևիր. ի՞նչ կ'ըսեմ. տիեզերաց փառաշուք տաճարին սեմոցը վրայ ենք տակաւին: Աւելի վեր, աւելի անդին ի՛նչ կայ... անթիւ աշխարհներ ու դրութիւններ. անհունութիւնը կայ, անըմբռնելին ու անծանօթը:

Եւ կը շարժին ու կը թաւալին այս հսկայ գունդեր: Թափո՛ր անվերջ անվախճան, կը դառնան ու կը դառնան անծանօթ կեդրոններու բոլորտիքը: Կը սուրան բիւր բաղադրեալ շրջաններու մէջ: Ի՛նչ կանոնաւորութիւն, սակայն, և ի՛նչ կատարելութիւն. ոչ մէկ շեղում կամ սխալ քայլ: Աշխարհ չէ տեսած երբեք զօրանալէս մը այնքան փառալից սրբան այն որ կը հատարուի երկնից լուսազարդ դաշտերուն վրայ: Ո՞վ կրնայ չափել տեւողութիւնը մանուածապատ այս բիւր շրջաններուն: Մարդկային մտաց առջեւ այնքան մեծ ու անըմբռնելի երեւցող երկրաբանական դարաշրջաններ վայրկեաններ իսկ չեն այս շարժումներուն տեւողութեանը հետ բաղդադամբ: Կը թռչին ու կը թռչին աստղերու. կը փշրին հին աշխարհներ ու նորեր կը կազմուին, կը մթաբանին բիւր արեւներ ու բիրամուրներ կը բոցափայլին, բայց չեն հասնիր բնաւ

իրենց շրջաններուն վախճանին, այլ կը յառաջանան միշտ միջոցի ծայրածաւալ տարածութեանը մէջ չեմ գիտեր դէպի ո՞ր անձանօթ կեդրոն : Անըմբռնելի՛ իրականութիւն, անվախճա՛ն յառաջխաղացում :

Այս դրութեանց շատերուն մէջ թերևս կեանքը կը զեռայ ու կը վխտայ, բազմատեսակ եւ բազմածնունդ կեանքը : Անջրպետի անսահմանութենէն կեանքի մրմունջը կը բարձրանայ թերեւս, այս փոքրիկ երկրաշնորհ մէջը եղածէն բոլորովին տարբեր տեսակ Ֆիզիքական կեանքերու : Մարդկային սկար բանականութիւնը սպառիլ միայն գիտէ տիեզերաց այս ճնշող իրականութիւններուն առջեւ :

Այս ամեն աշխարհաց ու դրութեանց վրայ Դո՛ւ կը տիրապետես ու կ'իշխես, ո՛վ էակ անճառելի, Դու իմաստասէրին Համապատճառը, դիցապաշտին Արամազդը, հրէին Նհովան, և քրիստոնէին Աստուածն ու Հայր : Դո՛ւ կ'ստեղծես, կը շտրժես ու կը փոխակերպես այս անհամար հրեղէն գունդերը, Դու կ'ուղղես իւրաքանչիւրն ճամբան միջոցի անհետ ովկիանոսին մէջ, Դու ամենուրեք մշտագոյ Զօրութիւն, Դու ներկայութիւն անպարագիծ . ամեն բանի մէջ կը յայտնուիս, ամեն աշխարհէ ձայն կուտաս և կը շողշողաս ամեն արեւէ . փոքրին մէջ անհասելի, մեծին մէջ պատկառելի, զօրութեամբդ անչափելի, իմաստութեամբդ անըմբռնելի, ո՛վ Մեծդ Արարիչ :

Ա՛հ, ի՞նչ է մարդը, այս փանաքի էակը, Անհունին հանդէպ : Ի՛նչ խեղճ արարած մըն եմ

ես : Փառաց անհունութիւնը անձայր ովկիանոսի մը նման զիս կը շրջապատէ ամեն կողմէ, ու ես կապուած այս աշխարհի մէջ՝ մարմնեղէն վատ կիրքերով ու ցանկութիւններով կը տապկուիմ : Ա՛հ, անասնական գարշելի բնաւորութիւն, ցանկութեանց ու կրից ստորին գրգռումներ, աշխարհային չնչին հոգեր ու մտատանջութիւններ, մինչեւ ե՞րբ, ա՛հ, մինչիւ ե՞րբ պիտի ծածկէք աչքերէս այս երկնային տեսիլքները : Կրակէ հանդերձի մը նման նեաւել կ'ուզեմ վրայէս այս իմ բնաւորութիւնս ապականեալ, ջախջախել կ'ուզեմ անասնական կենաց այս մութ ու նեղ բանտը, ու տիեզերաց վեհ Արարչին առջեւ ծնրագըրել ու երկրպագել կ'ուզեմ յաւիտեան :

1896

ԳՐԾԶՍ

Թաց աչքերով կը բռնեմ գրիչս ձեռքերուս մէջ . գրքոյկիս վերջին նիւթն է : Յուզման արցունքի հետ խառնուած մեկնով կը փորձեմ գըրել, գրիչս չի շարժիր սակայն : Ո՛վ իմ սրտակից գրիչ, թարգմա՛նդ իմ հոգւոյս, դո՛ւ, որուն ծայրէն շիթ շիթ կաթեցան իմ այնքան տաք զգացումներս և իմ պատանեկան կրակոտ տոյգեր, դո՛ւ որ անշունչ թուղթերու վրայ պատկերացիր իմ այնքան փայլուն տեսիլներս, երբ կերացուցիր իմ այնքան փայլուն տեսիլներս, երբ կը փորձեմ դէպի քեզ ունեցած սիրոյս ու պաշ-

տումիս դրոշմովը կնքել քու ծնունդդ եղող իմ այս գրքոյիս հագեհատոր, ո՛հ, ինչո՞ւ կը դողդըղաս մատներուս մէջ: Կ'զգա՞ս արգեօք թէ անկարող ես բացատրել սիրոյս ու երախտեացս անհունութիւնը:

Ո՛վ դուք ամենդ որ գրիչ ի ձեռին չէք ծըռած չոր գրասեղաններու վրայ, որ յափշտակուած մտքով չէք բռնած ձեր ձեռքին մէջ ձեր իսկ գրչին ծնունդդ եղող թղթեայ կենդանի շերտեր, դուք ամէնդ որ չէք անցուցած անքուն գիշերներ ձեր գրչի երկասիրութիւնը տեսնելու երազներով տանջուած, ո՛հ, մի՛ կարդաք այս տողեր, անկարող էք հասկնալ զանոնք: Ձեր պաղ քրքիչներով և անկարեկիր սրտով, կ'աղաչեմ, մի՛ սառեցնէք իմ այս ամենաջերմ զգացումներս:

Մինչ քեզ մատներուս մէջ սեղմած՝ արցունքոտ աչերով քեզ կը յառիմ, ո՛վ իմ սիրուն գրիչս, մէկիկ մէկիկ իմ առջև կը ներկայանան բոլոր այն օրերն ու ժամեր երբ քեզ հետ խուցի մը մէջ առանձնացած անխառն երջանկութեան ովկիաններու մէջ կը թաղուէի, ի՛նչ անբացատրելի ժամեր էին երկնային: Եւ անտես թեւերուդ վրայ առած զիս կը տանէիր անձանօթ աշխարհներ. ձեռքէս բռնած կ'առաջնորդէիր գեղեցկութեան տաճարներու մէջ, կը յօրինէիր առնոյ ձեղեղիներ և սրտայոյզ ձայնիդ կ'ունկնդըրէի ապշած բոլորովին: Երբ կը յիշեմ քեզ հետ անցուցած երջանկաւէտ այդ վայրկեաններ, հրախտագիտութեան յորդառատ արտասուք վա՛ր կը հոսին աչերէս: Կ'զգամ թէ սրտիս հետ ես շաղուած, կ'զգամ թէ կեանքիս կէսն հս դու և

թէ անհնար է ինձ ապրիլ առանց քեզ: Ի՞նչ պէս, ուրեմն, համարձակիմ արտայայտել իմ դէպի քեզ տածած սէրս, ո՛վ հոգիդ իմ հոգւոյս: Միթէ կ'արտայայտու՞ի անհունութիւնը:

Հարուստը իր ոսկիի դէզերուն վրայ նրստած թող արհամարհոտ ժպիտներ արձակէ ինձ, իշխանը իր պատուոյ աթոռէն թող անարգէ զիս, թող փառաց դափնիներ չհիւսուին իմ զլխուս և աշխարհային մամեն երջանկութիւն թող զլացուի ինձ, բաւ է որ քեզ չյափշտակեն իմ ձեռքէս, ո՛վ իմ անգին գանձս գրիչ: Յաւերուս և ուրախութեանցս մէջ քեզ պիտի փարիմ ու քեզ հետ պիտի լամ և խնդամ:

Արդեօք պիտի զգա՞ն այս գրքոյկի ընթերցողք ինչ որ զգաց զայն արտադրող սիրտը, պիտի տեսնե՞ն արդեօք այս էջերու մէջջէն այն գերեզմանային տեսիլներ որք յափշտակեցին իր հոգին: Կրցա՞ր արդեօք, ո՛վ գրիչ, նկարել այս գրքոյկի մէջ սրտիս ամեն յոյզերը և թռիչները հոգւոյս: Կրցա՞ր մարմնացնել իմ գաղափարներս և անտեսանելի իտէալներ: Աւա՛ղ, ո՛չ, Բոլոր այս գրութիւններ ամպեր են ժիայն արևի մը լուսովը պայծառացած: Իցի՛ւ բոլոր ընթերցողք կարենային տեսնել այդ ամպերուն ետև փայլող արևը շողշողուն: Իցի՛ւ այս ամպամած ու ցուրտ բացատրութեանց տակ գտնէին սիրտ մը սիրաբաբախ ու հրավառ և հոգի մը երկնաթռիչ:

Պատանի՛ ընթերցող, մի՛ դատապարտեր զըրիչս եթէ չթրթռացուց սիրոյ քնարը: Ծերացած կամ անզգայ մի՛ համարեր սիրտս: Ես ալ ունիմ սիրոյ շատ երգեր, ես ալ կը բռնկիմ գեղեց-

կին ի տես, սիրտս սիրոյ կրակներով կը մխայ ու կը ծխայ. բայց ի՞նչ ընեմ կապուած է գրիչս: Ներսս հրաբուխ մը կայ կը վառի և ինձ կ'ըսեն. «Սառ եղիր»: Ա՛խ, ի՞նչ ընեմ. ներս մէկ ժպիտը տեսնելու համար կեանքս տալու յօժար եմ և ինձ կ'ըսեն, «Երբ տեսնես զնէ երեսդ դարձուր»: Սրտիս բոլոր անկեղծութեամբը կը սիրեմ զնէ. ոտքերուն տակը նուազիլ կ'ուզեմ ես, և ինձ կ'ըսեն, «Զքեզ անտարբեր կեղծէ, քար դարձիր»: Ո՛հ, վա՛տ աշխարհ, սուրբ սէրն ալ պղծեց և մարդ. կ'ամչնայ համարձակ սիրել: Զիս տեսնողներ կը կարծեն թէ պաղ մարդ եմ, թէ կուրծքիս տակ չունիմ բնաւ հուր ու բոց: Աղջիկներն ալ թերևս խորհին թէ իրենց տեսք չառթեր բնաւ ինձ յուզում: Ես փողոցները կը թափառիմ քեզ միայն տեսնելու և մէկ կանարկդ վաճելու, ո՛վ անմեղ կոյս: Ես գիշերները քու երազներովդ կ'սփոփուիմ, սիրտս, կեանքս, էութիւնս ես լեցուցած, և թերևս դու ալ կարծես թէ չունիմ ես սիրող սիրտ: Ա՛խ, ի՞նչ ընեմ, սիրելը ամօթ կը սեպեն: Արևածաղիկը բնազդով դէպ արեգակը կը դառնայ, գետն դէպ ովկիան կը վազէ. ինչո՞ւ սիրտն ալ չդիմէ դէպի սէր: Գրիչս չէ յանցաւոր երբ չհամարձակեցաւ երգիլ իմ սրտի մաքուր սէր. աշխարհն է յանցաւորը, մոլի աշխարհը:

Տկար և աննշան իմ գրիչ, պիտի տա՞յ արդեօք Աստուած ինձ բախտը քեզ օր մը բարձրացած տեսնելու: Ո՛վ երջանկալից ակնկալութիւն: Դու ալ պիտի փայլի՞ս օր մը լուսոյ ճառագայթներով, պիտի գտնո՞ւի գէթ շրթունք մը որ քեզ օրհնէ, ո՛վ իմ համեստ գրիչս:

Տէր իմ, չեմ խնդրեր Բեզմէ հարստութիւն, փառք ու պատիւ. չեմ խնդրեր առողջութիւն, հանգստութիւն, երջանկութիւն. չեմ խնդրեր, Տէր, աշխարհային սինձ վայելքներ, ոչ ալ գովեստ, համբաւ կամ զօրութիւն, այլ տո՛ւր ինձ գրիչ մը վսեմ:

Կը բաղձամ ունենալ պարտէզ մը ծառազարդ: Եթէ բաղդը ժպտի ինձ և շնորհէ այդ պարգև, ու նստիմ խոտերէ և ծաղիկներէ հիւսուած գորգի մը վրայ, թռչունները դայլայլեն ծառերու մէջէն, վտակը սողոսկի ոտքերուս առջևէն և կապոյտ երկինքը փայլի գլխուս վերեւ. եթէ բազմի յայնժամ քովս սրտիս ընկերը, մազերը ճակտին վրայ ծփծփուն և ժպիտը՝ աչացը մէջ, ձեռքը տայ ձեռացս մէջ, սեղմէ սիրաբոյր շրթներն ալ շրթանցս վրայ և տաք համբոյրի մը հետ, «Կը սիրեմ քեզ», ըսէ ինձ. այդ քերկնային պահուն տո՛ւր ինձ, Տէր, հետս երգող գրիչ մը:

Բայց թէ արցունք ես սահմանած կենացս բաժին, եթէ սիրոյ ժպիտ մը չպիտի փայլի ինձ և ոչ երջանկութեան շող մը լուսաւորէ իմ ճամբաս. եթէ կ'ուզես, Տէր, որ լալով դնեմ գլուխս սև հողին մէջ, թող Բու կամքդ ըլլայ: Յաւեր անթիւ թող պաշարեն իմ մարմին, աշխարհէ աշխարհ թող շրջիմ թափառիկ, մութ բանտերու մէջ թող հալիմ ու մաշիմ, թող վիրաւոր լքուած՝ լամ ու կոծեմ այս աշխարհի մէջ աղցաւոր: Գլուխս կախած պիտի տանիմ այս ամեն տառապանաց, արցունքներուս մէջ ալ պիտի գտնեմ սփոփանք. միայն թէ՛ տո՛ւր ինձ, Տէր, հետս լացող գրիչ մը:

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Այս նամակները «Լոյս»ի Դ. սարկչյաւնի քիւ-
ւերուն մեջ հրատարակուեցան հետեւեալ ծաւո-
րագրութեամբ. —

Երեք տարի առաջ մեր բարեկամներէն մին
նամակներու ծրար մը ղրկեց մեզ՝ խնդրե-
լով որ մեր քով իբր աւանդ պահենք զայն
մինչեւ իր երկիր վերադառնալն: Թողախտ
վարակուած էր մեր բարեկամն եւ իր ծնողաց
քովն անցնել կը փափաքէր իր դժբաղդ կեան-
քը: «Թանկագին գանձի մը նման՝ մինչեւ
կեանքիս վերջը քովս պիտի պահեմ այդ նա-
մակներ» կը գրէր մեզ իր բաժանման պա-
հուն: Սակայն, աւա՛ղ, չկրցաւ հայրենիք
հասնիլ ու իր ծնողքը տեսնել: Եգիպտոսի
մէջ մեռաւ անցեալ տարի ու թաղուեցաւ
օտար հողերու տակ: Յարմար դատեցինք
«Լոյս»ի մէջ հրատարակել այդ նամակներն
իբրեւ պատկերացումը կեանքի մը իրական
մէկ տուամին եւ իբրեւ արտագեղումը տաք
ու անկեղծ զգացմանց:

✱

ՆԱՄԱԿ Ա.

Ա... Փետ. 29, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Մխիթարական նամակդ ընդունեցի:
Արցունքոտ աչերով կրկին և կրկին կարդացի
զայն: Կարծես տաք հոգիդ կաթիլ կաթիլ հոգ-
ւոյս մէջ կը թափէր: Բնաւ չէի գիտեր ցարդ
թէ ինչ կ'արժէ կարեկից սիրտ մը: Հաւատա-
ցէ՛ք, երջանիկ օրերուս մէջ ձեր գրած հազար
նամակը այդ միակ նամակին չափ մեծարժէք
չպիտի ըլլար ինձ: Անարգանաց մթութեան մէջ
հառաչող թշուառ սրտի մը համար ի՛նչ անդին
չնորհ մըն է եղեր տեսնել կարեկից սիրտ մը,
տեսնել իրեն համար թափող արցունքի կաթիլ
մը ու լսել հառաչ մը սրտաբուլիս: Ձեր նա-
մակը՝ որուն մէջ ձեր անկեղծ ու արիւնոտ սիր-
տըն էիք ծրարած, այնքան ազդեց ինձ: Ար-
ցունքով գրուած նամակ մը թշուառին համար
սփոփիչ հրեշտակ մըն է երկնառաք: Դուք իմ
այս մութ գիշերուանս մէջ աստղ մ'եղաք լու-
սատու, արիւնոտ սրտիս խորերէն շնորհակալ եմ:
Գիշեր ատեն փայլող աստղեր են անկեղծ սըր-
տերն:

Վիճակս անտանելի է առ այժմ: Ձեր մօտը
եղած ատենս միտքս բոլորովին խանգարուած,
խորհուրդներս շփոթ էին ու խառնակ, երազ մը
կը թուէր ինձ ամենը: Կեանքն ալ երազ մը չէ՞
արդէն:

Կ'ըսեն թէ նոր վէրք ընդունող անձը ցաւ չգգար բնաւ, ժամանակ մը գգայազիրկ կը մնայ և տակաւ առ տակաւ կ'սկսին անվերջ ցաւերն ու կսկիծներ: Փորձառու չեմ այդ վիճակին, բայց իմ հոգեկան վէրքս ճիշդ այդպէս եղաւ: Անարգուած ու ինկած ըլլալս զգացի, բայց չէի գիտեր բնաւ թէ ո՛ւր ինկած էի, չէի շօշափած ընդունած վէրքիս խորութիւնը: Լացի ու լացի, սիրտս ու հոգիս արցունք դարձաւ, բայց այդ արցունքներ փղձկեալ սրտի մը փրփուրներն էին յաւէտ, քան իր վիճակին խելահաս թշուառի մը աղի արտօսը:

Երբ տխուր քայլերով դէպի կայարանը սկսեցինք ուղեւորիլ, երբ իմ այնքան սիրած դպրոցս, իր մէջ ամենէն երջանիկ ու վաստակալից օրերս անցուցած դպրոցը՝ սկսաւ աչերէս անհետիլ, երբ հոգւոյս հետ կապուող այնքան առարկաներն — պարտէզը, բլուրը, տուները — մէկիկ մէկիկ ետեւս կը մնային, երբ աչակերտք ալ մէկիկ մէկիկ ձեռքս սեղմելով բաժնուեցան, ա՛հ, այդ պահուն, Աստուած իմ, դո՛ւ միայն տեսար սըր՝ տիս յոյզերը:

Իրա՞ն բաժնուեցայ...: Ոչ. չեմ հաւտար, չկրնար ըլլալ այս: Ի՞նչպէս բաժնուիմ քեզմէ, ո՞վ դպրոց. հիմա կը հասկնամ քու վրադ ունեցած սիրոյս մեծութիւնը. սիրտս չկրնար բաժնըւիլ քեզմէ, ուր ալ երթամ միշտ քեզի պիտի թռչի այն, քեզի պիտի փարի որովհետեւ գեթ շատ սիրեց: Ինձի տուած այս վէրքդ սրտիս ծալքերովը պիտի փաթթեմ, պիտի գուրգուրամ վրան, պիտի լուամ սրտաբուղիս արցունքներով:

Ո՛հ, քու տուած վէրքդ ալ քաղցր է ինձ: Բայց ո՛չ, կը մերժեն զիս... վիժածի մը նման դուրս կը նետեն...: Ա՛հ, գթութի՛ւն, արցունքներուս գէթ գթացէք: Թողէ՛ք, թողէ՛ք որ անգամ մ'ալ համբուրեմ այդ սեմերը, թողէ՛ք ներս մտնեմ, փարիմ այդ գրասեղաններուն, վերջին անգամ թողէ՛ք գէթ հրածեշտս տամ ու յետոյ գատուիմ...: Որո՞ւ հոգ: Ես այսպէ՞ս պիտի ըլլայի, Տէր իմ: Ա՛յս պիտի ըլլար իմ վարձքս: Կասկածանաց զո՛հ մըն եմ ես: Իցի՛ւ կարելի ըլլար պատուել իմ սիրտս և բոլոր մարդիկ տեսնէին թէ ինչ կայ հոն:

Ներեցէք, բարեկամ, այս խօսքերուս: Երբ կը խորհիմ մազերս փուշ փուշ կ'ըլլան, կը ցնորիմ, տակաւին չար երազ մը կը կարծեմ պատահածը:

Շոգեկառքին մէջ ուրիշներն կը ծիծաղին ու կը խնդան, բայց ես տխուր խորհուրդներուս մէջ կը տառապիմ: Աշխարհ երբեք այսքան սնոտի երեւցած չէր ինձ: Կը սոսկամ այժմ, բայց ցաւերուս սաստիկութեանը մէջ, կը հաւատա՞մ, մահուան փափաքեցայ... կեանքէն զգուանք մը ըզգացի... ես, այն երազներով ու տեսիլներով լի երիտասարդը, մեռնիլ ուզեցի...: Ա... հասայ. անարգանաց մէկ անդունդէն միւսը. - կորակոր դէպի տուն դիմեցի. մարդոց աչքերէն փախչիլ կ'ուզէի. ա՛հ, այդ աչքերը սուրեր էին, զիս կը խոցէին: Վերջապէս տուն հասայ. սիրոյ այդ փոքրիկ ապաստանարանը, թշուառին համար շինուած այդ հանգստանոցը: Մայրս լալով զիս համբուրեց. ա՛հ, ի՛նչ համբոյր, կրակի նման ճակատս այրեց, սիրտս կտոր կտոր եղաւ, ամօ-

թէս գետինն անցնիլ ուղեցի: Բարեկամ, կան զգացումներ, կան վիճակներ, որ չեն կրնար բացատրուիլ: Այսպէս է իմ ալ:

Հիմա սենեկին մէջ փակուած մնացած եմ: Ամչնալէս շուկայ չեմ ելլեր: Բարեկամներս ալ, այն միշտ ինծի ժպտող բարեկամները չեկան զիս տեսնելու: Այսչափ լքեալ պիտի ըլլայի ես այսչափ պիտի անարգուէի, Աստուած իմ:

Բարեկամ, գրէ՛, միշտ գրէ՛. սիրտդ դիր նամակներուդ մէջ, անկեղծ զգացումներդ լսիլ կ'ուզեմ, արցունքներդ ծծել կ'ուզեմ: Անոնք իմ կրակ հոգիս կը զովացնեն, անոնք իմ յոյզերս կը խաղաղեցնեն:

ՆԱՄԱԿ Բ.

Մ , Մարտ 1, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Մ գալէս ի վեր քիչ մը աւելի հանգիստ կ'զգամ ինքզինքս: Բայց այս հանգըստութիւնը աւելի արտաքին է քան ներքին: Ձրմեռը գետերուն մակերեսը կը սառի, բայց այդ պաղ ու անշարժ սառոյցներու տակէն ջուրի հոսանք մը կ'ընթանայ: Իմ դէմքիս վրայ ալ երբեմնակի ժպիտներ կ'երևին, բայց այդ ժպիտներուն տակ ցաւերու հրդեհ մը կը բռնկի՝ անտես ու անձայն: Հոս գէթ անծանօթ եմ, պարզերես կրնամ պտտիլ, կասկածոտ աչքերու չեմ հանդիպիր: Ո՛վ կը խորհէր թէ ես անծանօթ մնալ պի՞

տի փափաքէի: Մարդոց խառնուիլ չեմ ուզեր շատ, առանձին մնալ, առանձին պտտիլ կը սիրեմ: Յաճախ ծովեզերքը կ'երթամ ալիքները կը դիտեմ ու միօրինակ ճղփանաց ձայնովը անոյշ թմրութեան մը մէջ կը թաղեմ ցաւերս: Ծովը շատ հանդարտ է, պարզ ճակատով կը ժըպտի միշտ արևուն: Ինչո՞ւ չի խռովիր . . . արդեօք իմ ցաւերս ծաղրե՞լ կ'ուզէ, արդեօք իր հանդարտութեամբ իմ վշտերս ամօքե՞լ կ'ուզէ կամ սրտիս փոթորիկներուն առջեւ ինքը կը զարմանա՞յ, կ'աչի՞: Կ'զգայ՞ արդեօք թէ իր մօտը աւելի մեծ ու փոթորկեալ ծով մը կայ, և լուռ կեցած այդ ծովուն հառաչանա՞ց ունկնդրել կ'ուզէ. չեմ գիտեր:

Անցեալ օր երբ Տ ի առջեւէն կ'անցնէի, չափազանց յուզուեցայ, ինքզինքս կորսնցուցի: «Հոն», ըսի ինքնիրենս, «հոն», քիչ մը անդին աշակերտները հիմա դաս կ'առնեն, կամ կը խաղան, հոն կը խնդան ու ծիծաղին, ոմանք զոյգ զոյգ կը պտտին, թերևս իմ վրայ կը խօսին, կը կարեկցին կամ կը պախարակեն: Ու ես հոս աքսորեալի մը նման անոնց մօտէն պիտի անցնիմ և չտեսնեմ զիրենք»: Դուրս նետուիլ ուղեցի, դէպի դպրոց վազել, այն պայծառ դէմքերը տեսնել, բայց, եղո՞ւկ, անարգուած ու լքեալ ըլլալս զգացի, երեսս գոցեցի, սիրտս ելաւ և եթէ հոն գտնուող բազմութենէն չամչնայի բարձրաձայն պիտի լայի: Գողի մը նման պատուհանէն դուրս կը նայէի, ամեն ձայնի սիրտս թունդ կ'ելլէր. տեսնել կ'ուզէի բայց չտեսնուիլ, ծանօթի մը հանդիպիլ կը փափաքէի և միանգամայն ծանօթ

աչքերէ կը սոսկայի: Աշխարհի մէջ ի՛նչ տարօրինակ վիճակներ կան եղեր:

Բնութիւնս բոլորովին փոխուեցաւ: Մեկամաղձոտ տխրութիւն մը կը տիրէ վրաս. ալ ան զուարթ ու ժպտուն երիտասարդը չեմ: Հիմա աւելի մօտէն կը տեսնեմ աշխարհը. հեռուէն ամեն բան գեղեցիկ կ'երևի: Երազներու աշխարհին մէջ կ'ապրէի ցարդ, բուն աշխարհը չէր տեսներ, իմ տեսիլներուս աշխարհովը շարունակ էր այն: Ի՛նչ փայլուն յոյսեր ոսկեթեւ թիթեռնիկներու նման իմ բոլորտիքս կը թռչտէին: Որքան պայծառ կ'երևէր կենացս հորիզոնը: Ուր որ դառնայի ժպիտ, սէր ու յարգանք մ'իայն կը տեսնէի: Գիտես որքան յաճախ առանձինն կամ բարեկամի մը հետ ձեռք ձեռքի տուած երջանիկ երազներուս մէջ կը թաղուէի և հոգիս կը թռչէր, կ'ընկղմէր չեմ գիտեր ապագայ ի՛նչ տեսիլներու մէջ: Այսքան փայլուն էր աշխարհը իմ աչացս: Բաղդին մէկ ցուրտ քամին շնչեց, ոսկեգոյն տեսիլներու այն երևակայական աշխարհը մառախուղի մի նման ցրուեցաւ և ահա իրական աշխարհը, այդ, մութ ու սեւ ձիւաղը, դէմս կը կանգնի յանկարծ: Ի՛նչ մթութիւն կը տիրէ եղեր այդ արտաքին փայլունութեանց տակ, այդ արտաքին ցոյցեր ի՛նչ անդունդներ են եղեր ծաղկահիւս...:

Բոլոր օրս դպրոցին վրայ խորհելով կ'անցնեմ: Փոքրիկ ու չնչին երեւցող միջադէպներն իսկ յիշել շատ քաղցր է ինձ. մտքէս բնաւ չեմ կրնար հեռացնել: Ամեն օր ձեր գործերուն կը հետեւիմ, սրտովս ձեր մէջը կը գտնուիմ, ձեզի հետ կ'աղօթեմ, դաս կ'ուտամ ու կը խաղամ: Ա-

ռանձին նստած իւրաքանչիւր աշակերտի դէմքը, ծիծաղը, խօսքերը միտքս կը բերեմ եւ ինքզինքըս խարել կ'ուղեմ թէ տակաւին իրենց մօտն եմ, իրենց հետ կը խօսիմ: Դուք չէք կրնար զգալ այժմ այս յիշատակաց քաղցրութիւնը: Յիշատակը թշուառին մխիթարիչն է որ մեզմ զեփիւռի մը նման կը թռչի անցեալին վրայէն, իր թեւերուն մէջ կը ծրարէ ամեն խունկ ու բոյր եւ գրգանոյ թեւերովը կուգայ գգուել վշտակէզ ճակատն տառապելոյն: Մինչ բարիք մը կը վայելենք դեռ՝ անոր համը չենք առներ, անոր արժանիքն ու քաղցրութիւնը չենք կրնար զգալ. բայց երբ կորսնցնենք զայն, յայնժամ անոր յիշատակը բուն իսկ վայելքէն աւելի քաղցր կուգայ մեր հոգւոյն:

Ո՛վ սիրելի էակներ, ապրեցէ՛ք ուրախ ու զուարթ, խնդացէք ու խաղացէք, հոգիս հեռուէն ձեր ծիծաղներուն պիտի ունկնդրէ եւ մոռնայ իր ցաւերը: Սիրտս միշտ ձեր քովը պիտի դտնուի, որովհետեւ կապուած է ձեզի: Ի՛նչ պէս մոռնամ զձեզ, դուք իմ հոգիս էք լեցուցած, ձեր դէմքեր սրտիս վրայ են դրոյմուած: Գիշերը երազներուս մէջ էք. կանուխ կը պառկիմ զձեզ երազելու համար... ա՛հ, ի՛նչ քաղցր է երազը՝ որ զիս անցեալիս մէջ կը փոխադրէ, երազը՝ որ զձեզ ինձ կը բերէ: Արդեօք մոռցա՞ք զիս բոլորովին. ահ, դառն խորհուրդ. ձեր սրտերուն մէջ ունի՞ք խորշիկ մը հոն իմ յիշատակս պահելու համար: Օրեր անցնելով թերիւս սրբուի անունս ձեր յիշողութենէն, թերեւս նոր բարեկամներ, նոր ժպիտներ ու երազներ լեցնեն ձեր սրտերու մէջ իմ թողուցած պարապս, թեր-

եւս օր մը մոռացութեան մէջ թաղուի անունս: Բայց, կ'աղաչեմ, երբոր տեսնէք թշուառ մը լքեալ, երբոր տեսնէք արցունք մը տաք, ո՛հ, գէթ յայնժամ յիշեցէք զիս: Առտուն խոտին վըրայ փայլող ցօղի կաթիլը երբ տեսնէք իմ արցունքս յիշեցէք...: Կ'աղաչեմ մի՛ անարգէք զիս, անունս մի՛ արատաւորէք, չեմ մեղապարտ: Թշուառիս վրայ գթացէք...:

Բարեկամ, կ'ողբամ թէ առանց զձեզ վերըստին տեսնելու անհնար է ինձ վերջնականապէս բաժնուիլ: Ամօթ, արհամարհանք ու նախատինք թէեւ կանգնին դէմս, սէրս պիտի յաղթէ ամենուն, պիտի թռչիմ ձեր քով, պիտի փարիմ ամենուդ. անգամ մըն ալ պիտի շրջիմ դպրոցին մէջ, արցունքներովս պիտի լուամ անոր փոշիները և յետոյ բաժնուիմ:

Ձեր նամակները անընդհատ ըլլան ու երկայն: Անոնք դպրոցին յիշատակները կը բերեն ինձ, անոնք կը խնկեն զիս: Ամեն օր գրէ և մասնակից ըրէ զիս ձեր կեանքին, զոր, աւա՛ղ, շուտ կտրուի: Այս նամակներս քովդ պահէ: Քեզի յիշատակ մը թողուլ ուզեցի և ահա՛ սիրտս կը թողում: Արիւնոտ ու վիրաւոր սիրտս կը ծրարեմ այս նամակներուս մէջ ու կըտոր կտոր քեզի կը խրկեմ: Պահէ դայն: Երբ տխուր ժամերուդ մէջ լալ ուզես, բա՛ց ու կարդա՛, հոն քեզի հետ լացող սիրտ մը պիտի գտնես, անձայն թուղթերուն մէջէն հառաչներուդ արձագանքը պիտի լսես: Ո՛վ գիտէ, թերես այս աշխարհի մէջ ալ չտեսնուինք, բայց գիտցիր միշտ թէ կայ քեզի համար բարախող սիրտ մը, քեզի համար աղօթող շրթունք մը: Մնաս բա՛ն եմ:

Մ, Մարտ 3, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Երէկ Մ էն նամակ մ'առի: Չափէն աւելի զգածուեցայ. տասը անգամէն աւելի կարգացի դայն. ամեն կարդալուս փղձկեցայ և արցունքներովս օծեցի: Տակաւին չկշտացայ, հարիւր անգամ ալ կարդամ չպիտի կշտանամ: Տեսնես ինչպէս խոշոր գրած է: Իր փոքրիկ զգայուն սիրտը չա՛տ պայծառ կ'երեւի այդ նամակին մէջ. կարծես տողերուն տակէն իր հառաչանաց ու լացերուն ձայնը կը լսուի, այդ գրերուն տակ իր մատաղ հոգին կը տառապի ու կը մորմոքի: Խեղճ տղայ, ինձի համար որչա՛փ ցաւ քաշեր, որչա՛փ լացեր է: Ես իր ցաւերուն, իր լացերուն պատճառ եղայ: Տէ՛ր, ինձի տուած ցաւերդ բաւ չե՞ն որ այդ անմեղ հրեշտականը ման տղան ալ կը տանջես: Բոլոր հարուածներդ իմ վրաս տեղա՛, չարչարէ զիս, սլաքներդ ինձ ուղղէ, բայց, կ'աղաչեմ, խնայէ անոր:

Տե՛ս ի՞նչ կը գրէ: Իր անկեղծ սրտէն փըրթող սա՛ հառաչներուն նայէ. ի՞նչպէս չլամ: Տղու մը հոգիէն բղխող սա՛ զգացումներուն նայէ՛ և ըսէ, իրաւունք չունի՞մ մորմոքելու: Իմ վրաս այնքան սէր ունի եղեր, արդեօք արժանի եղա՞յ այդ սիրոյն: Իր ամեն մէկ շեշտը նետի մը նման սիրտս կը ծակէ կ'անցնի: Նամակին

մէջ տեղ մը սապէս կը գրէ. «Ուսուցիչս, երբ ինծի ըսին թէ Մ... վարժապետը դնաց, մըտքովս ըսի որ ա՛լ չպիտի կրնամ տեսնուիլ հետը և սկսեցի լալ: Դպրոցը ամեն աղօթքի մէջ երբ զքեզ կը յիշեն կ'սկսիմ լալ: Ամեն անգամ որ անունդ կը կրկնուի աչքերէս արցունք կուգայ: Ամեն գիշեր պառկած ատենս լաց մը կ'սկսէի: Գիշեր մը այնքան լացով ու խորհելով պառկեցայ որ չորս կամ հինգ ոտանաւոր երեւակայեցի: Ուսուցիչս, մի՛ կարծեր թէ սէրս կտրեցաւ, չկըտրեցաւ բայց ա՛լ աւելի շատցաւ...: Ուսուցիչս, այս նամակը պահէ. քու մէկ նամակդ ալ ստանալ կը փափաքեմ, որպէսզի միշտ եւ որ անգամ մ'ալ զիրար տեսնենք ասոնցմով միսիթարուինք:»

Ա՛խ, հէգ տղա՛, զքեզ չտեսնելով բաժնուիլ կարելի՞ է միթէ: Ինչո՞ւ այս ցաւերուդ պատճառ եղայ: Երանի թէ տասն անգամ աւելի դառն չարչարանաց մէջ տանջուէի ու դուն վիշտ մը չզգայիր:

Բարեկա՛մ, սիրտս բորբոքած է. ցաւերու դըժոխք մը կը բռնկի ներսս: Ինչ ընելս չեմ գիտեր, ինչ գրելս ալ չեմ գիտեր: Երբ կը յիշեմ յայն, իր պայծառ աչքերը, իր գեղածիծաղ դէմքը, երբ կը յիշեմ իր միամիտ նայուածքները ուր անմեղութեան երկինք մը կը տեսնէի, իր ժպիտները որ այնքան թափանցիկ էին, որոնց տակէն պարզ կ'երևէր իր մաքուր հոգին. և կը խորհիմ թէ այդ աչքերէն արցունք կը կաթի, թէ այդ դիմաց վրայ տխրութիւն կը տիրէ, թէ այդ ժպիտներն սուգի են փոխուած և մանկական

այդ հոգին կը կսկծայ, յիմարի մը նման հոտ քովը կ'ուզեմ վազել, ծծել կ'ուզեմ իր սրտէն բղխող այդ արցունքները քաղցրածոր, համբոյրներով սրբել կ'ուզեմ... բայց ի՞նչ ըսի... համբո՞յր...: Ներէ ինձ, սխալեցայ. չկարծեցի թէ աշխարհի մէջն եմ: Ո՞չ ապաքէն ատոր համար այսչափ անարգուեցայ, այսչափ տառապեցայ: Ա՛խ, մոլի՛ աշխարհ, ամեն բան կը պղծես. կը դարչիմ ես քեզմէ, զազիր աշխարհ: Թող զիս ո՞վ սեւ ճիւղաղ, ալ բաւ է: Ե՞րբ պիտի յագենաց զայրոյթդ:

Ինչո՞ւ Աստուած այս զգայուն սիրտը տուաւ ինձ, ինչո՞ւ ամեն հրապոյր զիս մագնիսի մը նըման կը քաշէ, ինչո՞ւ սիրտս միշտ կը յուզուի, միշտ կը կապուի ուրիշներուն: Ես սրտիս անսացի, զգացի թէ չար դիտում մը, չար կիրք մը չկայ հոն, բայց աշխարհը հեռուն կեցած զիս կը դիտէ եղեր: Որովհետեւ աշխարհի սովորութեանց չգիտցայ հպատակիլ, որովհետեւ չկեղծեցի, որովհետեւ սրտիս նման վարքս ալ բացու յայտնի էր, աշխարհը դատապարտեց զիս, ստորնութեան կնիքը դրոշմեց ճակտիս վրայ:

Ինչ վիճակ ունենալս ես ալ չեմ գիտեր, բարեկամ: Իր նամակը կ'առնեմ, կը կարդամ և ուրախութեան արցունքներ կը թափեմ: Մէջ մ'ալ խորին մեղամաղձոտութիւն մը կը տիրէ վրաս, աշխարհ բանտ մը կ'երեւի, բնութիւնը կը մթննայ աչքերուս առջեւ ու կը թմրիմ կը մնամ:

Այսօր Մ... ին նամակ մը գրեցի: Այնչափ երկար գրեցի ու տակաւին գրել կ'ուզէի, ամբողջ օրը գրել: Եթէ կարելի ըլլար ինքզինքս

Նամակին մէջ պիտի դնէի: Իրիկունը պառկելէ առաջ դարձեալ կարդացի իր նամակը և երկու երես ալ գրեցի: Առանձին էի, քովս մարդ չըկար, անձայն ու լուռ գիշերը կը հսկէր զիս: Այնքան յափշտակուեցայ որ կարծեցի թէ քովն եմ, ձեռքը ձեռացս մէջ առած հետը կը խօսիմ ու իր անոյշ թրթռուն լեզուաւը զիս կ'սփոփէ: Ամբողջ գիշերը անքուն մնացի, սիրտս յուզեալ զգացումներու մէջ կը ծփար: Չես գիտեր թէ այդ գիշերը ինչե՛ր ծրարեց իր մութ ծոցին մէջ . . . :

Անշուշտ անխոհեմութիւն կը համարիս այս գրածս, ես ալ կ'զգամ թէ անխոհեմութիւն է: Քանի որ աշխարհի մէջ ենք, քանի որ ծուռ աչքեր մեզ կը նային՝ սխալ դատումներու առիթ չտալու համար մեր անկեղծ զգացումները ծածկելու ենք, անբնական ըլլալու ենք: Աստուած այսպէս չստեղծեց զաշխարհ, այլ մարդիկ իրինց չար կիրքերովը այս յոռի վիճակին հասուցին զայն: Մարդիկ չունը, կատուն կը գրկեն, կը սիրեն, կը համբուրեն, չեն ուզեր բաժնուիլ անկէ: Միթէ մանկան մը վրայ սիրուելու արժանի աւելի բարձր յատկութիւններ չկա՞ն: Այն ժպիտները որ հրեշտակներու ծիծաղներուն կը նմանին, այն պայծառ աչքերը որ երկինքի պատուհաններ են, այն միամիտ նայուածքները, ձեւերը, խօսքերն ու շեշտեր արժանի չե՞ն միթէ սիրուելու: Չգայուն սիրտ մը եթէ այսպիսի երկնային գեղեցկութենէ մը չպիտի գրաւուի հապա ի՞նչ բանէ գրաւուի: Մաղիկն, վտակն ու թռչնիկ միթէ աւելի հրապուրելի՞ են: Սակայն

ի՞նչ օգուտ գրելս. աշխարհ այսպէս վճռած է եղեր, պիտի ջանամ հպատակիլ անոր, պիտի ջանամ, եթէ կարելի է, ցամքեցնել սիրտս, չոր ու պաղ երիտասարդ մը ձեւանալ, խղզել զգացումներս: Ա'լ մեռած պիտի ապրիմ, աշխարհ չոր դիակներ կը պահանջէ, ես ալ դիակ ըլլալու եմ սովորութեանց ու հասարակաց կարծեաց խաղալիք: Բայց գէթ այժմ մի՛ մեղադրեր զիս, գրել կ'ուզեմ, կամքս ձեռքս չէ: Չգացումներս կը բռնանան մտքիս: Թող տուր որ դուրս թափեմ սիրտս, թող հոգւոյս կրակները բարեկամի մը ծոցը թափեմ, եթէ ոչ զիս կ'այրեն մոխիր կը դարձնեն: Երանի՛ թէ սիրտս պատուելով թափանցէիր անոր հրակէզ զգացմանց, անշուշտ պիտի արգահատէիր ինձ: Մի վախնար աշխարհը հիմա մեզ չլսեր, դուն նայէ իմ սրտիս՝ հոն մաքրութիւն պիտի տեսնես, որովհետեւ անկեղծ ես: Մաքուր աչքեր մաքուր բաներ կը տեսնեն: Մոլի աշխարհի դատողութիւնը կ'արհամարհեմ, բայց անոր չար լեզուէն կը սոսկամ . . . :

Միշտ գրել կ'ուզեմ, լալ ու գրել, թափել սրտիս մաղձերը արցունքներուս հետ կամ նամակներուս մէջ: Արցունք և գրիչ, ահա՛ իմ երկու սփոփիչ հրեշտակներս: Դուք չէք կրնար հասկնալ արցունքին քաղցրութիւնը, ինչպէս ես չէի հասկնար: Աստուծոյ ամենէն մեծ բարիքներէն մին է այն: Հոգւոյ ամենէն մաքուր մասերէն կը ծորի այն, սրտին մաղձերը կը լուայ և յոյզերը կը հանդարտեցնէ: Ցաւերուս սաստկութենէն պիտի պայթէի, եթէ Աստուած արցունք չտար ինձ: Չար սրտեր չոր անապատներու կը

Նամանին, անոնցմէ արցունք չբղխիր, անոնց կեանքը դառն ու անտանելի է: Չար մարդիկ խսկ եթէ երբեք լան, բարի են յայնժամ: Լացող աչքեր՝ զգայուն ու փափուկ սրտերու յատուկ են: Արցունք, երկինքէն կաթող ցօ՛ղ սփռփիչ, աղբիւր հեշտարար: Ի՞նչ է կարեկցութեան ու սիրոյ ամենէն անկեղծ առհաւատչեան. արցունք չէ՞ միթէ: Սառած քարացած սիրտն երբ ջերմանայ հրահարի արցունք դուրս կուտայ: Ժըպիտն յաճախ կը խարէ, ճշմարիտ բարեկամութեան ամենէն անսխալ նշանը կաթիլ մը արցունքն է: Վշտաց ամոքիչ դեղն է այն. ինչպէս նաև յայտարար մեծ ուրախութեանց: Սեր սիրելեաց աճիւնը արցունքով կը թրջենք, արցունքով կը շաղկենք գերեզմանաց հողը և թերևս ուրախութեան արցունքով վերստին տեսնենք զիրար: Չեր ժպիտները ուրիշներուն շոյլեցէք, ո՛վ իմ սիրելիք ու բարեկամք, ուրիշներուն խնդացէք ու ծիծաղեցէք, բայց ձեր սրտէն բըղխող տաք արցունքներ պահեցէք ինձ: Երբ բաղդն ա՛լ չմիացնէ զմեզ, երբ հեռու երկրի մը մէջ իմ մահուանս գոյժը առնէք, ո՛հ, ողբացէք զիս արցունքով մը:

Բարեկամ, արցունքը կնքեց մեր բարեկամութիւնը. արցունքով շաղուած սէրը անկեղծ է: Շնորհակալ եմ ձեզմէ որ արցունք թափեցիք ինձ համար:

Գրիչը արցունքին քոյրն է: Գրիչն ալ կուշայ: Եթէ կրած տառապանացս սաստկութիւնը վրայէս քիչ մը թեթեւցած ըլլար պիտի ըսէի. Ծրանի թէ ամեն գրող լալով գրէր: Կ'ըսեն թէ քանաստեղծ մը սիրոյ մէջ թաթխելու է իր գրի-

չը. ես կ'աւելցնեմ, նաև արցունքի մէջ: Ինչպէս սէրը՝ վիշտն ալ բանաստեղծութեան Մուսան է: Արիւնոտ սիրտը տաք կ'ըլլայ, բոլոր մարմինը կը տաքցնէ: Վիշտն ալ, հոգւոյն այդ տաք արիւնը, բանաստեղծութեան ջերմութիւն, եռանդ ու կենդանութիւն կուտայ: Սէրն ու արցունք գրչին կեանք, խանդ ու կրակ կուտան: Երբեք գրիչը այսչափ սիրած չէի. քիչ մնաց ձեռքէս պիտի ձգէի զայն, բոլորովին գիտութեան պիտի յանձնէի ինքզինքս: Վիշտը գրիչս վերադարձուց ինձ: Ա՛լ անկէ բաժնուիլ չեմ ուզեր, հիմա իր համը աւելի լաւ կ'առնեմ: Ցաւերու հիմա իր համը աւելի լաւ ունենալ, սփոմէջ քեզի հետ լացող գրիչ մը ունենալ, սփոփիչ հրեշտակ մ'ունենալ է: Երբ թուղթի վրայ կը թափեմ յորդ զգացումներս ցաւերէս կը թեթեւամ, յոյզերս կը հանդարտին: Այնքան մոգական զօրութիւն մ'ունի գրիչը: Նա իր սուր ծայրովը կը դաշի սրտիս խոցերուն, կը մորմոքիմ յայնժամ, բայց երբ այդ խոցերը պատուելով անոնց թարախը դուրս կը թափէ՝ կը հանդարտիմ ու կ'սփոփուիմ: Շնորհակալ եմ Աստուծո՞մէս որ այս երկու օրհնութիւններն ալ շնորհած է ինձ, Արցունք և Գրիչ:

ՆԱՄԱԿ Դ.

Մ, Մարտ 8, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Չեր երկրորդ նամակն առի, այս անգամ աւելի մեղամաղձիկ ու արիւնոտ: Ամեն մէկ բա-

ուրդ, ամեն մէկ շեշտդ յուզեց զիս: Ինչո՞ւ այդչափ կը ջանաս համողել զիս թէ՛ իմ անկու-մը անտանելի վիշտ մը պատճառած է ձեզ, թէ ամենէն անկեղծ զգացումներով կը սիրէք զիս: Միթէ ես ձեզ նո՞ր պիտի ձանչնամ: Չէ՞ք գիտեր քովդ եղած ատենս որքան մտերմանալ կ'ուզէի ձեզ, որովհետեւ անկեղծ սիրտ մը կը տեսնէի ձեր մէջ: Սխալած չեմ եղեր: Վիշտը բաժնուելով կը թեթեւնայ կ'ըսեն: Օրհնեալ ԸԼԼաք որ իմ վիշտերս բաժնեցիք:

Դարձեալ լալով կարդացի նամակդ: Այն աղետալի օրէն ի վեր տղայ մը դարձած եմ կարծես, միշտ կուլամ: Ամեն նամակ կարդալուս կամ գրելուս, ամեն դպրոցին վրայ խորհելուս աչքերս կը յեցուին արցունքով, սիրտս ալ յոյզերով: Մարմնոյ վէրքը արիւն դուրս կուտայ, իսկ սրտինը արցունք: Հասուն պտուղն երբ վիրաւորուի, քաղցր հիւթ կը ծորի: Սիրտս դաշոյնով վիրաւորեցին, թերեւս կարծեցին թէ մաղձ ու դառնութիւն պիտի հոսի, բայց անոյշ զգացմանց աղբիւր մը դարձաւ այն: Սիրտը խոր ուկիան մըն է, ոչ ոք ծանօթ է բուն իսկ իր սրտին: Արդեօք սխալած կ'ըլլա՞մ երբ ըսեմ թէ մարդկային սիրտն ու հոգին անհունութիւններ են թագուն, որ յաւիտենականութեան մէջ պիտի յայտնուին տակաւ: Բնաւ չէի գիտեր թէ այսչափ տաք ու կրակոտ յոյզերու աշխարհ մը կայ ներսս, ծածկուած էր այն գիտակցութենէս: Սակայն այսօր վէրքիս ձակերէն այնքան յորդ կը ժայթքէ որ գրիչս անկարող է բացատրել: Նրանի թէ կարենայիր դնել սիրտդ այս վէրքերուն դէմ,

գրչիս բացատրելու կարողութենէն վեր եղող շատ բաներ պիտի զգայիր յայնժամ:

Ս. Գիրքը կը յանձնարարէք ինձ իբր աղբիւր մխիթարութեան և առաջնորդ կենաց: Բոլոր սրտով շնորհակալ եմ: Կ'ուզեմ այս նամակաւս պարզել ձեզ Գրիստոնէութեան վրայ ունեցած գաղափարներս և անկէ առած ազդեցութիւններս:

Տղայ հասակէս ի վեր Գրիստոնէական կրօնին ազդեցութեան տակ սնած եմ ու զարգացած: Մօրս կաթին հետ Գրիստոնէութեան կաթն ալ ծծած եմ: Կը յիշեմ պատանեկան կրակոտ օրերըս, կը յիշեմ այն եռանդի ու խանդի օրերը: Կեանքս բուռն պայքար մըն էր յայնժամ, մարմնային զգացումներս այնքան տաք՝ կենացս իշխել կ'ուզէին: Ա՛հ, կը յիշեմ այն ներքին տանջանքի օրերը: Կը խոստովանիմ թէ երբեմն երիտասարդական զգացումներ սրտիս կը տիրէին, զիս կը գրաւէին, սակայն վայրկենական եղած է միշտ անոնց ազդեցութիւնը, կենացս շարժառիթը կազմած չեն երբեք: Գետն միշտ դէպ յառաջ կը վազէ, բայց անոր եզերքը պտոյտներ ու ոլորտներ կ'ըլլան, ջուրը քիչ մը տեղ ետ կը դառնայ և ապա կը հոսի, գետին ընթացքը սակայն չփոխուիր ասով: Կը համարձակիմ ըսել թէ իմ ամենէն խորին ու ներքին կեանքս դէպի բարին ու կատարեալն հոսած է միշտ, թէ բոլոր երիտասարդական իղձերս ու փափաքներս վայրկենական պտոյտներ ու ոլորտներ եղած են միայն:

Վերջին տարիներս Գրիստոնէական կրօնին մեծափառութիւնն ու վսեմութիւնն այնքան զը-

բաւած էր զիս որ հոգիս կը պատկառէր անոր վեհութեան առջեւ: Անմահութիւն և յաւիտենականութիւն լոկ անուաններ չէին ինձ համար: Կրօնի, անմահութեան ու յաւիտենականութեան միակ նպատակն զԱստուած տեսնել և Անոր նմանիլ կը նկատէի: ԶԱստուած տեսնել, այսինքն սրբութեան և իմաստութեան ու սիրոյ անհունութիւնը. Անոր նմանիլ, այսինքն բոլոր աստուածային ստորոգելեաց մէջ յառաջանալ միշտ. յԱնհունն բարձրանալ: Ս. Գրոց յայտնած բոլոր վարդապետութեանց կեդրոնն ու կեանքն կը նկատէի զայն, յաւիտենականութեան և անմահութեան միակ նշանակութիւնը այս գաղափարին մէջ կը գտնէի: Առանց այս գաղափարին ամեն բան դատարկ ու աննշանակ կը համարէի: Երկնից վրայ ունեցած գաղափարս նոյնացած էր զԱստուած տեսնելու գաղափարիս հետ: Այս խորհուրդս բոլորովին յափշտակած էր զիս, նա կը լեցնէր առանձնութեան ժամերս, հոգիս այս խորհուրդին թեւերովը կը թռչէր, անով երջանիկ կ'ըլլար:

Գիտես, Կիրակի իրիկուն մը «զԱստուած Տեսնել» նիւթին վրայ խօսեցայ: Մասնաւոր պատրաստութիւն չունէի, բայց և ոչ մի ատենաբանութիւն այնքան ազդեցութեամբ խօսած եմ: Հոգիէս կը թռչէին այն խօսքերը, հրավառ կայծեր էին անոնք: Կ'ուզէի հրահարել բոլոր ունկնդիրները, յափշտակել անոնց մտքերը Քրիստոնէական կրօնին ամենէն վսեմ պերճութեանցը, չպարզել անոնց առջեւ քրիստոնեայ ըլլալու ամեն բարձր շարժառիթը: Ա՛հ, կը յիշեմ՝ խօսած առեմնս ես ինքս փոխուեցայ, ներշնչուեցայ: Խօ-

սիլ ու խօսիլ կ'ուզէի, դուրս թափել այն ներշնչումներս. զգացումներս քրտինքներուս հետ այնքան յորդ կը ժայթքէին սրտէս: Երկնա՛յին ժամ, աշխարհէս փոխադրուած կ'զգայի ինքզինքըս, հեռուն իմ առջևս կը տեսնէի այս իտէալը շողափայլ, ու պայծառ երկինք մըն էր այն երջանկաւէտ ու բերկրալից: Եւ շանթեր տեղալ կ'ուզէի բոլոր այն անձանց վրայ որ դժոխքի սարսափէն, ապագայ տանջանաց վախէն դրդեալ քրիստոնեայ ըլլալ կը փափաքին, կրակէ արցունք թափել կ'ուզէի բոլոր այն խեղճ անձանց վրայ որ չեն տեսներ Քրիստոնէութեան երկնային գեղեցկութիւնը և մարդոց երեւնալու համար սոսկ կամ աշխարհային ստորին դիտումներով քրիստոնեայ ձեւանալ կ'ուզեն: Քրիստոնէութիւնը շատ անարգուած ու արհամարհուած կը տեսնէի այդպիսեաց կողմանէ և կ'ուզէի անոր ճշմարիտ մեծութիւնն ու փառքը ցուցնել, բարձր ու վեհ ճշմարտութեանց հրապոյրներովը գրաւել անոնց մտքեր:

Քրիստոնէական կրօնին ներկայած այս բարձր գաղափարականները իմ ձգտմանցս առարկայ էին. իմ երջանկութիւնս կը կազմէին անոնք: Եթէ քրիստոնեայ ըլլալ՝ զԱստուած տեսնելու փափաքիլ և անոր նմանելու ջանալ է, եթէ քրիստոնեայ ըլլալ՝ Քրիստոնէութեան ներկայած գաղափարականներով ներշնչուիլ, անոնց վեհութիւնը զգալ և զանոնք մարմնացնելու աշխատիլ է, եթէ քրիստոնեայ ըլլալ՝ կ'ըսեմ, երկնային զգացումներով սնանիլ, հրահարիլ ու բոցավառիլ է. բոլոր մարդկային թերութիւններովս, բոլոր երիտասարդական իղձերովս ու ե-

րազներովս հանդերձ քրիստոնեայ մը եղած եմ ու եմ: Աշխարհ ինչ կ'ըսէ թող ըսէ: Բոլոր սըրտովս, բոլոր խորհուրդներովս ու ձգտումներովս և բոլոր կեանքովս քրիստոնեայ եմ: Ոչինչ կըրնայ գատել զիս անկէ: Այդ իտէայները հոգւոյս հետ, էութեանս հետ շաղուած են ու նոյնացած: Բնութեանս ու կենացս կեդրոնական մասը կը կազմեն, հոգեւոր կենացս արիւնն են անոնք, զիս կը կենդանացնեն. ոչ մի ձեռք կրնայ խլել սրտէս, այնքան արմատացած են ու միացած: Եթէ կարելի է հոգիս ու էութիւնս ոչնչացնել, յայնժամ այս իտէալներս ալ, կրօնական այս գաղափարներ ու ձգտումներ կրնան ոչնչանալ: Հոգւոյս հոգին են անոնք:

Սակայն այժմ կ'զգամ թէ ես ցարդ Քրիստոնէութիւնը լիովին հասկցած չեմ եղեր: Անոր մէկ մասը, մէկ կողմը միայն տեսած եմ՝ Փրոֆ. Ուինչէլ Ալպեան լերանց փառքն ու գեղեցկութիւնը կը նկարագրէ իր մէկ գրութեան մէջ: Մարդ կ'ապշի կը շփոթի թէ գրչի՞ն վրայ կամ տեսարանին վրայ զարմանայ: Արեգական նախարձակ ճառագայթները կը ցանուին ձիւնապսակ գազաթներու վրայ, շլացուցիչ պայծառութիւն մը կը ցոլանայ սպիտակ ձիւներու վրայէն, լուսոյ ցոլքեր փունջ փունջ կը ցանուին: Հոս գոյնզգոյն ծիածաններ փառաց պսակներու նման կը թագազարդեն կատարները, անդին արշալուսային շողեր գիշերային ստուերներու հետ կը գրկընդիսառնին. հոս երփնազարդ գոլորչիներ ոսկեղէն երևոյթի մը նման վեր կը բարձրանան ոլորտապտոյտ, անդին սառնեղէն վտակներ փա-

ռաց տաճարին սեմէն վար կը հոսին քաղցրակարկաչ: Ամեն վայրկեան կը փոփոխի տեսարանը. վեհութեան ու գեղեցկութեան մշտափոփոխ պատկեր մ'է այն: Դիտէ՛ զայն տարբեր կէտերէ, տարբեր դիրքերէ և ահա՛ տարբեր վսեմութիւն, տարբեր գեղեցկութիւն: Հոն հոգին նիւթ չտեսներ, այլ նոյն ինքն Մեծավայելչութեան Ոգին յարափոփոխ: Այս տեսարանին առջեւ, կ'ըսէ նա, խօսք չգտայ զգացումներս բացատրելու բաւական, «Սքանչելի՛», գոչեցի միայն, և անդիմադրելի ազդեցութեան մը տակ ծնրադրեցի ու երկրպագեցի այդ վեհութեանց իտէալին առջեւ:

Քրիստոնէական կրօնը Ալպեան լերանց կատարներէն շատ աւելի բարձր է ու վսեմ, անհունութիւնը կը պատռէ ան և յաւիտենականութեան մէջ կը թաղուի: Աստուած է անոր վրայ փայլող արեգակը. երկնային փառաց պսակներով թագազարդուած է այն: Մահկանացու աչքեր չեն կարող անոր կատարները տեսնել, չեն կարող անոր մեծափառութեան անհունութիւնը ըմբռնել: Քրիստոնէական կրօնն ալ տարբեր դիրքերէ, կենաց տարբեր վիճակներէ ու պայմաններէ դիտուելով վսեմութեան, պերճութեան ու գեղեցկութեան տարբեր աստիճաններ կը ներկայացնէ: Չայն տեսնելու համար կենաց ամեն վիճակներուն ենթարկուելու է: Դիտէ՛ զայն յաջողութեան ու երջանկութեան պայծառ օրերուդ մէջ, դիտէ՛ վշտացդ մութ գիշերուան մէջ, դիտէ՛ ժպիտներուդ կամ արցունքներուդ մէջէն, դիտէ՛ միշտ, ա՛հ, Քրիստոնէութեան տարբեր տարբեր գեղեցկութիւնները պիտի տեսնես,

տարբեր տարբեր վեհափառութեանց առջեւ պիտի ապշիս ու տարբեր քաղցրութիւններ ճաշակես: Կ'արժէ կենաց հազարաւոր վիճակներուն ենթարկուիլ, կ'արժէ վշտակցիլ ու տառապիլ, անարգուիլ ու արհամարհուիլ, կ'արժէ, այո՛ւ, լքեալ ու անօգնական մնալ՝ սոսկ Քրիստոնէական կրօնը տեսնելու համար: Թող գիտնականը անոր ընծայած վսեմ ճշմարտութեանց առջեւ պատկառի ու խոնարհի, թող իմաստասէրը անոր խորհրդոց անհունութեանը առջեւ ապշի ու երկրպագէ, թող բանաստեղծը անոր երկնային զգացմանց առջեւ թրթռայ ու երգէ: Բայց, ո՛հ, վշտացեալը միայն կրնայ տեսնել թէ միութարանաց ի՛նչ ովկիան մ'է այն լայնարձակ:

Քրիստոնէութեան ամենէն լռին բայց քաղցր ձայները վշտաց գիշերներուն մէջ կը լսուին: Ի՛նչ անոյշ են մութ գիշերուան մը լռութեան մէջ բարձրացող երգերը: Թող լռեն ժխորն ու շփոթ, թող մթագնին աշխարհային ամեն փառք ու պերճանք, թող ցրտանան բարեկամք, թող ծածկուի ամեն երկրային հրապոյր, թող հոգին առանձին մնայ մթութեան ու լռութեան մէջ, ահա՛ յայնժամ վշտաց այդ մութ կուրծքէն կը բարձրանայ Քրիստոնէութեան շա՛տ անոյշ ու ողորփիչ ձայնը: Յայնժամ այդ խաւարին մէջէն երկինքը կը բացուի հոգւոյն առջեւ, սփոփանաց ու փառաց աշխարհ գիւթական: Եւ հոգին, աշխարհէ զատուած հոգին, կը թռչի երանութեանց այդ բնագաւառներուն մէջ և անոյշ անոյշ արցունքներ կը թափին աչքերէն: Դառնութեան արցունքներ չեն անոնք, երկինքէն հոսող նեկտարներ են քաղցրահամ, հոգին կը զուարթացը-

նեն: Աւետարանը կ'ըսէ թէ Ստեփաննոս իր քարկոծման պահուն երկինքը բացուած տեսաւ: Կը հաւատամ այս իրողութեան, հրաշք մը չէ այն. չտեսնելը հրաշք մը պիտի ըլլար:

Կրնա՞մ հոս դանց ընել Սաղմոսներուն վրաս գործած քաղցր տպաւորութիւնները: Հովիւ Դաւթին, այդ բանաստեղծ մարգարէին սաղմոսները ի՛նչ անոյշ են ու քաղցր. երկնային մանանայ են վշտացելոյն: Ի՛նչ սիրտ մ'ունի եղեր ան: Աշխարհի բոլոր ցաւերն ու կսկիծները զգացեր ու իր գրչէն, ո՛չ իր սրտէն թափեր է Սաղմոսներուն մէջ: Աշխարհի բոլոր բանաստեղծներէն բարձր է ան, զի սրտի բանաստեղծն է: Հոն, իր հոգեբուրդ Սաղմոսներուն մէջ, ամեն սիրտ իր վէրքերը կը տեսնէ և իր հեծեծմանց արձագանգը կը լսէ: Ի՛նչ մեծ սիրտ, աշխարհի բոլոր ցաւերը իր մէջը ամփոփած, անոնց բոլոր արցունքներն ու դառնութիւնները հոն է ժողված: Եւ երբ իր սրտին քաղցրութեամբը, իր երկնային զգացումներովը բաղադրած դուրս կը թափէ զանոնք հոգեգրաւ: Սաղմոսներու մէջ ծրարած, ի՛նչ երկնային նեկտար են անուշահամ: Եւ վիրաւոր հոգին կը սիրէ ըմպել զայն ու արբենալ: Սի՛րտ երկնազդեցիկ, ուր ամեն թոյն՝ մեղրի, ամեն վիշտ՝ հեշտութեան և ամեն արցունք՝ ժպտի կը փոխուի:

Մարդու մը հոգին տեսնելու համար անոր նմանելու է: Շատեր Միլթըն և Շէքսպիր կը կարդան, կը կարծեն թէ կը հասկնան. ոչ, կը սխալին: Միլթընի և Շէքսպիրի բանաստեղծութիւններն լիովին հասկնալու և զգալու համար, Միլթըն ու Շէքսպիր ըլլալ պէտք է: Ես Դաւ-

Թի Սաղմոսները կարգացած էի, ան դիւթած էր զիս. բայց այժմ կը տեսնեմ թէ Դաւիթը իմ տեսած Դաւիթս չէ եղեր. իր գագացումներուն մակերեսը միայն տեսած էի: Ի՛նչ խոր ուղիւն մ'է եղեր ան: Ո՛վ գիտէ, դեռ ինձ անտեսանելի խորհրդոց ու գագացմանց ի՛նչ անհունութիւններ ծրարուած կան այդ փոքրիկ սաղմոսներուն մէջ: Եթէ Սաղմոսները պակաս ըլլային Ս. Գրքէն՝ թերի պիտի համարէի զայն:

Խեղճ մարդկութիւն, կը կարծէ թէ շատ բան կը տեսնէ, շատ բան գիտէ: Մանուկը զաշխարհ տեսնել կը կարծէ, դպրոցականը իր ուսած մի քանի նախնական ծանօթութեանց պաշարովը կը փքանայ, գիտնականը տիեզերաց օրէնքները բացատրելու կ'ելնէ և աստուածաբանը Ս. Գրոց գաղտնիքները կը մեկնէ: Ամենն ալ բան մը գիտնալ կը կարծեն: Ո՛չ, մենք ոչ ինչ կը տեսնենք, ոչ ինչ կը հասկնանք և ոչ ինչ գիտենք: Անծանօթը, անհուն Անծանօթը պաշարած է մեզ ամեն կողմէ: Մեր տեսած աշխարհը, մեր տեսած գեղեցկութիւններն ու օրէնքներ, մեր տեսած պերճութիւններն ու վեհափառութիւն ոչ ինչ են իրականին բաղդատմամբ: Ամենէն չնչին առարկային, դէպքին, օրէնքին ու գեղեցկութեան մակերեսն միայն կը տեսնենք, այդ մակերեսին տակ անհունութիւն մը ծածկընուած է և մահկանացու աչքեր չեն կարող թափանցել անոր: Աշխարհ, կեանք և Ս. Գիրք անծանօթ անհունութիւններ են հունաւոր մարդուն համար, անոնց երեսէն ճառագայթող նշոյնները միայն կրնանք տեսնել: Աստուած մը, անմատչելի, անըմբռնելի և անհուն էակ մը ծածկուած

է այդ շողշողուն վարագոյրներուն ետև: Տեսիլ մ'են անոնք հրապուրիչ, իրականը անոնց ետևն է: Մեր հոգին ապագայ յաւիտենականութեան մէջ պիտի պատուէ այդ վարագոյրները ու յառաջանայ անհունութեան մէջ, աւելի և աւելի պայծառ պիտի տեսնէ զԱստուած, վասնզի Անոր պիտի նմանի: Բայց միշտ անհունը պիտի փայլի իր առջեւ, միշտ անհուն Անծանօթին առջեւ պիտի խոնարհի ու երկրպագէ:

Բարեկամ, Քրիստոնէութեան ընծայած այս բարձր խոտալը միշտ կը փայլի աչքերուս առջեւ ու մագնիսի մը նման կը քաշէ զիս: Քրիստոնէութիւն, աղբիւր ամենէն բարձր գաղափարաց, սփոփիչ հրեշտակ տառապելոյն ու գրկեալին, երկնային մուսայ բանաստեղծութեան, դուռն անմահութեան, հայելի Աստուծոյ: Վերացո՛ւր Քրիստոնէութիւնը աշխարհէս, և անոր հետ միասին պիտի մարի ամեն յոյս ու լոյս, պիտի ջնջուի կենաց նշանակութիւնը, պիտի խաւարի աշխարհ: Վերցո՛ւր Քրիստոնէական կրօնը. ո՛վ պիտի սրբէ յայնժամ մեր աչքերու արցունքը, ո՛վ պիտի ներշնչէ մեզ, ո՛վ պիտի վերացնէ հոգին, ո՛վ պիտի մեկնէ տիեզերաց նշանակութիւնը և ո՛վ գերեզմանի մահասարսուռ եզերաց վըրայ կանգնած պիտի ցուցնէ մեզ անմահութիւն, երկինք ու Աստուած: Քրիստոնէութիւնը մարդկութեան կեանքն է ու հոգին: Եթէ երբեք Քրիստոնէութիւնը պիտի վերցուի աշխարհէս, նախ մարդկութիւնը վերցուելու է: Փայլէ՛, փայլէ՛, ո՛վ Քրիստոնէութիւն, արեգակ երկնափայլ: Ցանէ՛ շողերդ մութ աշխարհիս վրայ, լոյս տուր խաւար հոգիներու, տաքցո՛ւր սառ սրտեր: Ցա-

նէ օրհնութիւններդ, սէ՛ր ու երջանկութիւն ծաղկեցուր, առաքինութեան ու սրբութեան բոյրեր թող ծաւալին աշխարհի վրայ: Փայլէ՛, վսեմ պաշտօնդ այդ է, Աստուած է քու լոյսդ ու փառքդ:

Երբ այս խորհրդածութիւններ կը լեցնեն հոգիս, աշխարհէս բոլորովին զատուած ու հեռացած կ'զգամ ինքզինքս: Ցաւերու և տառապանաց աշխարհը շատ վար կ'երևի ինձ: Ինքզինքս պահ մը երկնից մէջ փոխադրուած կը կարծեմ: Արդէն ի՞նչ է երկինք, այսպիսի խորհրդոց հաւաքումը չէ՞ միթէ: Բայց երբ իմ ներկայ ստորին վիճակս, իմ կրած անարգանքս միտք կը բերեմ, այդ երկինքներէն վար կ'իյնամ յանկարծ ստորնութեան ճահճի մը մէջ: Զազիր աշխարհը կը տեսնեմ բոլորափքս ու չար լեզուներէ ելնող հազար ու մէկ փափսուքներ կը լսեմ չորս կողմըս . . . :

Մարդիկ մարմնոյ ներսը գտնուող ոսկորներուն ալ պատկերը հանելու հնարքը գտան: Ե՛րբ արդեօք սրտին պատկերը՝ ներքին խորհրդոց ու զգացմանց պատկերն ալ առնել պիտի կարողանան: Եթէ հիմա եղած ըլլար այդ գիւտը, ես այս վիճակին չպիտի ենթարկուէի:

Անձկանօք նամակներուդ կ'սպասեմ, իմ ծարաւի հոգւոյս պապակը կ'անցնեն անոնք: Վայրենիները երկու փայտ իրարու շփելով կրակ յառաջ կը բերեն, երկու Բրիստոնեայ սրտերու շփումէն ալ Բրիստոնէութեան հուրը պիտի բոցավառի ու լափէ մեզ:

ՆԱՄԱԿ Ե .

Մ , 17 Մարտ, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Դպրոցը վերստին տեսնել . այս էր վերջին օրերս իմ բոլոր իղձս ու երազս, և ահա՛ տեսայ: Զգացած երջանկութիւնս ձեզ բացատրելու համար իղուր գանկիս մէջ բառեր, ոճեր, բացագանչական ձեւեր կը փնտռեմ: Ի՛նչ տկար թարգման մ'է լեզուն. կ'աւրէ, կը խեղաթիւրէ ու կ'եղծանէ սրտին ամենէն ազնիւ թրթռումները: Մարդիկ ներքին ոսկորներուն պատկերներն ալ առնելու հնարքը գտան. ե՛րբ արդեօք սրտին ալ պատկերը, խորհրդոց ու զգացմանց պատկերն ալ առնել պիտի կարողանան, յայնժամ լեզուի մէջ ամփոփուելու ստիպողականութենէն պիտի ազատինք, յայնժամ տաք, անկեղծ, ու փրփրուն սրտեր պիտի տեսնենք մեր առջև: Երջանկութիւնը խօսք չունի, բացատրուելէ աւելի կ'ըզգացուի: Դուք սիրտ ունիք և այս չոր ու ցամաք բառերու, այս պաղ նկարագրութեանց տակի երջանկութիւնս պիտի զգաք, կը յուսամ: Զգացումներ որչափ ալ տկար ու անբաւական լեզուի մը մէջ ծրարուին, զգայուն սրտի մը երբ հանդիպին դարձեալ կ'ստանան իրենց նախնական խանդն ու եռանդը:

Երկուշաբթի է. ժամը ութ ու կէսին ճամբայ պիտի ելլեմ, ժամացոյցը ձեռքէս չիյնար, ի՛նչ դանդաղ կը շարժին սլաքները: Վերջապէս մեկն-

ման ժամը կուգայ, վայրաշարժը կը սուլէ, շոգեկառքը կը շարժի, կը սուրայ, կը թռչի: Ծոփը ու ծառեր, բլուրներ ու դաշտեր ետ ետ կը փախչին: Յառաջ սրացիր, ո՛վ շոգեկառք, յառաջ սրտիս բոլոր թեւերովը, սիրոյս բոլոր կրակներովը յառաջ:

Տ...ը կ'երևի հեռուէն. ծառերու ու պարտէզներու կանաչ պսակով մը բոլորուած կը փայլի արևուն տակ: Կուրծքս կը սեղմեմ, այնքան ուժգին են սրտիս բաբախումները: Եկեղեցւոյն դմբէթը և բլրոյն կատարը օդոց մէջէն կ'ընդունին իմ առաջին երջանկաբուխ ժպիտներս: Ահա՛ կայարանին մէջ մի քանի սիրելի դէմքեր ինձ կ'սպասեն, ինձ կը ժպտին: Ո՞վ կ'ըսէ թէ վիշտը մնայուն է: Ա՛լ ուրիշ բան չեմ գգար ու չեմ յիշեր. դպրոցը պիտի տեսնեմ, աշակերտները պիտի տեսնեմ. երջանիկ եմ:

Ահա՛ դպրոցն ալ իր սիրելի դէմքը կը ցուցնէ ինձ. բայց ի՞նչ դող է այս... բոլոր մարմինս կը սարսռայ... Պա՛ղ քրտինք մը կը հոսի այտերէս... ի՞նչ եղայ, Աստուած իմ. երջանկութեանս կատարելութեանը կը հասնիմ, զայն պիտի գըրկեմ, ի՞նչ դող, ի՞նչ սարսուռ է այս յանկարծ: Այսպէ՞ս է ամեն երջանկութիւն: Աւա՛ղ, անցեալս յիշեցի, ամօթի շիկնում մը կը ցայտէ դէմքիս վրայ, ստորնութեան անդունդ մը կը բացուի առջեւս, չեմ կրնար յառաջանալ...: Քանի՛ քանի՛ անգամներ անհոգ ու անտարբեր անցած դարձած եմ այս ճամբէն, քանի՛ քանի՛ անգամներ խնդում երեսով սա սանդուխներէն ելած ի՞ջած եմ, ի՞նչ համարձակ դէմս ելլողները բարեւած, անոնց ժպտած ու անցած եմ, ի՞նչա՛

րագ ու թռչուն քայլերով ներս մտած ու նստած եմ աթոռներու վրայ: Սակայն այժմ աչքերս վեր չեմ կրնար առնել, ծուռկերս կը դողդոջեն, սիրտս կը տրոփէ: Ահարկո՛ւ յիշատակ, վայրկեան մը թող զիս, թող երջանիկ ըլլամ: Ի՞նչ ետեւէս ինկած ամեն տեղ զիս կը հալածես: Կ'ուզեմ անտես մնալ, գողի մը նման գաղտնի մըտնել դպրոցը: Բայց ո՛չ, աշակերտք զիս տեսան, վար կը վազեն, ճամբուս վրայ կը խոնուին, դասարանին պատուհանները կը լեցուին: Ինչո՞ւ այդչափ կ'աճապարէք զիս տեսնել, ինչո՞ւ կը խոնուիք ճամբուս վրայ: Հաւատա՞մ թէ ձեր սէրն է որ կը դրդէ զձեզ: Ո՞վ երջանիկ պատրանք, թէ՛, աւա՛ղ, արհամարհուած դուրս նետուած անձի մը դարձը տեսնել կ'ուզէք, անոր կորակոր քայլերը, վայրահա կնայուածքները և ամօթի կարմիր շիկնումները դիտել կ'ուզէք: Ի՞նչ կը փսփոսք իրարու: Կը խնդա՞ք արդեօք յիմարութեանս վրայ, անամօթ աներես մը շէ՞ք համարիր զիս: Չէ՞ք ըսեր, ի՞նչ տխմար անձ, հոս այնքան անարգուեցաւ, այնքան ստորնացաւ ու տակաւին այցելութեան կուգայ, ի՞նչ երեսով պիտի նայի, ի՞նչ սրտով անոնց հետ պիտի նըստի ու խօսի: Իրաւունք ունիք, այո՛ յիմար մ'եմ ես, եթէ ոչ ինչո՞ւ դարձեալ հոս գայի: Ո՞վ սէր, արհամարհուած սէր, ե՞րբ պիտի մեղմանան կրակներդ, ե՞րբ պիտի դադրիս զիս տոչորելէ, զիս մինչեւ ո՞ւր պիտի քաշկռտես: Ամեն զոհողութիւն յանձն առնելով եկայ հոս, ա՛ն կարօտդ ու թո՛ղ որ քիչ մը հանգիստ շունչ առնեմ: Անարգանքը սէրը չմարեր եղեր, աւելի կը բորբոքէ:

Սրահը կը մտնեմ, հոն են աշակերտք: Կարգաւ շարուած են դրասեղաններու վրայ: Կը նայիմ ու կը նայիմ այն պայծառ ճակատներուն, բոլոր հոգւովս կը ծծեմ ինձ ուղղուած նայուածքները. կշտանալ չեմ գիտեր, կը յառիմ մտազբաղ, ու սխրալի խորհրդոց ովկիաններու մէջ կը ծփայ հոգիս: Հրեշտակներ ըլլալ կը թուին այդ սիրուն էակները, այնքան փոխուած, այնքան հրկնային կ'երեւին: Այդ լռիկ դէմքերը սրտիս կը խօսին, տարիներու յիշատակներ կ'արթնցնեն մէջս: Ո՛վ սիրուն էակներ, քանի՛ քաղցր էք հոգւոյս, ձեր ժպիտները միայն մոռցնել տուին ինձ կրած ամեն տառապանքս, ձեր աչքերը մագնիսներ են զիս կը քաշեն: Հիմա կ'զգամ թէ որչա՛փ քիչ սիրած եմ ձեզ:

Երեքշաբթի օր մինչեւ իրիկուն դուրս չեմ կրնար ելլել դպրոցէն: Կենացս ոսկի օրն է այն: Ես իբրեւ ուսուցիչ կը հսկեմ, դաս կուտամ ու գանգակ կը զարնեմ: Ո՛րչափ անոյշ կուգան այդ դասերը, և այդ գանգակի ձայնը ի՛նչ անոյշ զգացումներ, տարիներու ի՛նչ քաղցր յիշատակներ կ'արթնցնէ սրտիս մէջ:

Իրիկուն է. ընթրեաց զանգակը կը զարնէ և աշակերտք խնդալով ծիծաղելով դէպի ճաշարան կը վազեն խմբովին: Իմ նախկին տեղս կը նըստիմ ես, վերջին իրիկունս է, վաղը պիտի բաժնըուիմ: Սեպանս նստող աշակերտները կը համարեմ, ճիշդ տասներկու հատ են. միտքս կ'անցնի դարերու վրայէն ու կը հասնի փոքրիկ վերնատուն մը: Հոն երկնային Ուսուցիչ մը, այո՛, Աստուած մը նստած իր սիրելի աշակերտաց հետ

վերջին ընթրիքը կ'ընէ: Տխրութեան ամպեր կը պատեն իր ճակատ ու իր մեջանոյշ նայուածքներուն հետ դուրս կը ցայտեն սրտին կսկիծներն ալ. ի՛նչ խորհուրդներ կ'անցնին այդ գլխէն...: Այս տեսարանը կը ցնցէ զիս, սիրտս կը փղձկի, ա՛լ չպիտի նստիմ այս սեղանին վրայ, կ'ըսեմ իւրովի, ա՛լ չպիտի տեսնեմ այս սիրելի խումբը, և ա՛լ չպիտի լսեմ այս ձայները հոգեգրաւ: Տարիներ վերջ եթէ վերադառնամ իսկ հոս, ինչպէս կը յուսամ, ո՛հ, նոր նոր դէմքեր պիտի տեսնեմ շուրջս ու նոր նոր ժպիտներ: Իզո՛ւր աչերս շուրջս պիտի պատցնեմ, իզուր այս հին ու ծանօթ ձայները լսել պիտի ըզմամ: Անցեալը, տխրանոյշ յիշատակներով համեմուած ու քաղցրացած անցեալը չպիտի դիմաւորէ զիս: Ամեն բան կը փոխուի, կ'անցնի ու կ'անհետի: Ո՛վ սիրտ իմ, աշխարհ սիրոյ վայր մը չէ, Աստուած որ պարգեւեց քեզ այս անյագ սէրը, անշուշտ սահմանած է վայր մ'ալ սիրոյ: Համբերէ քիչ մ'ալ, սէրը պիտի գանէ իր ճշմարիտ առարկան:

Առտուն՝ բաժանմանս պահուն՝ հրաժեշտ մ'իսկ չկրցի տալ, չկրցի սիրոյ մի քանի վերջին խօսք թոթովել և այնպէս զատուիլ: Զի զգացի թէ չպիտի կրնամ խօսիլ, առաջին խօսքս լաց մը պիտի ըլլայ: Այս ակամայ զանցառութեան համար չափէն աւելի կը նեղուիմ այժմ, գոնէ ձեռքերնին սեղմէի, դորս կենացս մէջ թերևս ալ չպիտի կրնամ բռնել: Բարեկամս, կը խնդրեմ դու իմ տեղս հրաժեշտ տուր ամենուն, սեղմէ ամենուն ձեռքեր և ըսէ թէ կը սիրեմ զիրենք:

Դպրոցէն յիշատակ մ'ունենալ կ'ուզեմ քո-

վըս, սրտիս հետ խօսող յիշատակ մը, արդեօք պիտի հաճի՞ք այս շնորհքը ընել ինձ: Առէ՞ք փոքրիկ տետրակ մը, հոն ամեն ուսուցիչ, ամեն բարեկամ և ամեն աշակերտ իր սրտէն բղխող խօսք մը, նախադասութիւն մը կամ բառ մը թող գրէ և տակը ստորագրէ: Տետրակին իւրաքանչիւր էջը անհատի մը թող յատկանայ: Հեռու և անձանօթ աշխարհներու մէջ երբ չգըտնեմ զիս հասկցող մտերիմ բարեկամ մը, երբ սիրտս հայրենական յիշատակներով մորմոքի ու չգտնէ հոգի մը՝ հոն թափելու իր փրփուրները, երբ օտար երկրի մէջ, ա՛հ, ուղեմ լալ ու քաղցըր արցունք թափել: յայնժամ պիտի քաշուիմ անտես անկիւն մը, ձեռքս պիտի առնեմ այդ տետրակը, մի առ մի կարդամ այն խօսքերը սրտաբուղիս ու օժեմ զայն ամենէն անոյշ արցունքներովս: Այս բարիքը ընել մի՛ զլանար ինձ, բարեկամ, գրէ, գրել տուր և առաջին պատեհութեամբ խրկէ ինձ: Իմ յիշատակացս աշխարհը պիտի ըլլայ այդ տետրակը, իմ հայրենիքս պիտի կազմէ այն, հոգւոյս ընկերը պիտ' ըլլայ ու սրտիս խօսի:

Իսկ մենք, բարեկամ, միշտ զիրար յիշելու համար ի՞նչ ընենք: Որոշե՞նք աստղ մը ամեն իրիկուն նոյն պահուն զայն դիտելու համար: Ընտրե՞նք այսպիսի ժամադրավայր մը ուր միանան մեր սրտեր մեր նայուածոց հետ ու խօսին իրարու: Աւա՛ղ, հեռուոր երկրաց մէջ կը փոխուի աստեղաց զիրքը ու ծագման ժամանակը: Երբ արեւը ողջունես դու, ես գիշերային ստուերներով պիտի պաշարուիմ, քեզ ժըպտող աստղեր չպիտի ժպտին ինձ ալ նոյն պա-

հուն: Աշխարհի վրայ՝ չկայ մնայուն կէտ մը ուր յառենք մեր աչեր: Միակ' աստղ մը կը յիշեմ որ նոյնն է ամեն կլիմայի և ամեն ժամանակի համար, պայծառ աստղ մը՝ որոյ համար չկայ ցորեկ կամ գիշեր, Բեթլեհեմի Աստղն է այն: Հոն ուղղենք մեր նայուածքներ, բարեկամ, այդ պայծառ աստղին կրծոց վրայ թող միանան միշտ մեր սրտեր: Ուրախ թէ տխուր, առողջ թէ հիւանդ, երջանիկ թէ թշուառ միշտ յառինք հոն ու խորհինք իրարու՞ վրայ: Այդ աստղը թող ըլլայ մեր սրտերու ժամադրավայրը, մեր օրհասականի մուտք գիշերուան մէջ անոր շողերը թող լուսաւորեն մեր աչեր սւ՞րբ երբ անցնինք գերեզմանի սահմաններէն, երբ մտնենք այն յաւիտենական քաղաքը ուր ո՛չ լաց կամ կսկիծ ո՛չ անարգանք կամ տառապանք ու ո՛չ ալ բաժանում կայ, երբ տեսնենք հոն զիրար, մեր երջանկութեան առաջին նայուածքներ թող ողջունեն, ո՛հ. զիրար այդ պայծառ Աստղին կրծոց վրայ:

ՆԱՐԱԿ Զ.

Մ . . . , 22 Մարտ, 1897

Սիրելի բարեկամ,

Ձեզ վերստին տեսնելս որչափ ուրախութիւն որ պատճառեց ինձ, այս երկրորդ բաժանումս ալ այնքան և աւելի դառնութիւն: Վերջին օրը երբ ձեզմէ լսեցի թէ ոմանք դարձեալ իմ դէմ կը խօսին՝ շանթահարեցայ մնացի: Ի՛նչ, այս-

չափ ատելութիւն, այսչափ քէն ու ռի ինձ
 դէմ: Ի՛նչ, այսչափ նախատինք, այսչափ
 թուք ու մուր, ալ չեմ կրնար դիմանալ, Աստ-
 ուա՛ծ իմ: Բոլոր աշխարհ զիս թողուց, անարգ-
 եալ ու լքեալ՝ մինակ մնացի. ամեն լեզու իմ
 վրաս կը չարախօսէ, ամեն շրթունք կը բամբա-
 սէ... Ի՞նչ ըրի, Տէ՛ր, ի՞նչ ըրի. եթէ յան-
 ցաւոր եմ, մի՛ խնայեր, պատժէ զիս, արցունք-
 ներուս մի՛ գթար. բայց քանի որ Դու գիտես
 թէ անպարտ եմ, ո՛հ, ինչո՞ւ զիս բոլորովին ե-
 րեսսէ ձգեցիր: Չե՞ս տեսներ, Տէ՛ր, կրած տան-
 ջանքներս, չե՞ս լսեր անուանս շուրջը դիպուող
 անիրաւ խօսքերը: Եթէ ես գթութեան արժա-
 նի չեմ, ո՛հ, թշուառ ընտանիքի մը թափած
 այնքան ազի արցունքները չե՞ն կրնար ի գուժ
 շարժել Գեղ: Ամեն օր քեզի կ'աղաղակեմ, ի-
 րիկունը սիրտս առջեւդ կը թափեմ, առտուն
 քեզի կը պաղատիմ, ինչո՞ւ երեսդ կը ծածկես
 ինձմէ: Քեզմէ զատ որո՞ւ դիմեմ, որո՞ւ բա-
 նամ իմ սիրտս: Տէ՛ր, մոռցա՞ր Գեթսեմանի
 պարտէղին մէջ անցուցած այն տառապալից գի-
 շերդ, ինչպէ՛ս քրտնախառն արեան կաթիլներ
 կը հոսէին ճակոխէդ, ինչպէ՛ս կը հեծեծէիր, հո-
 գիդ ինչպէ՛ս կը մրրկէր: Մոռցա՞ր, Տէ՛ր, մոռ-
 ցա՞ր խաչին վրայ կրած չարչարանքդ: Չե՞ս յի-
 շեր քեզ եղած անարգանքը, չե՞ս յիշեր այն սեւ
 վայրկեանները երբ լքեալ ու արհամարեալ կը
 դիտէիր շուրջդ դիզուող կատաղի ամբոխը, երբ
 աշխարհէն մերժուած ու երկինքէն ալ մոռցը-
 ուած՝ երկրի ու երկնի միջեւ կախուած էիր,
 չե՞ս յիշեր ինչպէ՛ս աղեխարշ ձայնով. «Աստ-
 ուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ, ինչո՞ւ զիս թողուցիր»

Վը գոչէիր: Ա՛հ, յիշէ՛, յիշէ՛ այս ամենը ու
 գթա՛ ինձ: Կենացդ այդ դառն յիշատակները
 թող չարժեն սիրտդ:

Բարեկա՛մ, կը յիշե՞ս այն վայրկեանը, լքու-
 մի այն դառն վայրկեանը երբ անկողնոյդ վրայ
 պառկած կը հեծեծէի յուսահատ: Հինգշաբթի
 էր, Յիսուսի տառապանաց օրը: Կենացս մէջ
 այդպիսի դժոխային վայրկեաններ ունեցած չեմ
 լինաւ: Քեզմէ լսած խօսքերս զիս սարսեցին,
 հոգիս դառնացաւ, սիրտս ծանր բեռան մը տակ
 ճմլուեցաւ, աչքերս մթագնեցան և զգացի թէ
 անյատակ անդունդի մը մէջ կը գլորիմ: Չար-
 հուրեւի՛ վայրկեան, վերը ճիւղաներ կեցած
 քարձրածայն կը ծիծաղին, անկմանս վրայ կը
 խնդան ու զիս կը ծաղրեն, վա՛րը ահարկու վի՛հ
 մը, այո՛, դժոխք մը զիս կ'լլելու, լափելու կը
 պատրաստուի: Ա՛հ, նեցո՛ւկ մը, յենարան մը...
 բայց իզուր... ձեռքերս սև ու լուռ պարապու-
 թիւնը կը գրկեն...: Այն պահուն բազուկներս
 քեզի հանդիպեցան, գրկապինդ փարեցայ քե-
 զի... ու սրտակտուր հեծկլտանօք. «Զիս պիտի
 չթողո՞ւս», հարցուցի: Ի՛նչ ձգնածամ էր այն,
 Աստուա՛ծ իմ. Աստուած թշնամիիս անգամ չտայ
 այդպիսի վայրկեաններ:

Վիգթոր Հիւկօ իր աննման «Թշուառներ»ուն
 մէջ՝ ծովը ինկած մարդու մը վիճակը կը նկա-
 րագրէ այլաբանօրէն: Ես եմ այդ թշուառ ան-
 ձը: Վիգթոր Հիւկօ մարգարէ մըն է, մարդկա-
 յին կենաց մարգարէն: Քիչ մը առաջ ընկերու-
 թեան նաւուն մէջ էի. ես ալ կը ծիծաղէի ու կը
 խնդայի, ես ալ կեանքը կը վայելէի ուրախ ու

զուարթ, բայց այժմ տանջանաց ալիքներուն մէջ
կը խորդամ: Շատեր կը նախանձէին վիճակիս
վրայ, շատեր համակրութիւնս ու սէրս գրաւել
կը ջանային, զիս փայփայող շատ ձեռքեր կային,
ինձ ժպտող շատ աչքեր, բայց սահեցայ, ծովը
ինկայ և ինձ համար ամեն բան լինցաւ: Ընկե-
րութեան նաւը կը շարունակէ իր ընթացքը, հոն
ուրախութեան ու խնձողանաց ձայներ կը լսուին,
հոն կ'երգեն, կը պարեն ու կը ժպտին իրարու,
հոն հանգիստ ու երջանիկ են, իսկ ես հոս մոլե-
գին կոհակաց մէջ կը մաքառիմ...: Ինկայ, ճըզ-
փիւն մը լսուեցաւ, թերևս մի քանի կարեկցա-
կան խօսքեր ըսուեցան վրաս ու ամեն բան մոռ-
ցուեցաւ...: Որո՞ւ հոգ, երիտասարդ մը կը
տառապի, երիտփսարդ մը կը կորսուի...: Ա՛ր
ոչ ոք կը խորհի վրաս, ոչ ոք կը պաշտպանէ
զիս, ոչ ոք օգնութեան ձեռք կ'երկնցնէ: Իյնո-
ղին կողմէն մարդ չըլլար, եթէ հակառակ ալ
չխօսին, կը լռեն միշտ: Ամենն ալ կ'ացնին կ'եր-
թան, գլուխ կը շարժեն, ոմանք՝ իր ճիրանաց
տակ փռուած որսին նայող անադորոյն վազրին
նման ինձ կը նային ու կ'երթան: Տառապանաց
ալիքներ երեսս կը թփեն, մէկ անդունդէն միւ-
սը կը քաշկռտուիմ, սէզեր ոտքերուս կը փաթթը-
ուին ու վար կը քաշեն զիս: Ա՛հ, կորսուիլ չեմ
ուզեր դեռ, մարդկային կարեկցութեան կ'ա-
ղերսեմ. մոլեգին անձերու կը պաղատիմ, գթու-
թիւն կը հայցեմ. բայց ամենն ալ մրրիկէն աւե-
լի խուլ են ու անտարբեր: Ի՞նչ ընեմ, դեռ մա-
քառիմ անհուն ծովու մը կատաղութեան դէմ,
բայց ի՞նչ օգուտ մաքառիլ, ի՞նչ է զօրութիւ-
նըս, ի՞նչ կրնամ ընել ես: Ալ ոյժ չմնաց վրաս,

ինքզինքս պիտի յանձնեմ ալիքներու ընթացքին
ուր կ'ուզեն թող հոն տանին...:

Օգը ամպոտ է: Վերը մութ երկինք մը կը գո-
ռայ, վարը կատաղի ծով մը կը մռնչէ: Ի՞նչ
կ'ուզէք, ի՞նչ, ո՞վ մոլեգնեալ ամպեր, մրրիկ-
ներ ու կոհակներ, ինչո՞ւ այս զայրոյթը, այս ան-
զուսպ կատաղութիւնը: Մարդոց մոլեգնութիւ-
նը ձե՞զ ալ ինձ դէմ գրգռեց, սրտիս մրրիկնե-
նը ձե՞զ ալ ինձ դէմ զինուած են: Ի՞նչ, ամբողջ աշխարհ,
ըլ հերիք չե՞ն ինձ: Ի՞նչ, ամբողջ աշխարհ,
մարդիկ ու սարերք ինձ դէմ զինուած են: Ի՞նչ,
մարդիկ ու սարերք ինձ դէմ զինուած են: Եթէ զիս կ'ու-
բնութիւնն ալ զիս կ'ահարկէ: Եթէ զիս կ'ու-
զէք, առէք ձերնեմ, եթէ ձեր կատաղութիւնը
իմ կորստեամբս պիտի յագենայ, առէք զիս ու
հանդարտեցէք: Ո՞վ կոհակներ, կլլեցէք զիս, թա-
ղեցէք ձեր պաղ ջուրերուն տակ, աշխարհ, թող
ազատի ինձմէ, ես ալ աշխարհէն: Թող թող գե-
րեզմանս ծովու յատակը ըլլայ, մարդոց աչքեր
թող շանարգեն գերեզմանս ալ, ծովուն տակը
անյայտ թող մնամ, անպատուեալ անունս ալ
թող ջնջուի աշխարհէն ու չյիշուի մարդոց մէջ:
Ի՞նչ կատաղի գազան մըն է եղեր մարդը:
Առիւծը վեհանձն է, անօթութիւնը միայն գայն
բռնութեան կը դրդէ: Վազրին վայրագութիւնը
կրնայ յագենալ, իսկ մարդունը անյագ է, իր
որսին բոլոր տառապանքը, բոլոր արիւն արցունք-
ները չեն կրնար անոր կատաղութիւնը յագեցը-
նել: Գազանները կեղծաւոր չեն. գէթ: Իսկ
մարդը ժպտուն երեսով քովդ կը մօտենայ,
չրթներէն մեղր կը կաթի, սիրով ձեռքդ կը
բռնէ, ա՛հ, սիրոյ անձնաւորումն է կարծես: Հե-
ռի՛ գնա ինձմէ, հեռի՛, ո՞վ վատ կեղծաւոր, ո՞վ
ոչխարի հանդերձ հագնող յափշտակող գայլ,

Հեռացիր ինձմէ: Ա՛հ, ապականեալ մարդ, ծեփուած գերեզման, ներսը տառապանքեան, նախանձի և ռիսակալութեան դժոխքներ կը բորբոքին ու դուրսէն բարեկամ ձեւանալ կը ջանայ: Ետեւդ զքեզ կը բամբասէ, կործանմանդ կ'աշխատի, ուրիշները քեզի դէմ կը գրգռէ, դժոխքի նման կրակ ու բոց կը ժայթքէ գաղանի և առջեւդ կարեկցութիւն կը կեղծէ, այսինչը և այնինչը կը մեղադրէ, քեզ օգնել կը ցուցնէ: Կեղծաւոր մարդ, սատանայէն աւելի քեզմէ կը սոսկամ. սատանաները դիմակ չունին, անոնք բացէն բաց թշնամի են: Անբան անասունները երախտիք կը ճանչնան. շունը, ձին ու եզը իրենց եղած բարերարութեան փոխարէն սէր ու շնորհակալութիւն կը յայտնեն, իսկ մարդը, ապերախտ մարդը համբուրելով իր Տէրը կը մատնէ, վատ մարդը իր բարերարին կուրծքը դաշոյն կը մխէ:

Չեմ գիտեր այս կծու խօսքերը ցաւ կ'առթե՞ն արդեօք քեզ: Վայրկեան մը զքեզ իմ վիճակիս մէջ համարէ և այնպէս դատէ: Դուրսէն քննադատել ի՛նչ դիւրին է: Աչքիդ առջեւը բեր, բարեկամ, հօր մը ու մօր մը տխուր դէմքերը. տե՛ս անոնց ծնողական սրտէն բղիճող դառն արցունքները, պատռէ անոնց սիրտը խոցոտ ու թարախով լի: Մի՛ սոսկար, նայէ՛, ուշադրութեամբ նայէ ու խորհէ թէ դուն, իրենց զաւակը, իրենց միակ յոյսն ու մխիթարութիւնը, պատճառ ես եղած այդ արցունքներուն ու խոցերուն, խորհէ թէ դուն ակամայ վիրաւորած ես անոնց սրտերը և ըսէ ինձ ի՞նչ կ'ընէիր,

ինչ կ'ըսէիր յայնժամ: Ո՛հ, ներեցէք ինձ, սիրելի ծնողք իմ, ներեցէք... Ե՞ս պիտի ըլլայի պատճառ ձեր այս անտանելի ցաւերուն... Դադրեցէ՛ք, կ'աղաչեմ, հառաչելէ, սրբեցէ՛ք ձեր արցունքը, ա՛հ, գթացէ՛ք ինձ: Ձեր վիշտը զիս կը յիմարացնէ: Մինչ իմ անունս պարծանք մ'ըլլալու էր ձեզ, անարգա՞նք մը, ամօթի կե՞ղտ մ'եղաւ: Չէ՞ք կրնար մարդոց երեսը նայիլ բացերես: Տէ՛ր իմ, ի՛նչ ըլլալ կը յուսայի և ինչ եղայ...:

Բարեկամ, գլուխս դառնալ սկսաւ, հօրս միջանի օր առաջ դրած մէկ ցաւալի նամակը կը տեսնեմ առջեւս: Մայրս ինձի համար կրած վիշտերուն չդիմանալով հիւանդացած անկողնի մէջ կը պառկի, հայրս հազիւ նամակ գրել կատարելու չափ կը տկարանայ, ամբողջ ընտանիք մը կը թշուառանայ ու կը կործանի: Խնդա՛, ո՛վ աշխարհ, ահա քեզի զոհ մ'ալ, առ վրէժդ...:

ՆԱՄԱԿ Է.

Մ , Մարտ 26 , 1897

Սիրելի բարեկամ,

Կարդացիր մի քանի օր առաջ դրած նամակըս: Արդեօք ի՞նչ խորհեցար, ի՞նչ զգացիր: Ձեր և ուրիշ բարեկամաց սիրոյն դէմ հայհոյանք մը չհամարեցիր զայն: Այն դառնութեամբ լի խօսքերը չխոցեցիր՞ն ձեր անկեղծ սրտերը և ինձ նման ապերախտ անձէ մը չզղուեցա՞ք, երես չդար-

ձուցի՞ք արդեօք: Ո՛հ, ներեցէք, կ'աղաչեմ ներեցէք այն կժու խօսքերուս: Ամենասոսկալի տանջանաց մէջ էի, սիրտս հրաբուխի մը նման պայթեցաւ և իր ամեն դառնութիւնը, ամեն ծուխն ու մուխը այդ նամակին մէջ ժայթքեց: Կը զղջամ այժմ գրածներուս վրայ, ներեցէք ինձ:

Ինչպէ՞ս մոռնամ ձեր ինձ ցուցուցած սէրը, ո՛վ իմ սիրելի բարեկամներ: Երբ աշխարհէ անարգուած, լքեալ ու յուսահատ կը հեծեծէի սենեկիս մէջ, ա՛հ, ի՛նչ անոյշ տխրութեամբ ինձ կը նայէիք, ի՛նչ քաղցր լուութեամբ զիս բոլորած կ'սփոփէիք և ի՛նչ սրտով ինձ կ'սպասուորէիք: Կրնա՞մ միթէ մոռնալ ցաւերուս առաջին գիշերը և ձեր կսկիծներ: Քրիստոսի աշակերտները Գեթսեմանի պարտէզին մէջ քնացան ու առանձին թողուցին Տէրը իր անտանելի վիշտերուն մէջ, սակայն դուք ամբողջ գիշերը ինձ հետ տառապեցաք, լացիք ու հառաչեցիք: Միթէ կըրնա՞մ մոռնալ ձեր այն տխրանոյշ նայուածքները, այն արտասուելից աչքերը և այն դէմքերը վըլտակիր: Ո՛հ, երբե՛ք, երբե՛ք...: Ձեր անունները սրտիս ամենէն մաքուր մասերուն վրայ դրոշմուած պիտի մնան ու ձեր յիշատակը անոր ամենէն թանկագին գանձը պիտի կազմէ: Օրհնեա՛լ ըլլաք, ո՛վ անկեղծ ոգիներ, օրհնեալ ըլլաք: Թերևս ա՛լ չտեսնեմ ձեր դէմքեր, չկրնամ թերևս թափել ձեր առջեւ շնորհակալեաց տաք արցունքներ, բայց ուր ալ ըլլամ՝ իմ երախտագիտական ամենաջերմ արցունքներս ձեր նուիրական յիշատակը պիտի թրջեն միշտ:

Բարեկա՛մ, այն նամակս կարդացողը զիս մարդատեսաց մը կը կարծէ թերևս: Ո՛չ. կը սխալի, մարդատեսաց մը չեմ ու չեմ կրնար ըլլալ: Մարդ որչափ ալ խարդախ ու կեղծաւոր ըլլայ, որչափ ալ ապականուի, դարձեալ կը հաւատամ թէ այդ ամեն աղտեղութեանց ու զազրութեանց տակ կայ մաքուր սրբութիւն սրբութեանց մը: Կը հաւատամ թէ մարդկային ամեն ատելութեանց ու կրից, ամեն չարութեանց ու ցանկութեանց խաւերուն տակ ծածկուած կայ բարութեան երկնային կայծ մը, կայ սիրոյ ու սրբութեան գաղտնի տաճար մը ուր Աստուած կրնայ բնակիլ: Կը հաւատամ թէ կատարելապէս չար մարդ չկայ, թէ մարդուս ամենէն ներքին էութիւնը բարի է միշտ: Ես բնաշրջման վարդապետութեան կը հաւատամ:

Սա քառասին նայէ. խաւար և աղջամուղջ պատած է զայն, պարապ է ու անկերպարան: Բայց Աստուծոյ հոգին անոր հրեղէն ջրերուն վրայ կը շարժի, ու տե՛ս ինչպէ՛ս կը փոխակերպէ գայն: Լոյս կը ծագի այդ խաւարէն, և այդ քառսի ծոցէն աշխարհ մը կը գոյանայ գեղեցիկ: Թող երկրաշարժներ ցնցեն գայն, ովկիանը թող իր բոլոր ջրհեղեղներով յարձակի անոր վրայ, բնական զօրութիւնք թող մաքառին ու պայքարին. աշխարհ այդ ամեն մաքառումներու ու յեղաշրջմանց, ամեն երկրաշարժերու ու ջրհեղեղից մէջէն կը յառաջանայ դէպի կատարելութիւն: Ամեն քառսի մէջ Աստուծոյ հոգին կը գործէ, ժամանակաւոր խառնաշփոթութեանց ու անկարգութեանց ետեւ գեղեցկութեան ու կատարելութեան աշ-

խարհներ կան անյայտ, ամեն խաւարի տակ լոյս մը դրած է Աստուած :

Նիւթական քառոսն մարդկութեան պատկերն է, մարգարէութիւն մըն է այն : Բոլոր նիւթական բնաշրջումներ նախապատրաստութիւններ են բարձրագունին, պատուանդաններ են մարդկային բնաշրջման : Մարդկութիւնը իր քառոսային վիճակէն կը բարձրանայ տակաւ, իր պայքարի շրջանին մէջ է դեռ : Իրաւ է թէ այժմ աշխարհի վրայ շատ գրկանք, անիրաւութիւն ու բռնութիւն կը տիրէ, իրաւ է թէ շատ անգամ ճշմարտութիւնը կ'անարգուի, բարութիւնը կը տառապի և կը բռնաբարուի արդարութիւնը, իրաւ է թէ ստութիւն, կեղծաւորութիւն ու նենգութիւն կը յաղթանակեն յաճախ և պատուոյ ու պերճանաց գահերու վրայ կը բաղձին սիգապանծ, մէկ խօսքով, իրաւ է թէ լոյսէ աւելի խաւար, ճշմարտութեանէ աւելի ստութիւն ու խաբէութիւն, գթութենէ աւելի հարստահարութիւն ու կեանք և սէրէ աւելի ատելութիւն ու նախանձ կը տիրեն աշխարհի վրայ : սակայն բոլոր այս աղտոյութիւններ վաղանցիկ ստուերներ են մարդկութեան ճակտին վրայ ինկած : Աստուծոյ հոգին կը գործէ մարդկութեան մէջ, բարոյական աշխարհի այս ամեն ապականութեանց ու զեղծմանց, մոլութեանց ու մոլորութեանց մշուշներուն տակ ճշմարտութեան, սիրոյ ու սրբութեան աշխարհ մը կայ սնյայտ, այս անկերպարան ու մռայլ քառոսին սև կրծոց մէջէն մարդկութիւնը, ճշմարտ մարդկութիւնը պիտի բարձրանայ պայծառագեղ : Մարդկութեան ներկայ վիճակէն չպիտի եզրակացնեմ իր ապագան : Բա-

սոր չկրնար ապագայ աշխարհի մը զաղափարը տալ մեզ : Յիմարութիւն է փոքրիկ մի մասէն ամբողջութիւնը դատել : Սպասէ, ո՛վ մարդ, յուսա՛ ու սպասէ, և Աստուծոյ մեծագոյն հրաշքը պիտի կատարուի վրադ : Արարչին փառքը պիտի յայտնուի քեզմով :

Ոչ մի զօրութիւն կրնայ բնաշրջման օրինաց հակառակիլ : Անհուն Զօրութեան ու կամքի մը արտայայտումն է այն : Երկրաշարժնելը կը լռեն, ովկիանը կը սարսափի, հրարուխները կը հանդարտին և Աստուծոյ կամքը կը կատարուի ու աշխարհ կը բնաշրջուի :

Աստուած մարդկութեան քառոսին վրայ կեցած «լոյս ըլլայ» կ'աղաղակէ : Ողիմպոսի լեռները «լոյս ըլլայ» կ'արձագանգեն : Սինայի ու Գողգոթայի սարերը «լոյս» կը ձայնեն : Հոգին կը շարժէ մարգարէից սրտերը ու «լոյս ըլլայ» կը գոչեն, առաքեալք ու հայրապետք «լոյս», կը նայիս սարսափահար, ի՞նչ կը կրճըտես : Խեղճ յիմար, կը կարծես թէ թումբ պիտի կրնաս դնել լուսոյ այս հեղեղին որ կը յորդէ, կը զեղու և կ'ողողէ զմարդկութիւն : Կը կարծես թէ գրկանք ու արհամարհանք, հալածանք ու նախատինք, բանտ ու կախաղան պիտի կրնան կապել լուսոյ ու ճշմարտութեան աւետարանիչներուն լեզուները : Չարաշար կը խաբուիս դու : Սոկրատ բանտի մը մութ անկիւնը թող թոյն խմէ, Քրիստոս թող մեռնի խաչին վրայ, Գրիգոր Լուսաւորիչ թող հեծեծէ խոր վիրապին մէջ, Գալիլէոս թող չարչարուի հաւատաքննութեան ճիրանաց տակ, Լուտեր թող անիծուի ու

Հալածուի և ճօն Հուս թող այրուի խարոյկներու մէջ: Կը կարծե՞ս թէ լոյսը ջնջուեցաւ և ճշմարտութիւնը մեռաւ: Չե՞ս տեսներ այդ խաչէն, վիրապէն ու խարոյկէն ճշմարտութեան ու սիրոյ լոյսեր կը փայլատակին: Չե՞ս զգար թէ այդ անձերու շրթներէն խօսող և անոնց կենաց մէջ մարմնացող յաւիտենական ճշմարտութիւնը քու յիմարական ջանիցդ վրայ կը ծիծաղի: Չե՞ս զգար թէ ճշմարտութեան ու սիրոյ անհունութիւնը շրջապատած է քեզ, եթէ լռեցնես շրթներ, խղճես ձայներ՝ ապառաժները պիտի աղաղակեն, ամպերը պիտի գոռան և ովկիանը մռնչէ: «Լո՛յս, լո՛յս աշխարհի»: Ո՛վ աշխարհ, տանջանքներդ բազմապատկէ, հնոցներդ բիւրապատիկ տաքցուր, սուրդ մարտիրոսներու արեան մէջ թաթախէ. այդ տանջանքներէն՝ երջանկութիւն և այդ մահերէն ու արիւններէն կեանք պիտի բղխի: Մարդկութիւնը պիտի շարժի, պիտի յառաջանայ, պիտի բարձրանայ ու բնաշրջուի, վասնզի Աստուած այնպէս կամեցաւ: Նա որ խաւարէն լոյս ծագեց, կ'ապրի դեռ ու պիտի ապրի յաւիտեան: Անոր յաւիտենական կամքը պիտի կատարուի ու մարդկութիւն հասնի կատարելութեան:

Եթէ հալածանք ու անարգանք յարձակին ձեր վրայ, եթէ նախանձն ու ատելութիւնը սրեն իրենց ձիրաններ, եթէ ապերախտ ներկան արհամարհէ գձեզ, մի՛ յուսահատիք, ո՛վ ճշմարտութեան ու սիրոյ առաքեալներ, ապագային յառեռեցէք ձեր աչեր: Հոն փառաց դափնիներ պիտի տեսնէք, հոն երախտագէտ սրտեր պիտի գտնէք: Ո՛վ կրօնի բոլոր աւետարանիչներ, վարդապետ-

ներ ու քարոզիչներ, ո՛վ արդարութեան բոլոր ախոյեաններ, երկնից կրակներով բորբոքեցէք, ապագայի տեսիլներով հրահարեցէք: Մտէք մարդկային ամեն խաւերու մէջ, մտէք սրտերու մութ խորշերուն մէջ, պարտականութեան ձայնը զձեզ հոն կը հրաւիրէ: Սրացէ՛ք ամեն կողմ, շատ արցունքներ կան սրբուելու, շատ խոցեր կան բուժուելու և շատ թշուառներ սփոփուելու: Տեսէ՛ք, մարդկութիւնը, հիւանդ ու ախտաւոր...: Տեսէ՛ք, նախանձի ու ցանկութեանց տղրուկներ անոր արիւնը կը ծծեն, ատելութեան որդեր անոր աչքերը կը փորեն և կրից ճճիներ իր սիրտը կը կրծեն: Տեսէ՛ք, զրկանք ու ատելութիւն մէկ կողմէն, աղքատութիւն ու տգիտութիւն միւս կողմէն զայն կը ճմլեն ու կը ճընշեն: Հոն դիմեցէք ձեր բոլոր կարողութիւններով ու ճարտարութեամբ: Հոն թափեցէք ձեր սէրը, հոն ձեր հանճարն և հոն ձեր սիրտը: Մի՛ պշգաք ու գարշիք: Չեզ եղած ատելութեան փոխարէն սէր հատուցէք, նախանձի փոխարէն գութ ու կարեկցութիւն, անէծքի փոխարէն օրհնութիւն և խաչի տեղ պսակ: Այս հիւանդը պիտի առողջանայ, յառա՛ջ պիտի քալէ, զի Աստուած այսպէս կ'ուզէ: Օ՛ն, ի գործ ուրեմն, գուք Աստուծոյ գործակիցներն էք, ի գործ փութացէք:

Բարեկա՛մ, ի՛նչ տկար արարած մըն է մարդըս: Երբ մէկը այս նամակս իր նախորդին հետ բաղդատէ կրնա՞յ հաւատալ թէ նոյն սրտէն բղխած են անոնք: Եթէ հաւատայ իսկ չպիտի՞ կարծէ որ կեղծաւոր մը կամ խորամանկ խաբերայ մըն եմ ես: Մի՛ քանի օր առաջ ոմանց կողմանէ

տեսած թշնամանքս հոգիս որչա՛փ դառնացուց
և ի՛նչ խօսքեր ժայթքեցի անոնց դէմ: Ո՛ւր
մնացին մարդկութեան վրայ ունեցած այս հա-
մոզումներս ու գաղափարներս, ո՛ւր մնաց քրիս-
տոնէութիւնս ու հաւատքս և ո՛ւր Աստուծոյ վը-
րայ ունեցած վստահութիւնս: Գանի մը անպա-
տիւ խօսք, քիչ մը ապերախտութիւն ու քիչ
մ'ալ նախանձ ինչպէ՛ս զիս գրգռեցին, յուսա-
հատեցուցին: Փորձի ժամուն մարդ որչա՛փ տը-
կար կը գտնուի: Իր Տիրոջ համար կեանքը դո-
հելու յօժարող Պետրոսը աղախնոյ մը մէկ խօս-
քովը կ'ուրանայ յԱյն: Մենք սէր կը քարոզենք
միշտ, բայց չենք սիրեր: Քրիստոնէութիւնը սի-
րոյ կրօնքն է: Եթէ իր աստուածային ծագմանը
համար ուրիշ ապացոյց չգտնուէր բնաւ, սիրոյ
վարդապետութիւնը միայն անհերքելի ապացոյց
մը պիտի համարուէր: Մեր թշնամին սիրել
ուսուցանող վարդապետութիւնը մարդկային չի
կրնար ըլլալ: Մարդ իր բնական վիճակին մէջ
չկրնար թշնամին սիրել, չկրնար զինքը անիծող-
ները օրհնել, չկրնար զինքը խաչողներուն հա-
մար աղօթել: Աստուած մը միայն կրնայ ընել
զայս և ուսուցանել: Քրիստոնէական վարդա-
պետութեանց բարձրագոյնը սէրն է: Յուցուր ինձ
թշնամին ճշմարտապէս սիրող, անոր բարւոյն
համար անկեղծապէս աշխատող անձ մը, ալ ու-
րիշ ապացոյց չեմ ուզեր քրիստոնեայ մ'է նա:

Աւա՛ղ, քրիստոնէութեան ի՛նչ ստորնագոյն
աստիճաններուն մէջ կը գտնուիմ դեռ: Սիրոյ
այս օրինաց դէմ մեղանչեցի, չկրցի մարմնացը-
նել գայն կենացս մէջ: Ի՛նչ թշուառ արարած
մ'եմ, ի՛նչպէս կորսնցուցի քրիստոնէութեան

բարձրագոյն աստիճանները վերթեւելու այս ան-
գին պատեհութիւնը: Ինչո՞ւ չխոնարհեցայ ա-
նոնց առջեւ, ինչո՞ւ սէր չյայտնեցի: Ա՛խ, մարդ-
կային ստորին շարժառիթներ ու դիտումներ,
վա՛տ հպարտութիւն, ե՞րբ պիտի ազատիմ ձեր
վայրաքարշ ազդեցութենէն: Ո՞վ պիտի ազատէ
զիս այս մարդկային ստորին բնութենէս:

Շատեր կը պարծին թէ քրիստոնէութիւնը կը
տիրէ աշխարհի վրայ: Փո՛ւճ ու սխա՛լ պար-
ծանք: Շատ քրիստոնեաներ դեռ խաւարի մէջ
կ'ապրին: Ամենէն յառաջացեալ քրիստոնեան
խսկ ունի իր մէջ խաւար մաս մը: Քրիստոնէ-
ութեան արեգակը դեռ ամենէն բարձր հոգինե-
րուն կատարները միայն լուսաւորած է, մթու-
թիւն կը տիրէ վարը: Բոլոր ճշմարիտ քրիս-
տոնեայք, «Աւելի՛ լոյս, աւելի՛ լոյս» կը ձայնեն:
Ե՞րբ արդեօք պիտի ծագի քրիստոնէութեան պայ-
ծառագեղ օրը:



ՑԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ

<i>Առ Գրքոյն Իմ</i>	1
<i>Քանաստեղծութիւն</i>	71
<i>Քնութիւն</i>	40
<i>Քնութիւն Արտայայտումը Աստուծոյ</i>	14
<i>Գիշերային Խորհուրդներ</i>	95
<i>Գրիչս</i>	99
<i>Գրքեր</i>	25
<i>Գրքերու Ազդեցութիւնը</i>	60
<i>Քրիկուան Խորհուրդներ</i>	45
<i>Խորհուրդք Առանձնութեան</i>	2
<i>Խորհրդածութիւններ Մարդկային</i>	
<i>Կժախքի Մը Վրայ</i>	30
<i>Խորհրդածութիւններ Նոր</i>	
<i>Տարւոյ Առթիւ</i>	81
<i>Մաղիկն ու Տօղ</i>	7
<i>Հրածեչտ Դպրոցական Կենաց</i>	19
<i>Մահուան և Անմահութեան</i>	
<i>Վրայ Խորհուրդներ</i>	33
<i>Մանկութիւն</i>	11
<i>Մարդկութեան Նպատակը</i>	64
<i>Յիշատակներ Դպրոցական Կեանքէս</i>	85
<i>Նաւահներ</i>	104
<i>Ներդաշնակ Դաստիարակութիւն</i>	54

800443 1758

14

907

1
1

Զեփուր.

<< Ազգային գրադարան



NL0350573

43925

5
1901
MAY 10 1901
LIBRARY